

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 1-2 (169-170)

2017

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Юрій Якименко
Керівник редакційно-
видавничого відділу –
редактор Алла Чернова
Редактор-коректор Ганна Пашкова
Більд-редактор Андрій Хопта
Макет Тетяна Овсяник
 Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна Володимир Кекух
підтримка Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення KB № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 1 300 примірників

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: <http://www.razumkov.org.ua>

У разі використання матеріалів,
посилаючи на журнал
“Національна безпека і оборона”
є обов'язковим

Kyiv.sfs.gov.ua – обкладинка

Усі фотоматеріали,
вміщені в цьому журналі,
взяті із власного фотоархіву та
загальнодоступних джерел

© Центр Разумкова, 2017

З М І С Т

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

(Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова) 2

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЦІНІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

(Результати соціологічного дослідження) 3

Соціально-психологічна атмосфера в українському суспільстві
як чинник формування системи цінностей 3

Етнічна та мовна ідентичність 5

Ідентичність як ототожнення з певною спільнотою 6

Етнічні стереотипи 6

Ціннісні орієнтації громадян України 7

Соціально-політичні цінності 9

Висновки 12

Дані соціологічного дослідження, узагальнені
в таблицях і діаграмах 14

2. ЗМІСТ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІДЕНТИЧНОСТІ

(Інтерв'ю фахівців) 62

Віталій ДУХНЕВИЧ, Анатолій ЄРМОЛЕНКО, Ганна КІСЛА,
Ірина КРЕСІНА, Олена КРИВИЦЬКА, Віталій ЛОЗОВИЙ,
Лариса ЛОЙКО, Олександр МАЙБОРОДА, Лариса МАСЕНКО,
Лідія СМОЛА, Михайло СТЕПИКО, Максим РОЗУМНИЙ,
Василь ТКАЧЕНКО

3. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН: ЧИННИКИ ВПЛИВУ, ОСНОВНІ ЗАСАДИ І НАПРЯМИ

(Експертне опитування) 77

Процес формування загальнонаціональної ідентичності
громадян України: стан і чинники впливу 77

Мовна політика 81

Культурна політика 83

Політика національної пам'яті, декомунізація 84

Чинники, які можуть сприяти об'єднанню та
роз'єднанню суспільства 84

Висновки 88

4. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

(Проект) 89

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

(Виступи учасників Круглого столу) 95

Юрій РУБАН, Микола КНЯЖИЦЬКИЙ, Володимир В'ЯТРОВИЧ,
Ірина КРЕСІНА, Володимир ВАСИЛЕНКО, Євген БИСТРИЦЬКИЙ,
Володимир КІПЕНЬ, Віктор КОТИГОРЕНКО, Лідія СМОЛА,
Лариса МАСЕНКО, Володимир ОЛІЙНИК, Іван ЗАЄЦЬ,
Галина ЯВОРСЬКА, Віктор ТКАЧУК, Тарас СТЕЦЬКІВ,
Ростислав ПАВЛЕНКО, Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

Проект “Формування спільної ідентичності громадян
України в нових умовах: особливості, перспективи і
виклики” реалізується за підтримки
програми MATRA МЗС Нідерландів та
Фонду Конрада Аденауера

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

(Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова)

Представлені в цьому номері журналу матеріали є підсумком реалізації третього етапу проекту Центру Разумкова “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики”.

За результатами попередніх етапів проекту нам вдалося сформувати всебічне уявлення про стан різних аспектів ідентичності громадян України, їх ієрархію та взаємозв'язки, виявити особливості, зумовлені впливом національних, мовних, культурних, вікових та інших чинників.

Особливістю третього етапу проекту стало спрямування уваги досліджень на базову складову ідентичності – систему цінностей, притаманних громадянам України, їх особливостям і регіональним відмінностям. Адже саме боротьба за ствердження в Україні європейських цінностей була рушійною силою Революції Гідності, саме боротьбою різних ціннісних систем є протистояння України з російським агресором, що триває сьогодні.

Питання ствердження спільних цінностей як основи загальнонаціональної ідентичності є сьогодні ключовим для консолідації українського суспільства. Проведене Центром Разумкова в березні 2017р. соціологічне опитування, результати якого тут публікуються, дає можливість не лише зрозуміти характер ціннісних орієнтацій українського соціуму, але й порівняти їх з цінностями громадян окремих європейських країн, а також громадян Росії. Це стало можливим завдяки використанню в дослідженні Центру Разумкова питань, що застосовувалися у міжнародному порівняльному дослідженні “World Values Survey”.

Результати дослідження засвідчили, що на формування системи цінностей українців та їх ідентичності впливають складні суспільно-політичні умови – військовий конфлікт з Росією, тривала економічна криза, політична нестабільність. Це зумовлює і неоднозначний, внутрішньо суперечливий характер ціннісних орієнтацій. Позитивними тенденціями можна вважати, зокрема, переважання загальногромадянської ідентичності, зростання української національної ідентифікації. З іншого боку, викликає стурбованість низький рівень довіри громадян України до інших членів суспільства та владних інститутів, покладання надій на “сильного лідера”.

Іншим пріоритетом проекту на третьому етапі було визначення змісту державної політики формування спільної ідентичності, її інституційних та організаційних компонентів. З цією метою Центром Разумкова було проведено експертне опитування, в якому взяли участь 106 експертів – представників органів влади і місцевого самоврядування, наукових установ і вищих навчальних закладів, політичних партій та неурядових організацій. Результати експертного опитування продемонстрували розуміння експертним середовищем потреби в цілеспрямованих діях держави в цьому напрямі, зокрема, вироблення і реалізації відповідної державної політики.

Для поглибленого аналізу основних засад, принципів і напрямів формування спільної ідентичності громадян України Центром Разумкова був проведений заочний Круглий стіл за участі провідних вітчизняних науковців і експертів, фахівців у галузях філософії, політичних наук, соціології, етнополітики, мовознавства, культурознавства, відповіді яких у вигляді інтерв'ю публікуються у цьому номері журналу.

За підсумками досліджень, дискусій і обговорень, проведених на всіх етапах проекту, Центром Разумкова підготовлено оновлений Проект Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України. На думку експертів Центру, цей документ міг би стати основою для подальшого обговорення, доопрацювання, прийняття і реалізації в діяльності органів влади. Сучасні умови “гібридної” війни, що ведеться проти України, роблять його особливо актуальним.

У підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів “Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності” за результатами третього етапу проекту брали участь: Ю.ЯКИМЕНКО (керівник проекту), А.БИЧЕНКО, В.ЗАМЯТІН, М.МІЩЕНКО, Л.ШАНГІНА, В.ЯРЕМА (Центр Разумкова), О.ЛИТВИНЕНКО (Національний інститут стратегічних досліджень).

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЦІННІСНО- ОРІЄНТАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

(РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Центр Разумкова здійснює дослідження ідентичності громадян України починаючи з 2005р. Ці дослідження виявили низку особливостей ідентичності громадян нашої країни, зокрема, суперечливість процесу формування спільної громадянської ідентичності.

У цьому дослідницькому проекті аналізується ідентичність в аспекті її зв'язку з системою цінностей українського суспільства. У рамках цього проекту було проведено загальнонаціональне соціологічне опитування¹. Нижче наводяться основні результати цього опитування. Частина індикаторів, що використовувалися в опитуванні, взята з-поміж тих, що використовувалися в порівняльному соціологічному дослідженні, здійснюваному в рамках дослідницького проекту “The World Values Survey”. Остання, шоста хвиля цього дослідження, проводилась у 2010-2014рр., і охопила 60 країн. Під час цього дослідження вивчалися, крім ціннісних орієнтацій жителів різних країн, рівень довіри та толерантності в суспільстві, а також моральна атмосфера в ньому. Це дозволило порівняти результати опитування, здійсненого Центром Разумкова, з результатами опитування, здійсненого в рамках дослідницького проекту “The World Values Survey” в окремих європейських країнах (Німеччині, Нідерландах, Польщі, Росії)².

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АТМОСФЕРА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ

Соціально-психологічна атмосфера в суспільстві є одним із чинників формування як громадської свідомості загалом, так і його системи цінностей зокрема. Як один з показників соціально-психологічної атмосфери в суспільстві може розглядатися рівень довіри (як до соціальних інститутів, так і до інших членів суспільства). Рівень довіри в суспільстві є важливою характеристикою його стану; вона забезпечує саму можливість існування суспільства як організованої спільноти, можливість існування суспільного порядку та взаємодії. Довіра в суспільстві – довіра між індивідами, між соціальними групами, довіра до соціальних інститутів – забезпечує певний рівень резистентності суспільства до несприятливих чинників – як з боку оточуючого середовища, так і дії внутрішніх чинників, що перешкоджають функціонуванню соціального організму. Довіра тісно пов'язана з емпатією – здатністю співпереживати та співчувати проблемам і почуттям інших членів суспільства як своїм власним³.

Можна сказати, що довіра в суспільстві є екстраполяцією, перенесенням емпатії на все суспільство та його інститути, оскільки пов'язана з уявленнями індивіда про те, що ці суспільні інститути представлені людьми, які мають інтереси, мотиви та почуття, подібні до його власних. Інакше, тобто якщо в індивіда формується уявлення про суспільні інститути як такі, представники яких мають інтереси, мотиви, цінності, що не мають нічого спільного, суперечать його власним інтересам, мотивам, цінностям, це призводить до зниження довіри до суспільних інститутів, зниженню їх легітимності.

Довіра до інших членів суспільства

Загалом, рівень довіри до інших членів суспільства в Україні, як і в таких східноєвропейських країнах як Польща та Росія, є досить низьким. 75% опитаних в Україні, 76% опитаних у Польщі і 66% – у Росії відповідають, що потрібно бути дуже обережними у стосунках з людьми (діаграма “Чи можна загалом довіряти більшості людей...?”, с.14). У Німеччині таку відповідь дають дещо більше половини (54%) опитаних, тоді як у Нідерландах – лише 32%. Подібні

¹ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 3-9 березня 2017р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 016 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

У таблицях і діаграмах, де наведено дані за регіонами, області розподіляються таким чином: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області та м.Київ; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; **Донбас**: Донецька та Луганська області.

² Опитування в Німеччині проводилося у 2013р. (опитано 2 046 респондентів), у Нідерландах – у 2012р. (1 902 респонденти), у Польщі – у 2012р. (966 респондентів), у Росії – у 2011р. (2 500 респондентів). Результати та масив даних цього дослідження розміщені на сайті <http://www.worldvaluessurvey.org>.

Хоча опитування в цих країнах проводилися на кілька років раніше, ніж опитування Центру Разумкова, експерти Центру Разумкова вважають можливим і продуктивним порівняння результатів опитувань у цих країнах з результатами, отриманими в Україні у 2017р., оскільки система цінностей відзначається відносною стабільністю, у ній, як правило, не відбуваються кардинальні зміни за період, що дорівнює кільком рокам. Однак, більш динамічними є оцінки ситуації в суспільстві, які теж використовувалися для порівняння. Тут можна очікувати істотної динаміки цих оцінок, насамперед в Україні.

³ Емпатія – емоційний “резонанс, афективна комунікація з іншою особою”. – Dictionnaire de la psychologie, 1967, p.109.

тенденції розкривають також відповіді на питання “Якщо з’явиться нагода, чи спробували б більшість людей використати Вас у своїх інтересах чи поведилися б порядно і чесно?”⁴ (с.14). Рівень позитивних очікувань українців від дій інших людей є низьким (у середньому 5 балів), нижчими є ці очікування серед порівнюваних країн лише в Польщі (4,7 балів). Серед регіонів України дещо кращим є цей показник у Західному та Південному регіонах (5,4 балів), найгіршим – на Донбасі (4,5 балів).

Довіра до соціальних інститутів

Серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили (70% повністю або певною мірою їм довіряють), Церква (66%), гуманітарні та доброчинні організації (64%), університети (52%) (таблиця “Наскільки Ви довіряєте...?”, с.15-20). Також 40% і більше опитаних довіряють жіночим організаціям (48%), екологічним організаціям (45%), телебаченню (43%) та пресі (40%). Найменше українці довіряють політичним партіям (9%), Парламенту (10%), судам (12%), Уряду (13%), банкам (15%).

У ставленні до політичних партій, Парламенту, Уряду Україна мало відрізняється від Польщі, де рівень довіри до цих інститутів також є дуже низьким. У всіх порівнюваних країнах більшість (або відносна більшість) респондентів не довіряють політичним партіям, банкам, великим компаніям, парламентам, телебаченню і пресі. Лише в Росії довіру до уряду висловлювали стільки ж респондентів, скільки і недовіру (по 47%), в інших країнах більшість також йому не довіряли.

Низький рівень довіри до поліції характерний як для України, так і для Росії (не довіряють поліції відповідно, 66% і 64%), в інших порівнюваних країнах більшість респондентів поліції довіряють. Судам переважно не довіряють опитані в Україні, Польщі та Росії, тоді як у Нідерландах і Німеччині – переважно довіряють. Церкві, навпаки, не довіряють більшість респондентів у Нідерландах і Німеччині, тоді як в Україні, Польщі та Росії – довіряють. Збройним силам довіряють більшість або відносна більшість опитаних у всіх країнах, але в Україні рівень довіри – найвищий (70%).

В Україні до таких соціальних інститутів як Церква, Збройні Сили, преса, телебачення, профспілки, поліція українськомовні респонденти ставляться з більшою довірою, ніж російськомовні.

Рівень толерантності

В Україні більшість (62%) опитаних відповіли, що не довіряють (зовсім і переважно) представникам інших національностей. Це більше, ніж в усіх інших порівнюваних країнах, де частка таких становить від 50% у Росії та Нідерландах до 31% у Польщі (таблиця “Наскільки Ви довіряєте наведеним категоріям людей?”, с.21-22). 65% українців не довіряють людям іншої релігії, віри, тоді як в інших порівнюваних країнах – від 50% у Росії до 33% у Польщі.

Серед жителів різних регіонів України найчастіше висловлюють довіру людям іншої національності жителі Західного регіону (54%, тоді як недовіру – 46%), те ж саме стосується і представників інших релігій (відповідно, 52% і 47%).

Показником нетолерантності до соціальної групи є згадування її серед тих, з представниками яких респонденти не хотіли б жити по сусідству (таблиця “З представниками яких наведених груп Ви б не хотіли жити по сусідству?”, с.23). Як таких, жителі України найчастіше згадували наркоманів (94% не хотіли б жити з ними по сусідству), алкоголіків (82%), гомосексуалістів (67%), людей, хворих на СНІД (43%). Небажання жити поряд з наркоманами виражене приблизно такою ж мірою, як і в Нідерландах (92%) та Росії (93%); поряд з алкоголіками – також на рівні Нідерландів (85%) і Росії (84%). Нетолерантність до гомосексуалістів виражена на тому ж рівні, що і в Росії (66%), в інших порівнюваних країнах частка таких є істотно нижчою (від 40% у Польщі до 7% у Нідерландах). За рівнем нетолерантності до хворих на СНІД Україна поступається лише Росії – у цій країні 54% опитаних не хотіли б жити з ними по сусідству, в інших країнах – від 26% (у Польщі) до 10% (у Нідерландах). Рівень нетолерантності до іммігрантів (20%) в Україні перебуває приблизно на тому ж рівні, що і в Нідерландах (20%), Німеччині (21%), є нижчим, ніж у Росії (32%) і вищим, ніж у Польщі (7%).

Небажання жити по сусідству з людьми іншої раси (12%) виражене меншою мірою, ніж у Росії (17%) та Німеччині (15%), але більшою мірою, ніж у Польщі (6%) та Нідерландах (8%).

Високий рівень толерантності в Україні спостерігається стосовно пар, які живуть разом, але не одружені (лише 3% не хотіли б жити з ними по сусідству, нижчий показник – лише в Нідерландах – 0,6%), до людей, які говорять іншою мовою (7%, нижчий показник – лише в Польщі – 3%), до людей іншої релігії (7%, нижчий показник – лише в Нідерландах (3%) та в Польщі – 5%). Останній результат певною мірою суперечить високому рівню недовіри до представників інших релігійних конфесій в Україні.

Респонденти молодшого віку рідше висловлюють нетолерантність до іммігрантів, людей іншої релігії, носіїв інших мов.

Рівень задоволеності громадян

Як показують результати дослідження, що проводилося в Україні, рівень задоволеності громадян життям і рівень довіри в суспільстві є взаємопов’язаними. Так, коефіцієнт кореляції Крамера, що характеризує зв’язок між рівнем довіри до людей та рівнем задоволеності життям, дорівнює 0,159 і є статистично значимим (рівень значимості $p < 0,001$)⁵.

Рівень задоволеності життям жителів України, Росії та Польщі є нижчим, порівняно з рівнем задоволеності жителів Німеччини та Нідерландів⁶ (діаграма “Наскільки Ви в цілому задоволені сьогодні своїм життям?”, с.23).

⁴ За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де “1” означає, що “люди обов’язково спробують вас використати”, а “10” – “люди поведуться порядно”.

⁵ Коефіцієнт кореляції Крамера є мірою статистичного зв’язку між двома ознаками, який може набирати значень від 0 (якщо статистичного зв’язку між змінними немає) до 1 (за наявності повного, функціонального зв’язку).

⁶ Рівень власної задоволеності життям респонденти оцінювали за 10-бальною шкалою від 1 до 10, де “1” означало, що вони “абсолютно не задоволені”, а “10” – “абсолютно задоволені”.

Хоча 59% опитаних в Україні відповідають, що вони “дуже щасливі” або “скоріше щасливі”, цей показник (як і рівень задоволеності життям) є найнижчим серед усіх порівнюваних країн (наприклад, у Німеччині – 84%, Нідерландах – 92%, Польщі – 93%, Росії – 73% (діаграма “*Чи можете Ви сказати, що Ви в цілому...?*”, с.24).

В Україні найбільш задоволені життям жителі Західного регіону (6,1 балів), найменшою мірою – жителі Сходу та Донбасу (відповідно, 4,0 і 4,1 балів). У Західному регіоні вважають себе щасливими 75%, тоді як у Центральному регіоні – 59%, у Південному – 51%, у Східному – 53%, а на Донбасі – лише 35%. Донбас – це єдиний регіон, де більшість (58%) жителів зазначили, що вони “не дуже щасливі” або “абсолютно нещасливі”.

Відчуття задоволеності життям знижується із віком опитаних (від 5,9 балів серед тих, кому менше 30 років, до 4,3 балів серед тих, кому 60 і більше років). Якщо серед представників наймолодшої вікової групи 73% вважають себе щасливими, то серед найстаршої – лише 47%.

Етнічні українці більш задоволені життям, ніж етнічні росіяни (відповідно, 5,2 і 4,0 балів). Якщо серед етнічних українців 61% вважають себе щасливими, то серед етнічних росіян 55% вважають себе нещасливими⁷. Україномовні респонденти, порівняно з російськомовними та двомовними, вище оцінюють власну задоволеність життям (відповідно, 5,4 балів, 4,9 балів і 4,5 балів), так само частіше вважають себе щасливими (відповідно, 64%, 51% і 54%).

ЕТНІЧНА ТА МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

92% опитаних вважають себе етнічними українцями, 6% – етнічними росіянами, 1,5% віднесли себе до інших етносів (діаграма “*Ким Ви себе вважаєте за національністю?*”, с.25). Спостерігається тенденція зростання частки респондентів, які ідентифікують себе як етнічних українців, із зниженням віку опитаних (від 87% серед тих, кому 60 і більше років, до 96% серед тих, кому від 18 до 29 років) і зниження частки етнічних росіян (з 10% до 3%).

Також у дослідженні зверталась увага на проблеми біетнічності та множинної етнічності як одного з аспектів формування етнічної ідентичності⁸. 74% опитаних в Україні відчувають свою належність лише до однієї національності, 12% – одразу до двох або кількох національностей, 6% – не відчувають належності до жодної національності, 8% – не визначилися (діаграма “*Чи відчуваєте Ви свою належність до певної національності?*”, с.25).

Якщо серед етнічних українців 77% відчувають свою належність лише до однієї національності, то серед етнічних росіян – лише 39%, одразу до двох або кількох національностей – відповідно, 10% і 30%, до жодної національності – відповідно, 5% і 20%. Отже, поряд з біетнічністю чи поліетнічністю, можна також говорити якщо не про відмову, то про “дистанціювання” від етнічної самоідентифікації, яка (як

і бі- чи поліетнічність) більшою мірою в Україні є характерною для етнічних росіян.

Найчастіше відчувають свою належність одразу до двох або кількох національностей жителі Донбасу (27%), Південного (24%) та Східного (19%) регіонів (на Заході та в Центрі – лише по 6%). Так само як частіше жителі цих регіонів не відчувають себе належними до жодної національності (відповідно, 20%, 10%, 12%, 2% і 1%).

Понад дві третини (68%) респондентів вважають рідною мовою українську, 14% – російську, 17% – і українську, і російську однаковою мірою, 0,7% – інші мови (діаграма “*Яка мова для Вас є рідною?*”, с.26). У Західному регіоні вважають рідною мовою українську 93% опитаних, у Центральному – 84%, у Південному – 42%, Східному – 36%, на Донбасі – 27%. Частка тих, хто вважає рідною мовою російську, становить відповідно, 2%, 6%, 31%, 24% і 42%, рівною мірою українську та російську – відповідно, 3%, 10%, 26%, 38% і 29%.

Серед етнічних українців 73% назвали рідною українську, 9% – російську, обидві мови – 18%, серед етнічних росіян – відповідно, 4%, 81% і 14%.

Удома 56% респондентів винятково або переважно розмовляють українською мовою, 23% – винятково або переважно російською мовою, 21% приблизно рівною мірою обома мовами, 0,4% – іншими мовами (діаграма “*Якою мовою Ви розмовляєте вдома?*”, с.26). У Західному регіоні розмовляють вдома українською мовою 92% опитаних, у Центральному – 68%, Південному – 33%, Східному – 18%, на Донбасі – 6%. Частка тих, хто переважно розмовляє вдома російською, становить відповідно, 2%, 13%, 50%, 38% і 68%, рівною мірою українською та російською – відповідно, 4%, 19%, 16%, 43% і 25%.

Серед етнічних українців 59% розмовляють вдома переважно українською мовою, 19% – російською, рівною мірою обома мовами – 21%, серед етнічних росіян – відповідно, 4%, 82% і 13%. Серед тих, хто вважає рідною мовою українську – відповідно, 80%, 8% і 12%, серед тих, вважає рідною мовою російську – відповідно, 4%, 89% і 7%, серед тих хто вважає рідними обидві мови – відповідно, 5%, 25% і 63%.

⁷ Певною мірою це може бути пояснено більшою часткою серед етнічних росіян, порівняно з етнічними українцями, представників вікової групи 60 і більше років (відповідно, 43% і 25%), серед яких, як було зазначено вище, істотно менше тих, які вважають себе щасливими, а також жителів Донбасу (відповідно, 27% і 4%), які живуть поруч із зоною бойових дій і об'єктивно мають менше підстав вважати себе щасливими.

⁸ В Україні ця проблематика досліджується старшим науковим співробітником Київського міжнародного інституту соціології Р.Ленčovським (див.: Ленčovський Р. Біетніори – це “резервна армія” для кожної з етнонаціональних складових. – Національна безпека і оборона, 2016, №3-4, с.124-125.).

Поза домом 53% респондентів розмовляють українською мовою (винятково або переважно), 23% – винятково або переважно російською мовою, 24% опитаних приблизно рівною мірою обома мовами, 0,1% – іншими мовами (діаграма “Якою мовою Ви спілкуєтеся за межами Вашого дому...?”, с.26). На Заході України розмовляють поза домом переважно українською мовою 93% опитаних, у Центрі – 64%, на Півдні – 28%, Сході – 13%, Донбасі – 7%. Частка тих, хто переважно розмовляє поза домом російською, становить відповідно, 1%, 12%, 52%, 41% і 65%, рівною мірою українською та російською – відповідно, 6%, 24%, 19%, 45% і 29%.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОТОТОЖНЕННЯ З ПЕВНОЮ СПІЛЬНОТОЮ

В Україні переважає загальногромадянська ідентичність. 95% опитаних абсолютно або скоріше згодні з судженням “Я вважаю себе громадянином України” (с.27). В інших порівнюваних країнах також переважає більшість абсолютно або скоріше згодні з судженням “Я вважаю себе громадянином своєї країни” (від 86% у Німеччині до 97% у Польщі), однак в Україні вищою, ніж в інших країнах, є частка тих, хто з цим судженням абсолютно згоден (72%, тоді як в інших країнах від 18% у Нідерландах до 64% у Росії) (таблиця “Люди по-різному думають про себе і своє ставлення до країни і світу...”, с.27-31).

А от тих, хто вважає себе громадянином світу, в Україні істотно менше, ніж в інших країнах (в Україні абсолютно або скоріше з цим згодні 38%, тоді як в інших країнах – від 46% у Росії до 78% у Польщі. 52% опитаних в Україні вважають себе членом місцевої громади. Це менше, ніж у Польщі (92%), Нідерландах (78%), Німеччині (78%), але істотно більше, ніж у Росії (24%).

Так само, як і в Росії, дуже мало громадян ідентифікують себе як автономних індивідів (в Україні – 21%, в Росії – 22%), тоді як у Польщі – 80%, у Німеччині – 80%, в Нідерландах – 83%.

Із судженням “Я є громадянином України” абсолютно або скоріше згодні 97% жителів Західного регіону, 96% – Центрального, 95% – Південного, 91% – Східного, 89% – Донбасу. Членами місцевої громади найчастіше себе вважають жителі Західного (64%) і Південного (60%) регіонів, тоді як у Центральному регіоні – 50%, на Донбасі – 45%, на Сході – 40%.

27% опитаних в Україні вважають себе громадянами колишнього СРСР. Громадянами колишнього СРСР найчастіше себе вважають жителі Півдня (48%) і Сходу (41%). В інших регіонах – від 17% до 21%. На Донбасі, порівняно з усіма іншими регіонами, найменше тих, хто вважає себе автономним індивідом (8%, тоді як в інших регіонах – від 19% до 25%). А на Сході найменше тих, хто вважає себе громадянином світу (29%, тоді як в інших регіонах – від 40% до 43%).

Етнічні українці частіше, ніж етнічні росіяни, вважають себе громадянами України (відповідно, 96% і 81%), громадянами світу (відповідно, 39% і 26%), автономними індивідами (відповідно, 22% і 12%),

тоді як громадянами колишнього СРСР частіше себе вважають етнічні росіяни (відповідно, 26% і 38%). Україномовні громадяни, порівняно з російськомовними та двомовними, частіше себе вважають членами місцевої громади (відповідно, 60%, 49% і 34%), автономними індивідами (відповідно, 25%, 15% і 17%), і рідше – громадянами колишнього СРСР (відповідно, 22%, 33% і 34%).

Із зниженням віку респондентів знижується частка тих, хто вважає себе громадянами колишнього СРСР (8% серед тих, кому менше 30 років, і 46% серед тих, кому 60 і більше років), і зростає частка тих, хто вважає себе громадянином світу (відповідно, 40% і 32%), а також автономним індивідом (відповідно, 25% і 19%).

Частка тих, хто пишається тим, що він є громадянином своєї країни, в Україні – приблизно на тому ж рівні, що і в Німеччині (відповідно, 68% і 70%), однак, у Німеччині, відповідаючи на це питання, 8% опитаних вказали, що не є її громадянами, а в Україні – лише 0,4% (діаграма “Наскільки Ви пишаєтеся тим, що Ви громадянин...?”, с.31). В інших порівнюваних країнах більше тих, хто пишається своїм громадянством: у Росії – 76%, у Нідерландах – 81%, у Польщі – 95%. В Україні більше, порівняно з іншими країнами, тих, хто громадянством не пишається (30%, в інших країнах – від 4% у Польщі до 19% у Росії). Серед жителів різних регіонів найчастіше пишаються тим, що є громадянами України, жителі Західного регіону (82%), у Центральному регіоні – 76%, у Південному – 64%, на Донбасі – 58%, у Східному регіоні – лише 45%.

Серед етнічних українців пишаються тим, що є громадянами України, – 70%, серед етнічних росіян – лише 42%. Серед тих, хто вдома спілкується переважно українською мовою – 79%, російською – 55%, обома мовами рівною мірою – 56%.

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ

Етнічні автостереотипи⁹ (як позитивні, так і негативні) є складовою етнічної свідомості. Респондентам ставилося питання: “Якою мірою українцям притаманна кожна з наведених якостей?” (с.32-33) і пропонувався оцінити вираженість 24 різних якостей за шкалою від 0 до 10, де “0” означає – “якість не притаманна нікому з українців”, а “10” – “якість притаманна всім українцям”. У ситуації, коли оцінки якостей українців давалися респондентами, які представляють інші етнічні групи (найбільша з яких – етнічні росіяни), їх оцінки могли поєднувати як елементи автостереотипів (мірою того, наскільки вони асоціюють себе з українцями, як, наприклад, у ситуації бітнічності), так і гетеростереотипів (мірою того, наскільки вони дистанціюють себе від українців).

Як правило, позитивні етнічні автостереотипи превалюють над негативними. Не є винятком і українці. Найчастіше громадяни України приписують українцям такі якості як гостинність (8,0 балів), працьовитість (7,9 балів), миролюбність (7,8 балів), волелюбність (7,7 балів), доброта (7,5 балів), патріотизм (7,4 балів), національна гордість (7,2 балів), життєрадісність (7,2 балів).

⁹ Етнічний автостереотип – система уявлень представників того чи іншого етносу про себе та характеристики, якими вони себе наділяють. – Веб-сайт “Українська етнографія”, <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/54.html>.

Дещо нижче оцінюється поширеність таких якостей як щирість (6,8 балів), релігійність (6,5 балів), незалежність у думках і поглядах (6,5 балів), чесність (6,5 балів), індивідуалізм (6,3 балів), громадська активність (6,1 балів). Серед якостей, які традиційно трактуються як позитивні, найнижче оцінюються у українців вираженість колективізму (5,8 балів).

Серед негативних якостей найбільш поширено респонденти вважають заздрисність (5,5 балів). Також більш ніж 5 балами оцінюється поширеність серед українців байдужості до суспільних проблем (5,2 балів), жадібності (5,1 балів). Нижче оцінюється поширеність таких якостей як злопам'ятність (4,7 балів), замкненість (4,4 балів), підступність (4,3 балів), жорстокість (4,1 балів), а найнижче – ворожості до людей іншої національності (3,6 балів).

Окремо слід зупинитися на якості “войовничість”. Судячи з того, що найбільшою мірою оцінка вираженості цієї якості корелює з оцінкою таких якостей як жорстокість (коефіцієнт кореляції Пірсона дорівнює 0,329¹⁰), ворожість до людей інших національностей (0,320), злопам'ятність (0,307), підступність (0,305), частіше ця якість трактується як негативна. Однак, наявність значимої (хоча й дещо нижчої) кореляції з такими позитивними якостями як громадська активність (0,276), незалежність у думках і поглядах (0,247), релігійність (0,207) свідчить про те, що частиною респондентів ця якість (очевидно, вважаючи також на триваючі воєнні дії на Сході) трактується як позитивна. Вираженість цієї якості оцінюється 5,1 балами (тобто на рівні, ближчому до оцінки негативних якостей).

Однозначно негативно трактується якість “войовничість українців” етнічними росіянами. В їх оцінках її вираженість позитивно корелює з такими якостями як підступність (0,717), жорстокість (0,709), жадібність (0,665), замкненість (0,651), заздрисність (0,332), ворожість до людей інших національностей (0,620), і негативно – з такими позитивними якостями як доброта (-0,339), чесність (-0,328), працьовитість (-0,263). Тоді як в оцінках етнічних українців (як і в масиві опитаних загалом) трактування якості “войовничість” є суперечливим.

Разом з тим, в оцінках поширеності різних якостей серед українців етнічні росіяни загалом мало відрізняються від етнічних українців, найчастіше приписуючи їм позитивні якості (гостинність, працьовитість, миролюбність, волелюбність, доброту, життєрадісність). Найбільша різниця між етнічними росіянами та етнічними українцями – у приписуванні українцям таких якостей: щирість (відповідно, 6,1 і 6,9 балів), патріотизм (відповідно, 6,8 і 7,4 балів), миролюбність (відповідно, 7,3 і 7,8 балів), національна гордість (відповідно, 6,8 і 7,3 балів), чесність (відповідно, 6,0 і 6,5 балів).

З-поміж найбільш істотних відмінностей в оцінках жителями регіонів поширеності різних якостей серед українців можна відзначити істотно вищу, порівняно з середнім по Україні, показником, оцінку вираженості релігійності жителями Західного регіону (8,0 балів) та істотно нижчу – жителями Східного регіону (5,0 балів). Ці відмінності можна пояснити тим, що жителі Західного регіону найвище серед жителів усіх регіонів оцінюють рівень власної релігійності (7,1 бали за шкалою від 0 до 10), а жителі Сходу – найнижче (3,5 бали). Отже, оцінка рівня поширеності релігійності серед українців значною мірою є проекцією рівня власної релігійності – коефіцієнт кореляції Пірсона між цими двома змінними дорівнює 0,426.

Жителі Південного регіону вище, ніж загалом жителі України, оцінюють поширеність серед українців таких якостей як замкненість (5,2 бали), жорстокість (5,0 балів), злопам'ятність (5,5 балів), підступність (5,2 балів), ворожість до людей іншої національності (4,6 балів).

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Життєві цінності

Під час дослідження ціннісних орієнтацій жителів України використовувалася зокрема методика “Ціннісні орієнтації”, розроблена М.Рокичем¹¹. В оригінальній версії методики респонденту надається набір з 18 карток з позначенням цінностей і пропонується розкласти їх у порядку значимості для нього як принципів, якими він керується у власному житті. Оскільки така методика не може бути застосована в масовому опитуванні, респондентам пропонувався адаптований для масового опитування варіант цієї методики – їм пропонувалося обрати до трьох цінностей, які мають для них найбільше значення.

Як найважливіші термінальні¹² життєві цінності респонденти найчастіше називали здоров'я (фізичне і психічне) (58%), щасливе сімейне життя (41%), матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів) (39%). Ще 24% назвали життєву мудрість, 21% – цікаву роботу, 19% – активне діяльне життя, 15% – продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), 14% – любов, 11% – наявність хороших і вірних друзів, 11% – впевненість у собі (внутрішню гармонію, свободу від внутрішніх протиріч, сумнівів), 10% – свободу, 9% – розвиток (роботу над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення) (таблиця

¹⁰ Коефіцієнт кореляції Пірсона є мірою статистичного зв'язку між двома ознаками. Він може набирати значень від -1 (за наявності негативного функціонального зв'язку між змінними) до 1 (якщо зв'язок є позитивним функціональним). Якщо статистичного зв'язку між змінними немає – коефіцієнт дорівнює нулю.

¹¹ Докладно див.: Rokeach M. The Nature of Human Values, New York, 1973.

¹² Термінальні цінності – бажані стани, цілі, яких людина прагне досягти протягом свого життя.

“Які з наведених цінностей, мають найбільше значення для Вас як принципи...?”, с.34-36). Найрідше як життєві цінності називалися пізнання (5%), щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому) (5%), суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі) (3%), краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві) (3%), розваги (2%), творчість (1%). Отже, на перші місця українці ставлять цінності, пов'язані з забезпеченням біологічних потреб, фізичного і психологічного комфорту, добробуту. Тобто з цінностями, які в ієрархії потреб А.Маслоу відповідають потребам нижчого та середнього рівня – фізіологічним (біологічним) потребам, потребам у безпеці та захисті, потребам у любові та належності¹³. Тоді як цінності, пов'язані з вищими потребами (в повазі, визнанні та самореалізації) мають менше значення.

Якщо цінність “матеріально забезпечене життя” у загальноукраїнській вибірці разом з цінністю “щасливе сімейне життя” поділяє другу та третю позиції, то у Східному регіоні “матеріально забезпечене життя” разом із цінністю здоров'я поділяє першу та другу позиції, на Донбасі займає другу позицію, а “щасливе сімейне життя” – третю. У Західному регіоні, навпаки, “щасливе сімейне життя” займає другу, а матеріально забезпечене життя” – третю позицію.

Якщо серед етнічних українців цінність “матеріально забезпечене життя” серед найбільш значимих назвали 39%, то серед етнічних росіян – 48%, здоров'я – відповідно, 58% і 68% (хоча ієрархія цінностей етнічних українців та етнічних росіян практично не відрізняється). Якщо для україномовних респондентів “щасливе сімейне життя” має більше значення, ніж “матеріально забезпечене життя”, то для російськомовних респондентів – навпаки, а для двомовних вони мають однакову значимість.

Чим молодші респонденти, тим частіше вони називають серед найбільш значимих цінностей “цікаву роботу”, “активне діяльне життя”, “любов”, “розвиток”. Чим старші респонденти, тим частіше вони називають “здоров'я” та “життєву мудрість”.

У дослідженні “The World Values Survey” використовувалися показники, що застосовувалися у другій частині Ціннісного опитувальника Ш.Шварца¹⁴ (профіль особистості). Ця частина опитувальника Ш.Шварца складається з 40 описів людини, що характеризують 10 типів цінностей. Для оцінки описів використовується шкала від 4 балів (із значенням “дуже схоже на мене”) до -1 балів (із значенням “зовсім не схоже на мене”). Ця частина методики Ш.Шварца надає кількісне вираження значимості кожного з 10 мотиваційних типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів.

Ш.Шварц таким чином визначає кожен з мотиваційних типів особистості відповідно до їх головної мети:

- влада (*Power*) – соціальний статус, домінування над людьми та ресурсами;

- досягнення (*Achievement*) – особистий успіх відповідно до соціальних стандартів;
- гедонізм (*Hedonism*) – насолода або тілесне задоволення;
- стимуляція (*Stimulation*) – прагнення до новизни і глибоких переживань;
- самостійність (*Self-Direction*) – самостійність думки та дії;
- універсалізм (*Universalism*) – розуміння, терпимість і захист благополуччя всіх людей і природи;
- доброта (*Benevolence*) – збереження і підвищення благополуччя близьких людей;
- традиція (*Tradition*) – повага до традицій і відповідальність за культурні та релігійні звичаї і ідеї;
- конформність (*Conformity*) – заборона дій і спонук, які можуть нашкодити іншим і не відповідають соціальним очікуванням;
- безпека (*Security*) – безпека і стабільність суспільства, стосунків і самого себе.

У методиці Ш.Шварца для виявлення кожного мотиваційного типу особистості використовувалося по чотири індикатори. У дослідженні “The World Values Survey” використовувався “скорочений” варіант цієї методики, де кожному мотиваційному типу особистості відповідав лише один індикатор. Також у дослідженні “The World Values Survey” використовувався показник, який характеризує соціоцентричну орієнтацію особистості – збереження і підвищення благополуччя всього суспільства.

Як можна бачити з діаграми “Наскільки кожен з описаних людей...?” (с.37), серед українців найбільш виражений ціннісний профіль особистості, який Ш.Шварцом характеризується як “доброта” (індикатор “Для цієї людини важливо робити щось хороше для людей, які її оточують”) (2,5 балів за шкалою від -1 до 4), а також “безпека” (індикатор “Жити в безпеці дуже важливо для цієї людини, вона уникає всього, що може становити небезпеку”) (2,3 бали) і “традиція” (індикатор “Для цієї людини важливо слідувати традиціям і звичаям, прийнятим в її релігії або родині”) (2,3 бали). Цінність “доброта” є також провідною у структурі ціннісних орієнтацій у Нідерландах і Німеччині (у Росії та Польщі цей індикатор не застосовувався). Цінності “безпека” та “традиція”, поряд з Україною, посідають чільні позиції в системі цінностей у Польщі та Росії.

В Україні цінності “доброта” та “безпека” є найбільш значущими для всіх вікових груп. Значимість цінностей “самостійність” (індикатор “Для цієї людини важливо пропонувати нові ідеї, бути творчою особистістю, йти своїм шляхом”), “досягнення” (індикатор “Для цієї людини важливо бути дуже успішною, щоб оточення знало про її досягнення”), “гедонізм” (індикатор “Для цієї людини важливо добре проводити дозвілля, балувати себе”), “влада” (індикатор “Для цієї людини важливо бути багатим, мати багато грошей і дорогих речей”), “стимуляція” (індикатор

¹³ Докладно див.: Маслоу А. Мотивация и личность. Перевод А. М. Татлыбаевой. – М.: Евразия, 1999.

¹⁴ Schwartz S. H. *Universals in the structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries.* – In M.P.Zanna (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, Orlando, Vol.25, 1992. pp.1-65.

“Пригоди і ризик дуже важливі для цієї людини, вона прагне до життя, повного захоплюючих подій”) зростає із зниженням віку респондентів, тоді як значимість цінностей “традиція”, “конформність” (індикатор “Для цієї людини важливо завжди поводитися правильно, не вчиняти дій, які інші люди не схвалили б”), навпаки, із збільшенням віку зростає. Істотних відмінностей в ієрархії цінностей, досліджених за цієї методикою, у регіональних та етнічних групах респондентів не виявлено.

Для тих респондентів, які ідентифікують себе як громадян України, більшою мірою, ніж для тих, хто себе так не ідентифікує, значимою є цінність “доброта” (2,1 балів серед тих, хто відповідає, що він “абсолютно” або “скоріше” не згоден з визначенням себе як громадянина України і 2,6 балів серед тих, хто “абсолютно” або “скоріше” згоден з таким визначенням). Також більш вираженими є і соціоцентричні орієнтації (відповідно, 1,8 і 2,2 бали), а також цінності “самостійності” (відповідно, 1,3 і 1,7 бали), “безпеки” (відповідно, 2,0 і 2,4 бали), “конформності” (відповідно, 1,6 і 2,1 бали), “універсалізму” (індикатор “Для цієї людини важлива турбота про довкілля та природу”) (відповідно, 1,8 і 2,2 бали) та “традиції” (відповідно, 1,8 і 2,4 бали).

Найбільш важливими у своєму житті українці вважають сім’ю (99% відповіли, що це для них “дуже важливо” або “скоріше важливо”) та друзів (92%) (таблиця “Наскільки важливо у Вашому житті...?”, с.40-43). 81% респондентів назвали роботу, 75% – вільний час, дозвілля, 55% – релігію, лише 30% – політику. Сім’я має першочергове значення для жителів усіх порівнюваних країн. Друзі є важливими більш, ніж для 90% жителів усіх порівнюваних країн, крім Росії, де їх важливість оцінена дещо нижче (80%, хоча також є другою за значимістю позицією після сім’ї). Робота серед жителів порівнюваних країн має найбільше значення для поляків (89%), найменше – для росіян (74%).

Вільний час і дозвілля мають для жителів Нідерландів, Німеччини та Польщі (відповідно, 93%, 87% і 86%) більше значення, ніж для жителів України та Росії (по 75%).

За оцінкою значимості релігії Україна серед порівнюваних країн поступається лише Польщі (де 80% вважають її значимою для себе), випереджаючи Росію (42%), Німеччину (38%), Нідерланди (25%).

Політика є найбільш значимою для німців (44%) і голландців (40%), у Польщі на її важливість вказують 33% опитаних, в Україні – 30%, в Росії – 27%.

Регіони України істотно відрізняються за оцінкою значимості релігії. Якщо в Західному регіоні її важливість відзначають 90% опитаних, то в Центральному – 53%, на Донбасі – 50%, Півдні – 39%, Сході – 32%. Також релігія істотно більшу значимість має для етнічних українців, ніж для етнічних росіян (відповідно, 57% і 36%); так само, як і для українських респондентів (66%), порівняно з російськомовними (36%) та двомовними (48%).

Із зростанням віку респондентів знижується значимість друзів, вільного часу та дозвілля, і зростає значимість релігії та політики.

Відповіді на питання про те, виховання яких якостей у дітей респонденти вважають найважливішим, також розкриває їх уявлення про життєві цінності. Найважливішим українці вважають виховання працьовитості (таблиця “Які з наведених якостей, що їх можна виховувати у дітей в сім’ї, Ви вважаєте...?”, с.44). Так само і росіяни ставлять цю якість на перше місце за важливістю. Тоді як німці та голландці на перше місце ставлять відповідальність, поляки – відповідальність і терпимість, пошану до інших людей. Відповідальність українці та росіяни ставлять на друге місце, а на третє – терпимість і пошану до інших людей (так само, як і німці). Останню якість голландці ставлять на друге місце. Німці на друге місце ставлять незалежність, голландці – на третє. Українці розміщують незалежність на 4-6 позиціях (разом з рішучістю та оцадливостію), поляки – також на 4-6 позиції, але разом із самовираженням і релігійністю, росіяни – на 6-у позицію.

Жителі Західного регіону України значно більше значення, ніж жителі інших регіонів, надають вихованню релігійності (40%, тоді як в інших регіонах – від 6% до 8%), слухняності (34%, в інших регіонах – від 12% до 26%), і менше значення – вихованню самовираження (25%, в інших регіонах – від 32% до 50%).

Представники молодших вікових груп більшою мірою, ніж представники старших вікових груп, вважають важливим виховання рішучості, незалежності, самовираження, а представники найстаршої вікової групи дещо більшою мірою, ніж представники інших вікових груп – терпимості та пошани до інших людей.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ

Оцінюючи, наскільки для них важливо жити в демократичній країні за шкалою від 1 (“зовсім не важливо”) до 10 (“дуже важливо”), українці в середньому оцінюють її 8,3 балами, що нижче, ніж у Німеччині (8,9 балів), Нідерландах (8,9 балів) і Польщі (8,7 балів), проте вище, ніж у Росії (7,4 бали) (діаграма “Наскільки для Вас важливо жити в демократичній країні?”, с.45). Найвище цінність демократії оцінюють жителі Східного (8,6 балів) та Західного (8,5 балів) регіонів, а найнижче – Донбасу (7,8 балів) та Півдня (8,0 балів). Значимість демократії є вищою для етнічних українців, порівняно з росіянами (відповідно, 8,4 і 7,5 балів), вона є нижчою у старших вікових групах, порівняно з молодшими та середніми.

При цьому оцінка того, наскільки демократично управляється наша країна зараз, за шкалою від 1 (“зовсім не демократично”) до 10 (“дуже демократично”) є дуже низькою – 3,8 бали, тоді як у Нідерландах – 7,3 бали, Німеччині – 7,2 бали, Польщі – 5,9 бали, Росії – 4,6 бали (діаграма “Наскільки демократично управляється наша країна зараз?”, с.45). Лише 17% респондентів в Україні вважають, що в їх країні “повною мірою” та “частіше” поважаються права людини, тоді як у Німеччині – 86%, Польщі – 69%, Нідерландах – 64%, Росії – 42% (діаграма “Якою мірою сьогодні в нашій країні поважаються права людини?”, с.46).

Найчастіше вважають, що Україна управляється демократично та в ній поважаються права людини,

жителі Західного регіону, найрідше – Східного; етнічні українці частіше, ніж етнічні росіяни; україномовні респонденти частіше, ніж російськомовні та двомовні.

Оцінюючи важливість різних аспектів демократії за 10-бальною шкалою, найчастіше українці (як і жителі інших країн) відзначають такі її аспекти: “Люди обирають політичних лідерів на вільних виборах”, “У жінок і чоловіків рівні права”, “Громадянські права захищають людей від утисків з боку держави” (у всіх порівнюваних країнах важливість цих аспектів оцінюється вище, ніж 8 балами) (діаграма “Наскільки важливими для демократії є...?”, с.47-48). Українці досить високо оцінюють також значимість таких аспектів: “Безробітні отримують державну допомогу” (7,7 бали), “Уряд обкладає податками багатих і підтримує бідних” (7,5 бали), “Держава забезпечує рівність доходів” (7,2 бали). Останній аспект демократії приблизно так само високо оцінюють жителі Росії (7,4 балів), тоді як в інших порівнюваних країнах ця оцінка є істотно меншою – від 5,1 балів (Нідерланди) до 5,6 балів (Німеччина).

Вище, ніж жителі Німеччини, Нідерландів і Польщі, але рідше, ніж жителі Росії, українці оцінюють важливість ситуації “Армія бере владу, якщо уряд некомпетентний”. Помітно нижче, ніж жителі Росії, українці оцінюють важливість того, щоб “люди підкорялися своїм правителям”, приблизно так само низько оцінюють важливість цього жителі Нідерландів і Польщі, ще нижче – жителі Німеччини. Найнижче жителі України оцінюють важливість ситуації “Релігійні лідери тлумачать закони і їх думка – вирішальна”.

Жителі Західного регіону нижче, ніж жителі інших регіонів, оцінюють важливість того, щоб уряд обкладав податками багатих і підтримував бідних, армія брала б владу, якщо уряд некомпетентний. Жителі Західного та Центрального регіонів нижче, ніж жителі інших регіонів, оцінюють важливість того, щоб безробітні отримували державну допомогу і люди підкорялися своїм правителям.

Вважають, що демократична політична система є “скоріше хорошою” або “дуже хорошою” для їх країни, 87% українців (більше – лише серед жителів Німеччини (94%), найменше – серед жителів Росії

(67%) (таблиця “Наскільки наведені деякі типи політичних систем є хорошими для нашої країни?”, с.49). Разом з тим, в Україні найбільше серед порівнюваних країн тих, хто вважає, що “скоріше хорошою” або “дуже хорошою” для їх країни є наявність “сильного лідера, не залежного від парламенту та виборів” (80%). Країною з найближчим показником є Росія (67%), тоді як в інших порівнюваних країнах – від 20% до 27%. 69% українців “скоріше хорошою” або “дуже хорошою” вважають систему, де “не уряд, а експерти приймають рішення, які вважають кращими для країни” (що є другим показником після Польщі – 75%).

12% українців “скоріше хорошою” або “дуже хорошою” вважають систему, коли правлять військові або військовий режим. Це менше, ніж у Польщі (19%) та Росії (14%), і більше, ніж у Німеччині (4%) та Нідерландах (2%).

Загалом, оцінюючи свої політичні погляди в системі координат “ліві-праві” за шкалою від 1 (“ліві”) до 10 (“праві”), в середньому українці оцінюють їх 5,3 балами, що мало відрізняється від ситуації в інших порівнюваних країнах (від 5,0 балів у Німеччині до 5,6 балів у Нідерландах) (діаграма “Говорять, що в політиці є “ліві” і “праві”...”, с.50).

Західний регіон України вирізняється більш “правими” політичними поглядами (середній бал – 6,3), Східний – найбільш лівими (4,5 бали). Етнічні українці є більш “правими” за політичними поглядами (5,4 бали), ніж етнічні росіяни (4,7 бали). Так само як україномовні респонденти (5,7 бали) порівняно з російськомовними (4,9 бали) і двомовними (4,8 бали). Респонденти молодшого та середнього віку є більш “правими” за політичними поглядами, ніж представники найстаршої вікової групи (60 і більше років).

Досліджувався зв’язок самоідентифікації респондентів за шкалою “ліві-праві” з їх ціннісними орієнтаціями (за шкалами тесту Ш.Шварца). Як показав кореляційний аналіз, найбільшою мірою політична “правизна” корелює з цінностями “традиція” (0,127) та “стимуляція” (0,122). Також статистично значима кореляція спостерігається з цінностями “досягнення” (0,079), “універсалізм” (0,066), “влада” (0,060), “самостійність” (0,060), “доброта” (0,046).

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що політична “правизна” в Україні позитивно корелює з позитивними етнічними стереотипами стосовно українців, а політична “лівизна” – з негативними етнічними стереотипами стосовно українців. Так, спостерігається позитивна кореляція шкали “ліві-праві погляди” з приписуванням українцям таких якостей як релігійність (коефіцієнт кореляції Пірсона дорівнює 0,273), патріотизм (0,111), волелюбність (0,105), національна гордість (0,077), щирість (0,075), миролюбність (0,072), працьовитість (0,070), чесність (0,068), гостинність (0,061), громадська активність (0,056), а також войовничість (0,048) (про амбівалентне трактування останнього поняття респондентами див. вище).

Негативна кореляція відповідей за шкалою “ліві-праві погляди” спостерігається з приписуванням українцям таких якостей: байдужість до суспільних

проблем (-0,094), жорстокість (-0,084), злопам'ятність (-0,74), підступність (-0,063), жадібність (-0,055). Оскільки менші значення шкали "ліві-праві погляди" відповідають лівим поглядам, а більші – правим, негативна кореляція цієї шкали з оцінкою вираженості певної якості означає більш високу оцінку вираженості цієї якості у людей з лівими поглядами.

Респондентам пропонувалися пари суджень, що характеризують їх політичні погляди. Їм потрібно було за 10-бальною шкалою оцінити, з яким з них вони більшою мірою згодні (діаграма "Якою мірою Ви згодні з наведеними думками?", с.50-55).

Обираючи між парою суджень "Потрібно зменшити різницю в доходах" і "Потрібно збільшити різницю в доходах, щоб люди докладали більше зусиль", українці більшою мірою схильні підтримувати перше з них (практично так само, як і росіяни). Перше судження (хоч і меншою мірою) також схильні частіше підтримувати німці, тоді як поляки та голландці частіше виступають за збільшення різниці в доходах. Українці (так само, як поляки та росіяни) частіше виступають за збільшення частки державної власності в бізнесі і промисловості. Українці (приблизно так само, як і росіяни) найчастіше серед жителів порівнюваних країн поділяють точку зору, що "Уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені". Разом з тим, українці частіше схильні вважати, що "Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати та розвивати нові ідеї" (більше цю ідею підтримують лише німці). Вибираючи між двома судженнями "Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших" та "Рівень добробуту може вирости в усіх" українці частіше схильні вибрати друге (частіше, ніж росіяни, рідше – ніж голландці і поляки та приблизно так само часто, як німці). Вибираючи між судженнями "Зрештою, старання робота, як правило, винагороджується" і "Старання робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв'язки", українці дещо частіше схильні погоджуватися з першим (приблизно так само, як і жителі більшості інших порівнюваних країн, крім Польщі, жителі якої більш схильні погоджуватися з другим із цих суджень).

Серед жителів різних регіонів України найчастіше за збільшення частки державної власності в бізнесі і промисловості виступають жителі Східного регіону, найрідше – жителі Західного регіону. Найбільшою мірою із судженням "Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати та розвивати нові ідеї" згодні жителі Західного регіону та Донбасу. Із судженням "Зрештою, старання робота, як правило, винагороджується" найчастіше згодні жителі Західного регіону, тоді як із судженням "Старання робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв'язки" найчастіше погоджуються жителі Південного та Східного регіонів. Жителі Західного регіону частіше, ніж жителі інших регіонів, погоджуються з тим, що "Рівень добробуту може вирости в усіх" (на противагу судженню "Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших").

Етнічні росіяни частіше, ніж етнічні українці, виступають за зменшення різниці в доходах, за збільшення частки державної власності, за те, щоб Уряд

ніс більше відповідальності за рівень добробуту громадян, частіше підтримують тези про шкідливість конкуренції, і про те, що "Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших".

Чим молодші респонденти, тим частіше вони виступають за збільшення різниці в доходах, за збільшення частки приватної власності в бізнесі та промисловості, частіше підтримують тезу про корисність конкуренції.

Також респондентам пропонувалося вибрати з кількох списків цілі для країни на найближчі 10 років, які вони вважають найважливішими (діаграма "Зараз багато хто обговорює цілі нашої країни на наступні 10 років...", с.55). Вибираючи між цілями "високий рівень економічного зростання", "висока обороноздатність", "більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві", "зробити красивішими міста і села" українці, як і жителі інших порівнюваних країн, ставлять на перше місце "високий рівень економічного зростання". На другому місці – "висока обороноздатність" (яка в інших порівнюваних країнах посідає лише третє місце). Лише 10% українців вибирають ціль "більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві", що є найменшим показником серед порівнюваних країн (в інших країнах – від 16% у Росії до 40% у Німеччині).

Жителі Східного регіону України найчастіше вибирають як найважливішу ціль "високий рівень економічного зростання" і найрідше поміж жителями різних регіонів – "високу обороноздатність".

Вибираючи між цілями "підтримка порядку в країні", "надання людям більших можливостей впливати на прийняття владою рішень", "боротьба зі зростанням цін", "захист свободи слова", найчастіше жителі України називають "підтримку порядку в країні" (так само, як і жителі Росії та Нідерландів) (діаграма "Якщо б Вам довелося вибирати...", с.56). Жителі Німеччини найчастіше називають ціль "надання людям більших можливостей впливати на прийняття владою рішень", а жителі Польщі – "боротьбу зі зростанням цін". "Боротьбу зі зростанням цін" жителі України ставлять на друге місце (так само, як і жителі Росії), ціль "надання людям більших можливостей впливати на прийняття владою рішень" – на третє, а "захист свободи слова" – на останнє місце (так само, як і жителі Росії та Польщі).

Вибираючи між цілями "стабільна економіка", "перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства", "перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші", "боротьба зі злочинністю", переважна більшість українців віддають перевагу стабільній економіці (діаграма "Що є найважливішим у наведеному переліку?", с.56). Так само на перше місце ставлять стабільну економіку і жителі всіх інших порівнюваних країн, але частка тих, хто вибирає цей варіант відповіді, в Україні є більшою, порівняно з іншими країнами. Найнижче українці оцінюють важливість цілей "перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства", "перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші" (так само, як поляки та росіяни). Серед жителів різних регіонів України особливо часто на забезпеченні стабільності економіки наголошують жителі Східного регіону (85%).

Готовність захищати країну

Готовність воювати за свою країну під час війни є одним з найчастіше застосовуваних у соціологічних дослідженнях показником патріотизму. Серед порівнюваних країн Україна була єдиною країною, на території якої у період проведення опитування відбувався військовий конфлікт, тобто якщо для жителів інших країн питання про готовність захищати країну із зброєю в руках носило скоріше гіпотетичний характер, то для жителів України – цілком конкретний. В Україні частка тих, хто дає позитивну відповідь стосовно такої готовності (31%) статистично значимо не відрізняється від частки тих, хто дає негативну відповідь (34%) (діаграма “Звичайно, всі ми сподіваємося, що ще однієї війни не буде...”, с.57). Таке ж само співвідношення – у Нідерландах (відповідно, 42% і 43%). Німеччина – єдина країна, де частка готових воювати за свою країну, є меншою за частку не готових (відповідно, 41% і 53%), тоді як у Польщі та Росії більшість респондентів (відповідно, 71% і 53%) дають позитивну відповідь.

В Україні готовність воювати за країну висловлюють відносна більшість жителів Західного регіону (41%, негативну відповідь дають 32%), тоді як у Східному регіоні відносна більшість (42%) дають негативну відповідь (позитивну – 23%). У Центральному регіоні, на Півдні та Донбасі частки тих, хто дає позитивну, і тих, хто дає негативну відповідь, статистично значимо не відрізняються. Статистично значимо не відрізняються частки тих, хто дає позитивну та негативну відповіді, серед етнічних українців (відповідно, 32% і 33%), тоді як серед етнічних росіян більше тих, хто дає негативну відповідь (відповідно, 26% і 42%). Ті, хто дає позитивну відповідь на це питання, переважають тих, хто дає негативну відповідь, серед україномовних респондентів (відповідно, 36% і 31%), тоді як серед російськомовних (відповідно, 25% і 35%) та двомовних (відповідно, 28% і 40%) більше тих, хто дає негативну відповідь. Ті, хто дає позитивну відповідь, переважають число тих, хто дає негативну відповідь, серед респондентів, молодших 50 років. Серед тих, кому від 50 до 59 років, ці частки статистично значимо не відрізняються, а ті, кому 60 і більше років, удвічі частіше дають негативну відповідь. Якщо серед чоловіків частка тих, хто дає позитивну відповідь, становить 44%, а тих, хто дає негативну – 25%, то серед жінок – відповідно, 21% і 41%. Серед чоловіків віком від 18 до 59 років готовність воювати за свою країну висловили 48%, негативну відповідь дали 22%.

Громадська та політична активність

Суспільно-політична сфера є однією зі сфер реалізації ціннісних орієнтацій особистості. Інтерес до політики в Україні (а також у Польщі та Росії) виражений істотно менше, ніж у Німеччині та Нідерландах, де відповідно, 62% і 65% цікавляться політикою (в Україні – лише 37%) (діаграма “Наскільки Вас цікавить політика?”, с.57). Особливо низький інтерес до політики виявляє українська молодь – лише 25% респондентів віком до 30 років висловили такий інтерес. Він зростає із зростанням віку опитаних – до 46% серед тих, кому 60 і більше років.

За рівнем участі в мирних демонстраціях Україна поступається лише Німеччині (в Україні 16% зазначили, що брали участь у цій формі протесту, в Німеччині – 21%) і випереджає Росію (12%), Нідерланди (12%) та Польщу (8%) (таблиця “Чи брали Ви участь коли-небудь...?”, с.58). У той же час серед українців (поряд з росіянами) більше, ніж в інших країнах тих, хто відповідає, що ніколи не допускав своєї участі в такій формі протесту (64%), тоді як у Німеччині – 31%, Польщі – 40%, Нідерландах – 42%.

Так само в Україні (поряд з Росією) серед порівнюваних країн є високою частка тих, хто не допускав своєї участі в таких формах протесту як страйк, бойкот, підписання петицій. Частка тих, хто підписував петиції (16%) в Україні є нижчою, ніж у Німеччині (43%), Нідерландах (35%), Польщі (30%) і вищою лише за Росію (11%).

Частка тих, хто брав участь у бойкоті (5%), в Україні є нижчою, ніж у Німеччині (13%), Нідерландах (8%), приблизно такою ж, як у Польщі (4%), і вищою, ніж у Росії (2%). Частка тих, хто брав участь у страйку (6%), є нижчою, ніж у Німеччині (12%), Нідерландах (9%), такою ж, як у Польщі (6%), і вищою, ніж у Росії (2%).

Найбільш політично активними в Україні є жителі Західного регіону – вони частіше, ніж загалом жителі країни, брали участь у страйках, бойкоті, мирних демонстраціях, підписанні петицій (в останньому випадку – також і жителі Донбасу). Найнижчий рівень протестної активності виявляють жителі Східного регіону.

Чим вищим є інтерес до політики, тим частіше респонденти беруть участь у протестних акціях (відповідна діаграма, с.59). Так, серед тих, кого політика зовсім не цікавить, лише 8% брали участь у мирних демонстраціях, тоді як серед тих, кого дуже цікавить – 31%.

Рівень участі українців у громадських організаціях є низьким (одним з найнижчих серед порівнюваних країн) (таблиця “Чи є Ви членом наведених громадських організацій...?”, с.60-61).

ВИСНОВКИ

Формування системи цінностей українців та їх ідентичності відбувається у складних суспільно-політичних умовах, що характеризуються продовженням російської агресії проти України, тривалою економічною кризою, політичною нестабільністю. Соціально-психологічна атмосфера в українському суспільстві характеризується низьким рівнем довіри (зокрема, до інших членів суспільства, до владних інститутів). Серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили, Церква, гуманітарні та добровільні організації, університети.

Як показують результати дослідження, рівень задоволеності громадян життям і рівень довіри в суспільстві є взаємопов'язаними. В Україні найбільш задоволені життям жителі Західного регіону, найменшою мірою – жителі Сходу та Донбасу. Донбас – єдиний регіон, де більшість жителів зазначили, що вони “не дуже щасливі” або “абсолютно нещасливі”.

У дослідженні зверталась увага на проблеми біетнічності та множинної етнічності як одного з аспектів формування етнічної ідентичності. 74% опитаних в Україні відчувають свою належність лише до однієї національності, 12% – одразу до двох або кількох національностей, 6% – не відчують належності до жодної національності, 8% – не визначилися. Біетнічність та множинна етнічність, так само як і “дистанціювання” від етнічної самоідентифікації, більшою мірою характерні для етнічних росіян в Україні, для жителів Донбасу, Південного та Східного регіонів.

В Україні переважає загальногромадянська ідентичність. Тих, хто вважає себе громадянином світу, в Україні істотно менше, ніж в інших європейських країнах, з якими здійснювалося порівняння. Ідентифікація себе як члена місцевої громади виражена в Україні меншою мірою, ніж у Польщі, Нідерландах, Німеччині, але істотно більше, ніж у Росії. Так само, як і в Росії, дуже мало громадян в Україні ідентифікують себе як автономних індивідів, що істотно менше, ніж в інших порівнюваних країнах.

Понад чверть (27%) опитаних в Україні вважають себе громадянами колишнього СРСР. Найбільше таких серед жителів Півдня і Сходу країни, серед етнічних росіян, представників старших вікових груп.

У свідомості українців переважають позитивні етнічні автостереотипи. В оцінках поширеності різних якостей серед українців етнічні росіяни мало відрізняються від етнічних українців, найчастіше приписуючи їм позитивні якості.

Як найважливіші термінальні життєві цінності жителі України найчастіше називають здоров'я (фізичне і психічне), щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя. Отже, на перші місця українці ставлять цінності, пов'язані із забезпеченням біологічних потреб, фізичного і психологічного комфорту, добробуту. Тобто цінності, які в ієрархії потреб А.Маслоу відповідають потребам нижчого та середнього рівня – фізіологічним (біологічним) потребам, потребам у безпеці та захисті, потребам у любові та належності. Тоді як цінності, пов'язані з вищими потребами (в повазі, визнанні та самореалізації), мають менше значення. Однак, чим молодші респонденти, тим частіше вони називають серед найбільш значимих цінностей “цікаву роботу”, “активне діяльне життя”, “любов”, “розвиток”.

Серед українців найбільш вираженими є ціннісні профілі особистості, які Ш.Шварцом характеризуються як “доброта”, “безпека” і “традиції”. Цінності “доброта” та “безпека” є найбільш значущими для всіх вікових груп. Значимість цінностей “самостійність”, “досягнення”, “гедонізм”, “влада”, “стимуляція” зростає із зниженням віку респондентів, тоді як значимість цінностей “традиція” та “конформність”, навпаки, із збільшенням віку зростає.

Для тих респондентів, які ідентифікують себе як громадян України, більшою мірою, ніж для тих,

хто себе так не ідентифікує, значимими є цінності “доброта” та соціоцентричні орієнтації, а також цінності “самостійність”, “безпека”, “конформність”, “універсалізм” і “традиція”.

Важливість для них демократії жителі України оцінюють дещо нижче, ніж жителі Німеччини, Нідерландів і Польщі, проте вище, ніж жителі Росії. При цьому оцінка того, наскільки демократично управляється країна зараз, в Україні є дуже низькою (найнижчою серед порівнюваних країн).

Оцінюючи важливість різних аспектів демократії, найчастіше українці (як і жителі інших країн) відзначають такі її аспекти: “Люди обирають політичних лідерів на вільних виборах”, “У жінок і чоловіків рівні права”, “Громадянські права захищають людей від утисків з боку держави”. Так само, як і жителі Росії (і істотно вище, ніж жителі інших порівнюваних країн), українці вважають важливим аспектом демократії забезпечення державою рівності доходів громадян. Українці досить низько оцінюють важливість “покірності правителям”.

Суперечливість політичного менталітету українців полягає, зокрема, в поєднанні підтримки ними демократії з покладанням надій на “сильного лідера, не залежного від парламенту і виборів”, хоча при цьому вкрай низькою є підтримка ідеї правління “військового режиму”. Також висока підтримка ідеї зменшення різниці в доходах поєднується з підтримкою конкуренції як стимулу індивідуальних зусиль і розвитку.

Україна є неоднорідною за прихильністю до “лівих” і “правих” ідей. Західний регіон України вирізняється більш “правими” політичними поглядами, Східний – більш “лівими”. Етнічні українці частіше, ніж етнічні росіяни, дотримуються “правих” політичних поглядів, і рідше – “лівих” поглядів. Чим молодші респонденти, тим “правіші” їх політичні погляди.

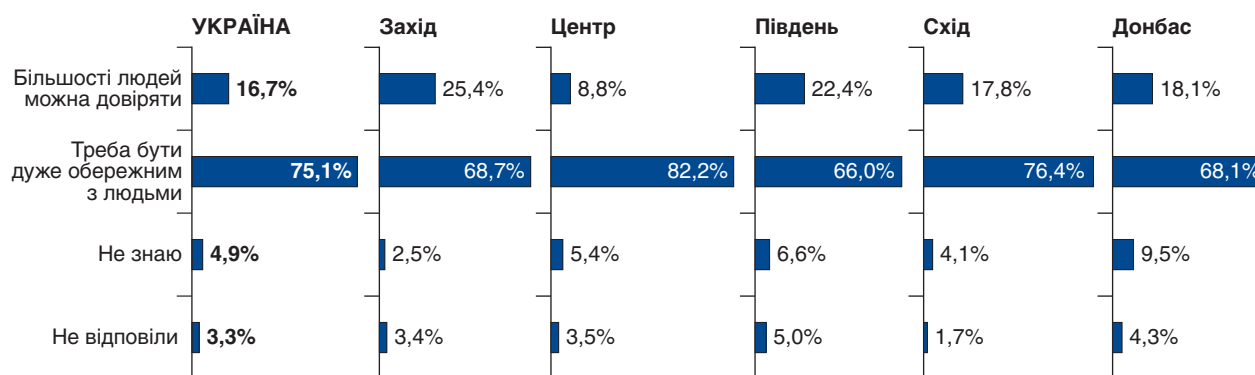
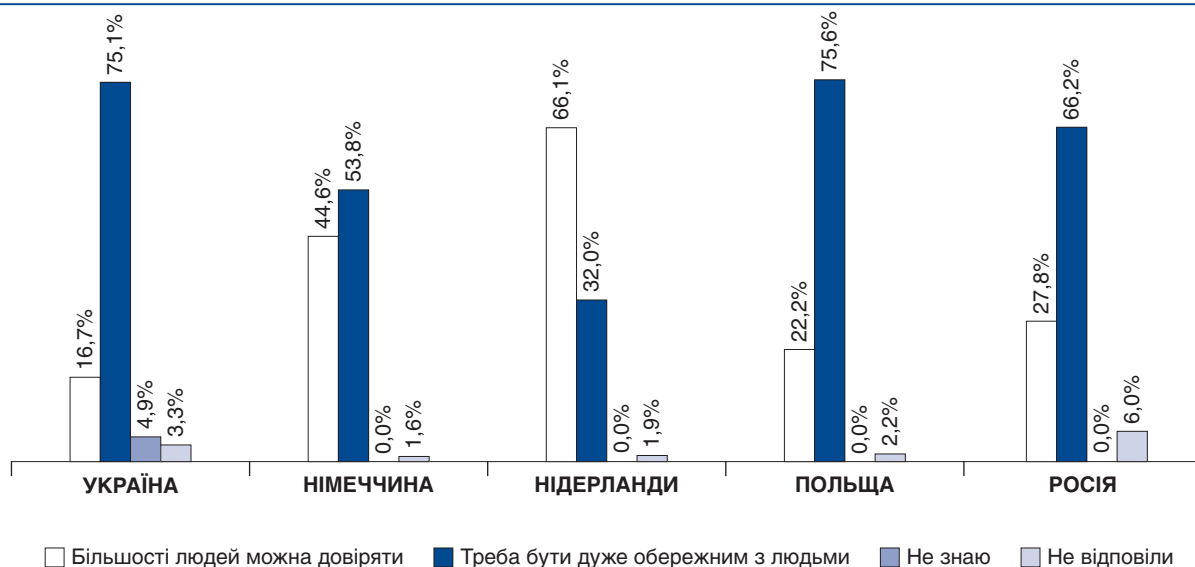
Як показав кореляційний аналіз, найбільшою мірою політична “правизна” корелює з цінностями “традиція” та “стимуляція”. Також статистично значима кореляція спостерігається з цінностями “досягнення”, “універсалізм”, “влада”, “самостійність”, “доброта” (за шкалами тесту Ш.Шварца).

Політична “правизна” в Україні позитивно корелює з позитивними етнічними стереотипами стосовно українців, а політична “лівизна” – з негативними етнічними стереотипами стосовно українців.

Результати дослідження дозволяють робити висновок про пов'язаність суспільно-політичних орієнтацій українців з процесами формування їх ідентичності. Відмінності в ціннісних орієнтаціях та ідентичності представників старшого та молодшого поколінь свідчать про те, що якщо свідомість старшого покоління великою мірою сформована під впливом соціальних реалій та ідеологем радянської доби, то свідомість молодшого покоління більшою мірою відповідає реаліям сьогодення.

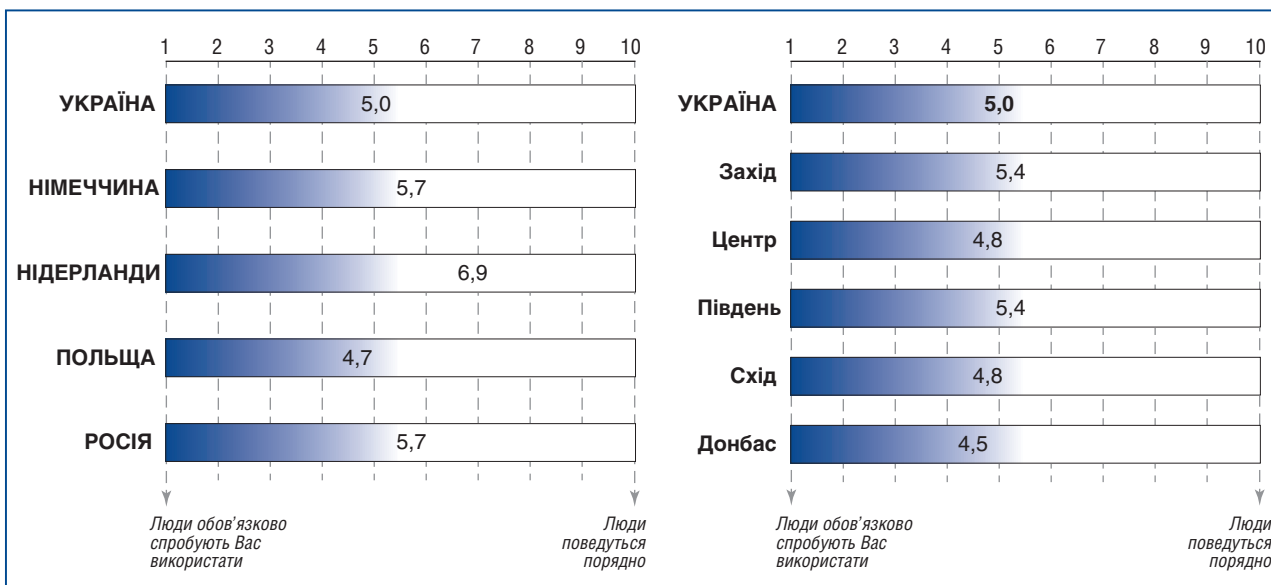

Чи можна загалом довіряти більшості людей чи треба бути дуже обережним у стосунках з ними?
% опитаних

Якщо з'явиться нагода, чи спробували б більшість людей використати Вас у своїх інтересах чи поведилися б порядно і чесно?*

середній бал

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає "люди обов'язково спробують Вас використати", а "10" – "люди поведуться порядно".

Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій? % опитаних					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ЦЕРКВИ					
Україна	22,1	43,6	24,1	9,9	0,2
Німеччина	9,4	27,9	40,6	19,9	2,1
Нідерланди	5,2	16,9	40,5	29,7	7,7
Польща	19,9	38,4	30,9	9,0	1,9
Росія	21,0	42,0	19,5	11,1	6,5
ЗБРОЙНИМ СИЛАМ					
Україна	20,6	49,7	22,1	7,4	0,3
Німеччина	11,5	52,1	27,5	5,5	3,5
Нідерланди	4,3	45,2	32,7	6,7	11,2
Польща	11,9	50,5	26,6	3,2	7,8
Росія	16,2	47,1	23,2	8,5	5,0
ГУМАНІТАРНИМ І ДОБРОЧИННИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
Україна	8,6	55,8	25,0	10,2	0,3
Німеччина	14,2	59,9	19,7	3,4	2,8
Нідерланди	3,0	38,3	41,7	9,0	7,9
Польща	12,3	52,7	23,1	3,8	8,2
Росія	6,3	34,7	25,3	12,5	21,1
ЖІНОЧИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
Україна	4,4	43,9	38,1	13,4	0,1
Німеччина	9,2	51,9	23,8	5,2	9,9
Нідерланди	1,9	36,6	36,2	6,6	18,8
Польща	5,2	41,3	25,8	4,4	23,3
Росія	6,2	33,2	22,1	11,6	26,9
ЕКОЛОГІЧНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
Україна	4,1	40,4	39,7	15,4	0,4
Німеччина	7,7	58,4	26,2	5,3	2,4
Нідерланди	3,2	41,5	36,9	9,4	9,0
Польща	5,8	45,5	31,3	5,0	12,4
Росія	6,9	40,6	23,8	11,2	17,5
УНІВЕРСИТЕТАМ					
Україна	3,9	48,4	32,5	14,7	0,4
Німеччина	18,1	59,8	12,9	1,8	7,4
Нідерланди	7,6	63,8	18,1	1,6	8,9
Польща	9,7	54,0	17,5	2,6	16,1
Росія	8,0	48,7	21,8	9,8	11,7
ПОЛІЦІЇ					
Україна	2,6	30,8	44,3	22,1	0,2
Німеччина	22,3	59,4	13,6	3,6	1,1
Нідерланди	5,1	60,4	28,0	3,2	3,3
Польща	5,2	45,3	35,3	8,4	5,9
Росія	4,6	27,1	39,8	24,4	4,1
ТЕЛЕБАЧЕННЮ					
Україна	2,3	40,8	42,1	14,5	0,3
Німеччина	5,2	42,2	42,5	9,3	0,8
Нідерланди	1,1	38,5	51,2	5,0	4,2
Польща	3,0	26,9	55,9	11,4	2,7
Росія	4,8	36,3	38,9	18,3	1,8
ПРОФСПІЛКАМ					
Україна	1,9	31,7	44,0	21,9	0,3
Німеччина	5,5	40,0	38,4	9,1	7,1
Нідерланди	1,2	36,4	43,5	8,2	10,7
Польща	1,5	16,2	39,0	15,9	27,3
Росія	3,8	22,2	31,5	21,8	20,8

Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій? % опитаних (продовження)					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ПРЕСІ					
Україна	1,6	38,4	44,3	15,6	0,1
Німеччина	6,3	38,1	45,0	9,7	0,9
Нідерланди	0,7	33,4	53,3	8,8	3,8
Польща	2,4	25,3	55,1	13,0	4,2
Росія	2,9	30,6	43,1	21,1	2,3
СУДАМ					
Україна	1,3	10,5	43,0	44,9	0,3
Німеччина	17,0	54,3	21,6	4,8	2,3
Нідерланди	9,5	52,4	29,0	5,0	4,1
Польща	3,4	35,3	39,6	12,9	8,8
Росія	4,9	27,6	38,0	22,3	7,2
ВЕЛИКИМ КОМПАНІЯМ					
Україна	1,3	25,0	49,3	24,0	0,4
Німеччина	1,8	23,3	51,1	19,0	4,7
Нідерланди	1,4	35,9	47,4	6,2	9,1
Польща	3,1	33,7	38,1	6,0	19,1
Росія	3,2	29,6	35,9	16,9	14,4
УРЯДУ КРАЇНИ					
Україна	1,0	11,8	41,0	45,9	0,3
Німеччина	5,5	38,9	43,6	10,4	1,6
Нідерланди	1,3	31,7	48,9	13,4	4,7
Польща	0,4	15,6	54,2	25,5	4,3
Росія	7,0	40,4	30,6	16,6	5,3
ДЕРЖАВНИМ УСТАНОВАМ					
Україна	0,9	27,6	43,7	27,1	0,6
Німеччина	5,3	48,9	37,9	5,9	1,9
Нідерланди	1,1	32,3	50,5	9,3	6,9
Польща	0,7	18,8	55,0	17,5	8,0
Росія	5,4	41,2	31,3	14,0	8,1
БАНКАМ					
Україна	0,8	14,4	42,6	41,8	0,4
Німеччина	2,9	22,0	47,1	26,6	1,4
Нідерланди	1,1	24,8	50,1	18,6	5,6
Польща	4,4	36,9	40,3	10,3	8,1
Росія	5,6	32,7	34,2	20,9	6,5
ПАРЛАМЕНТУ					
Україна	0,6	9,1	39,3	50,7	0,2
Німеччина	5,0	38,5	44,7	9,1	2,7
Нідерланди	1,3	31,3	48,3	12,1	7,0
Польща	0,2	10,8	56,0	26,8	6,2
Росія	3,3	27,2	34,9	23,6	11,0
ПОЛІТИЧНИМ ПАРТІЯМ					
Україна	0,4	8,8	40,0	50,5	0,2
Німеччина	2,6	21,3	57,8	15,8	2,5
Нідерланди	0,1	18,1	60,1	16,3	5,4
Польща	0,2	7,0	51,0	35,2	6,6
Росія	2,7	23,3	37,7	29,0	7,3

Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій? % опитаних					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ЦЕРКВИ					
УКРАЇНА	22,1	43,6	24,1	9,9	0,2
Захід	44,8	41,9	10,8	2,5	0,0
Центр	18,3	47,5	24,2	9,6	0,4
Південь	10,0	45,2	32,8	11,6	0,4
Схід	8,9	39,1	35,0	16,9	0,0
Донбас	26,3	38,1	22,0	13,6	0,0
ЗБРОЙНИМ СИЛАМ					
УКРАЇНА	20,6	49,7	22,1	7,4	0,3
Захід	27,3	54,2	15,9	2,5	0,0
Центр	21,9	53,5	18,1	6,1	0,4
Південь	25,7	36,9	28,6	8,3	0,4
Схід	4,8	45,5	34,5	14,9	0,2
Донбас	29,7	46,6	16,9	5,9	0,8
ГУМАНІТАРНИМ І ДОБРОЧИННИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
УКРАЇНА	8,6	55,8	25,0	10,2	0,3
Захід	10,6	59,6	24,3	5,3	0,2
Центр	5,9	52,8	30,4	10,7	0,3
Південь	13,8	58,3	18,3	8,8	0,8
Схід	6,3	56,3	20,8	16,4	0,2
Донбас	16,2	53,8	22,2	7,7	0,0
ЖІНОЧИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
УКРАЇНА	4,4	43,9	38,1	13,4	0,1
Захід	5,7	44,4	40,6	9,3	0,0
Центр	3,2	36,6	45,5	14,4	0,3
Південь	7,9	54,4	25,7	11,6	0,4
Схід	3,1	54,5	25,5	16,9	0,0
Донбас	3,4	30,8	49,6	16,2	0,0
ЕКОЛОГІЧНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
УКРАЇНА	4,1	40,4	39,7	15,4	0,4
Захід	4,9	48,7	37,7	8,7	0,0
Центр	3,5	32,2	47,6	16,0	0,8
Південь	6,2	47,3	32,8	12,9	0,8
Схід	3,4	45,3	30,1	21,2	0,0
Донбас	2,6	29,1	45,3	23,1	0,0
УНІВЕРСИТЕТАМ					
УКРАЇНА	3,9	48,4	32,5	14,7	0,4
Захід	4,0	61,5	28,1	5,9	0,4
Центр	3,0	42,7	37,2	16,7	0,4
Південь	10,4	56,0	23,7	9,5	0,4
Схід	2,6	38,9	33,4	24,8	0,2
Донбас	1,7	51,3	33,3	12,8	0,9
ПОЛІЦІЇ					
УКРАЇНА	2,6	30,8	44,3	22,1	0,2
Захід	3,0	39,0	49,2	8,7	0,1
Центр	2,5	33,9	40,6	22,7	0,3
Південь	6,2	20,3	39,8	33,2	0,5
Схід	0,5	19,0	48,2	32,0	0,3
Донбас	1,7	41,5	44,1	12,7	0,0
ТЕЛЕБАЧЕННЮ					
УКРАЇНА	2,3	40,8	42,1	14,5	0,3
Захід	1,9	52,2	38,3	7,6	0,0
Центр	2,3	38,5	42,8	16,0	0,4
Південь	5,4	27,3	47,9	18,2	1,2
Схід	1,0	41,3	40,9	16,6	0,2
Донбас	3,4	35,9	43,6	17,1	0,0
ПРОФСПІЛКАМ					
УКРАЇНА	1,9	31,7	44,0	21,9	0,3
Захід	2,1	38,1	45,1	14,6	0,0
Центр	1,6	29,6	45,5	23,0	0,4
Південь	6,2	28,9	40,1	24,4	0,4
Схід	0,2	33,0	42,2	24,1	0,5
Донбас	1,7	21,8	45,4	31,1	0,0

Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій? % опитаних (продовження)					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ПРЕСІ					
УКРАЇНА	1,6	38,4	44,3	15,6	0,1
Захід	2,1	48,8	39,7	9,3	0,0
Центр	1,9	35,3	47,1	15,5	0,1
Південь	2,1	32,2	48,8	16,5	0,4
Схід	0,7	38,6	41,8	18,6	0,2
Донбас	0,8	27,7	42,0	29,4	0,0
СУДАМ					
УКРАЇНА	1,3	10,5	43,0	44,9	0,3
Захід	1,9	13,9	53,4	30,6	0,2
Центр	1,0	8,1	42,5	48,2	0,2
Південь	2,5	14,9	35,5	46,7	0,4
Схід	0,5	7,7	39,0	52,8	0,0
Донбас	1,7	15,3	33,9	49,2	0,0
ВЕЛИКИМ КОМПАНІЯМ					
УКРАЇНА	1,3	25,0	49,3	24,0	0,4
Захід	0,8	33,1	51,7	14,2	0,2
Центр	0,4	19,9	51,1	28,1	0,5
Південь	5,4	24,9	50,2	18,7	0,8
Схід	1,0	22,4	46,0	30,4	0,2
Донбас	1,7	35,6	38,1	24,6	0,0
УРЯДУ КРАЇНИ					
УКРАЇНА	1,0	11,8	41,0	45,9	0,3
Захід	1,3	15,4	51,4	31,9	0,0
Центр	0,5	12,3	43,2	43,7	0,3
Південь	2,5	12,9	27,8	55,6	1,2
Схід	0,2	4,3	33,6	61,8	0,0
Донбас	1,7	18,8	39,3	40,2	0,0
ДЕРЖАВНИМ УСТАНОВАМ					
УКРАЇНА	0,9	27,6	43,7	27,1	0,6
Захід	1,3	34,5	46,5	17,5	0,2
Центр	0,4	23,5	46,0	29,4	0,8
Південь	2,5	36,0	40,5	19,8	1,2
Схід	1,2	22,2	39,0	37,1	0,5
Донбас	0,0	29,9	40,2	29,9	0,0
БАНКАМ					
УКРАЇНА	0,8	14,4	42,6	41,8	0,4
Захід	1,5	19,9	51,0	27,5	0,2
Центр	0,6	10,6	41,6	46,8	0,4
Південь	1,2	14,1	37,3	46,9	0,4
Схід	0,2	11,1	42,2	45,8	0,7
Донбас	0,9	28,2	27,4	43,6	0,0
ПАРЛАМЕНТУ					
УКРАЇНА	0,6	9,1	39,3	50,7	0,2
Захід	0,4	11,4	48,9	39,2	0,0
Центр	0,6	8,3	42,1	48,7	0,3
Південь	1,7	9,5	30,7	57,3	0,8
Схід	0,0	4,8	29,2	65,8	0,2
Донбас	0,8	19,3	36,1	43,7	0,0
ПОЛІТИЧНИМ ПАРТІЯМ					
УКРАЇНА	0,4	8,8	40,0	50,5	0,2
Захід	0,2	12,1	46,2	41,3	0,2
Центр	0,4	6,4	41,9	51,0	0,3
Південь	1,2	12,0	35,3	51,0	0,4
Схід	0,2	4,8	32,5	62,3	0,2
Донбас	1,7	17,9	38,5	41,9	0,0

Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій? % опитаних, залежно від мови спілкування в родині (продовження)					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ЦЕРКВИ					
Українською	27,5	45,2	19,9	7,2	0,2
Іноді українською, іноді російською	13,6	42,0	31,8	12,6	0,0
Російською	16,0	41,9	27,8	13,9	0,4
ЗБРОЙНИМ СИЛАМ					
Українською	24,2	52,4	18,6	4,6	0,2
Іноді українською, іноді російською	13,6	47,5	26,6	12,1	0,2
Російською	17,5	45,6	26,4	9,8	0,6
ГУМАНІТАРНИМ І ДОБРОЧИННИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
Українською	8,1	56,3	26,8	8,5	0,3
Іноді українською, іноді російською	10,7	53,9	24,3	10,9	0,2
Російською	7,9	56,5	21,7	13,4	0,4
ЖІНОЧИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
Українською	4,4	41,3	42,3	12,1	0,0
Іноді українською, іноді російською	4,4	50,0	30,6	15,0	0,0
Російською	4,1	45,0	35,0	15,4	0,6
ЕКОЛОГІЧНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ					
Українською	4,5	38,8	42,4	14,0	0,4
Іноді українською, іноді російською	3,4	43,9	36,4	16,0	0,2
Російською	3,0	41,7	36,4	18,1	0,9
УНІВЕРСИТЕТАМ					
Українською	3,9	49,9	32,5	13,3	0,4
Іноді українською, іноді російською	3,4	44,7	34,2	17,5	0,2
Російською	4,1	49,0	31,1	15,1	0,6
ПОЛІЦІЇ					
Українською	3,4	33,3	45,7	17,4	0,2
Іноді українською, іноді російською	1,5	26,2	47,7	24,7	0,0
Російською	1,7	28,8	38,4	30,5	0,6
ТЕЛЕБАЧЕННЮ					
Українською	2,5	43,9	41,7	11,8	0,1
Іноді українською, іноді російською	1,2	41,3	43,0	14,6	0,0
Російською	2,6	33,8	42,1	20,3	1,3
ПРОФСПІЛКАМ					
Українською	2,4	35,3	44,5	17,6	0,1
Іноді українською, іноді російською	1,0	31,1	43,0	24,8	0,2
Російською	1,7	24,9	43,5	29,0	0,9

Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій? % опитаних, залежно від мови спілкування в родині (продовження)					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ПРЕСІ					
Українською	2,1	41,5	44,0	12,4	0,0
Іноді українською, іноді російською	1,2	38,3	44,4	16,0	0,0
Російською	0,9	31,5	44,9	22,1	0,6
СУДАМ					
Українською	1,6	10,6	47,9	39,7	0,2
Іноді українською, іноді російською	1,0	10,4	41,2	47,5	0,0
Російською	0,9	9,8	33,9	55,0	0,4
ВЕЛИКИМ КОМПАНИЯМ					
Українською	1,0	25,4	51,1	22,3	0,3
Іноді українською, іноді російською	1,7	23,1	46,4	28,4	0,5
Російською	1,7	25,6	48,0	24,1	0,6
УРЯДУ КРАЇНИ					
Українською	1,2	13,1	46,4	39,2	0,1
Іноді українською, іноді російською	0,5	10,1	39,6	49,3	0,5
Російською	1,1	9,8	30,4	58,1	0,6
ДЕРЖАВНИМ УСТАНОВАМ					
Українською	1,0	29,2	45,3	24,4	0,1
Іноді українською, іноді російською	0,7	25,7	45,0	27,4	1,2
Російською	0,9	26,0	39,0	32,8	1,3
БАНКАМ					
Українською	0,9	14,2	44,8	39,9	0,2
Іноді українською, іноді російською	0,2	16,5	39,8	43,0	0,5
Російською	0,9	13,0	40,7	44,6	0,9
ПАРЛАМЕНТУ					
Українською	0,5	10,7	43,8	44,9	0,1
Іноді українською, іноді російською	0,5	7,5	37,3	54,7	0,0
Російською	0,6	6,8	31,1	60,6	0,9
ПОЛІТИЧНИМ ПАРТІЯМ					
Українською	0,4	9,2	43,3	47,0	0,1
Іноді українською, іноді російською	0,2	8,5	37,6	53,2	0,5
Російською	0,4	7,7	35,0	56,5	0,4

Наскільки Ви довіряєте наведеним категоріям людей? % опитаних					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ВАШІЙ СІМ'Ї					
Україна	90,4	8,7	0,6	0,1	0,1
Німеччина	75,9	19,0	3,4	1,1	0,5
Нідерланди	58,6	34,1	4,8	0,7	1,7
Польща	69,2	27,9	1,6	0,4	1,0
Росія	87,1	9,4	1,7	0,5	1,4
ВАШИМ СУСІДАМ					
Україна	16,0	57,0	21,9	4,7	0,4
Німеччина	14,3	59,2	21,1	5,1	0,4
Нідерланди	15,7	52,8	22,8	4,0	4,6
Польща	8,3	65,5	18,4	4,3	3,4
Росія	18,4	54,1	20,5	5,7	1,3
ЛЮДЯМ, З ЯКИМИ ВИ ОСОБИСТО ЗНАЙОМІ					
Україна	14,4	65,6	17,2	2,7	0,2
Німеччина	18,1	70,3	10,2	0,8	0,7
Нідерланди	19,0	67,6	10,3	0,6	2,5
Польща	7,5	78,9	10,5	0,6	2,5
Росія	20,0	62,2	14,8	2,0	1,0
ЛЮДЯМ ІНШОЇ РЕЛІГІЇ / ВІРИ					
Україна	2,1	33,0	49,1	15,5	0,3
Німеччина	3,5	46,5	34,7	6,3	8,9
Нідерланди	0,9	38,6	39,0	7,3	14,2
Польща	1,6	46,5	25,9	6,6	19,5
Росія	4,5	32,0	31,2	18,9	13,4
ЛЮДЯМ ІНШОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ					
Україна	1,9	35,6	46,0	16,3	0,2
Німеччина	4,0	47,8	32,8	8,4	7,0
Нідерланди	0,7	35,5	42,6	7,1	14,1
Польща	1,1	46,6	25,9	5,5	21,0
Росія	4,6	32,1	31,3	18,8	13,3
ЛЮДЯМ, З ЯКИМИ ВИ ВПЕРШЕ ЗУСТРІЛИСЯ					
Україна	0,5	21,7	55,0	22,6	0,2
Німеччина	2,0	28,9	48,6	18,1	2,3
Нідерланди	0,1	22,2	57,3	12,1	8,3
Польща	0,1	23,7	53,6	16,9	5,7
Росія	1,7	18,7	43,2	32,4	4,0

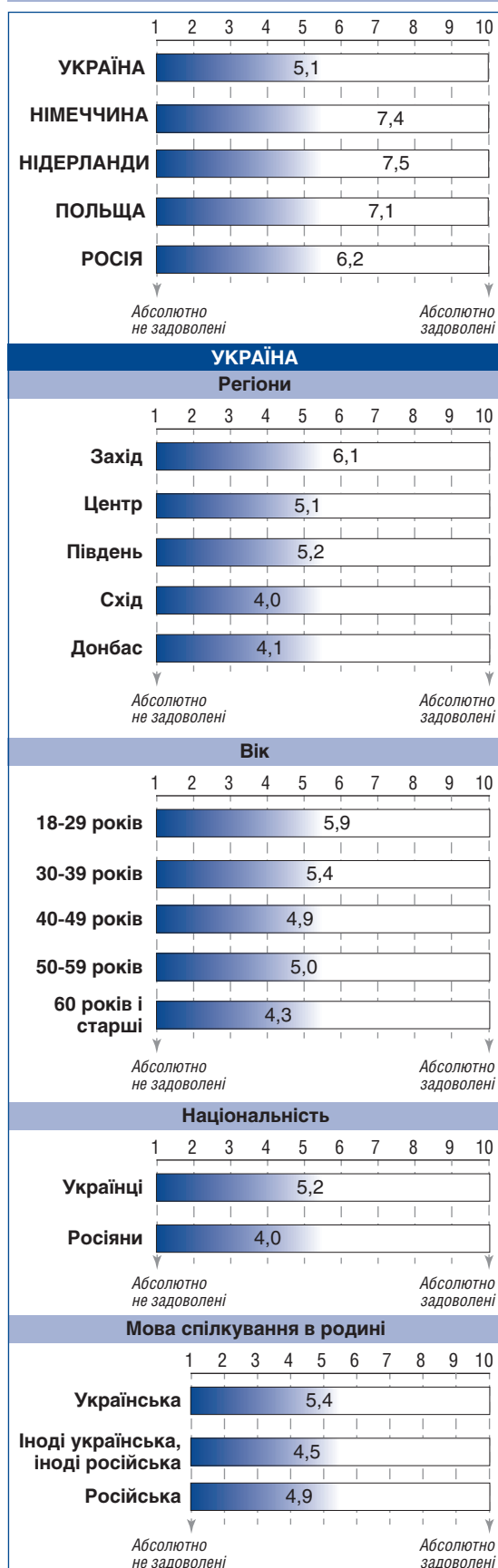

Наскільки Ви довіряєте наведеним категоріям людей? % опитаних (продовження)					
	Повністю довіряю	Певною мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Не відповіли
ВАШІЙ СІМ'Ї					
УКРАЇНА	90,4	8,7	0,6	0,1	0,1
Захід	91,1	8,3	0,4	0,0	0,2
Центр	90,9	8,3	0,5	0,1	0,1
Південь	90,5	7,9	0,8	0,4	0,4
Схід	90,4	8,7	1,0	0,0	0,0
Донбас	84,7	15,3	0,0	0,0	0,0
ВАШИМ СУСІДАМ					
УКРАЇНА	16,0	57,0	21,9	4,7	0,4
Захід	20,9	61,7	14,8	1,7	0,8
Центр	13,9	54,7	27,1	4,2	0,1
Південь	27,1	52,5	18,8	1,3	0,4
Схід	11,6	61,0	17,3	9,6	0,5
Донбас	3,4	47,5	39,0	10,2	0,0
ЛЮДЯМ, З ЯКИМИ ВИ ОСОБИСТО ЗНАЙОМІ					
УКРАЇНА	14,4	65,6	17,2	2,7	0,2
Захід	15,2	72,3	10,6	1,7	0,2
Центр	14,4	63,5	20,0	1,9	0,1
Південь	14,5	65,6	18,7	0,8	0,4
Схід	16,1	59,8	17,1	6,7	0,2
Донбас	5,1	71,8	21,4	1,7	0,0
ЛЮДЯМ ІНШОЇ РЕЛІГІЇ / ВІРИ					
УКРАЇНА	2,1	33,0	49,1	15,5	0,3
Захід	5,9	46,5	37,0	10,4	0,2
Центр	0,9	27,4	59,3	12,0	0,4
Південь	1,2	32,2	48,8	16,9	0,8
Схід	1,0	27,7	44,1	27,0	0,2
Донбас	0,0	35,0	49,6	15,4	0,0
ЛЮДИ ІНШОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ					
УКРАЇНА	1,9	35,6	46,0	16,3	0,2
Захід	5,5	48,4	34,9	11,0	0,2
Центр	0,8	32,4	53,8	12,7	0,3
Південь	0,8	32,0	48,1	18,7	0,4
Схід	1,2	27,5	42,5	28,7	0,0
Донбас	0,0	40,2	47,0	12,8	0,0
ЛЮДЯМ, З ЯКИМИ ВИ ВПЕРШЕ ЗУСТРІЛИСЯ					
УКРАЇНА	0,5	21,7	55,0	22,6	0,2
Захід	0,0	26,5	53,2	20,1	0,2
Центр	0,8	19,4	59,2	20,4	0,3
Південь	0,8	26,0	51,2	21,5	0,4
Схід	0,5	19,3	53,0	27,2	0,0
Донбас	0,0	17,1	49,6	33,3	0,0

**З представниками яких наведених груп
Ви б не хотіли жити по сусідству?***
% опитаних

	Україна	Німеччина	Нідерланди	Польща	Росія
Наркомани	94,0	66,3	92,3	73,9	93,2
Алкоголіки	81,5	70,2	84,6	65,4	84,3
Гомосексуалісти	66,5	22,4	6,9	39,6	66,2
Люди, хворі на СНІД	42,9	24,0	9,7	25,6	54,3
Іммігранти/іноземні робітники	20,3	21,4	19,6	7,2	32,2
Люди іншої раси	12,1	14,8	8,2	5,5	17,2
Люди іншої релігії	6,7	14,1	2,7	4,6	14,3
Люди, які говорять іншою, не Вашою мовою	6,6	13,4	14,5	3,2	18,9
Пари, які живуть разом, але не одружені	2,9	9,3	0,6	3,5	7,8
РЕГІОНИ УКРАЇНИ					
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Наркомани	93,7	92,9	97,1	96,6	86,3
Алкоголіки	76,7	82,2	91,7	81,6	76,3
Гомосексуалісти	60,0	59,8	83,0	80,0	55,1
Люди, хворі на СНІД	44,3	29,5	58,1	58,1	39,3
Іммігранти/іноземні робітники	16,7	13,5	23,2	36,6	15,3
Люди іншої раси	12,9	6,7	14,5	20,8	9,4
Люди іншої релігії	7,6	6,9	7,9	6,0	1,7
Люди, які говорять іншою, не Вашою мовою	4,2	7,9	10,4	6,0	1,7
Пари, які живуть разом, але не одружені	1,1	4,3	4,1	2,4	1,7
ВІК РЕСПОНДЕНТІВ УКРАЇНИ					
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Наркомани	94,8	93,3	95,8	94,9	92,3
Алкоголіки	81,6	80,6	83,2	78,5	83,3
Гомосексуалісти	66,5	66,7	61,3	67,7	68,7
Люди, хворі на СНІД	41,5	42,5	41,0	41,8	46,1
Іммігранти/іноземні робітники	15,6	20,7	19,9	21,2	23,2
Люди іншої раси	9,9	11,0	11,4	13,3	14,2
Люди іншої релігії	3,8	6,7	5,4	8,2	9,0
Люди, які говорять іншою, не Вашою мовою	3,8	7,8	6,0	5,1	9,4
Пари, які живуть разом, але не одружені	2,1	1,9	2,4	2,5	4,9

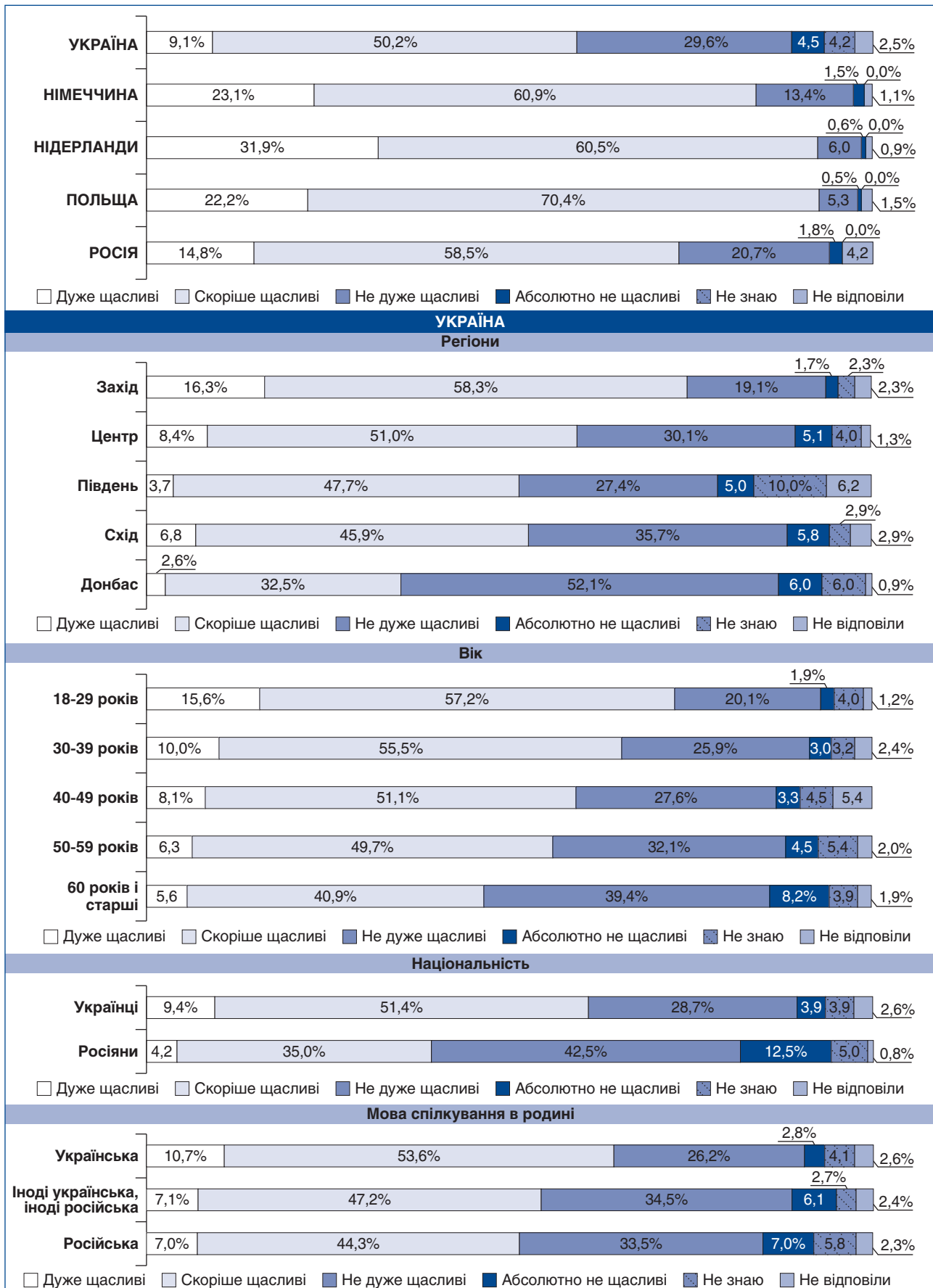
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

**Наскільки Ви в цілому задоволені
сьогодні своїм життям?***
середній бал

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає, що "абсолютно не задоволені", а "10" – "абсолютно задоволені".

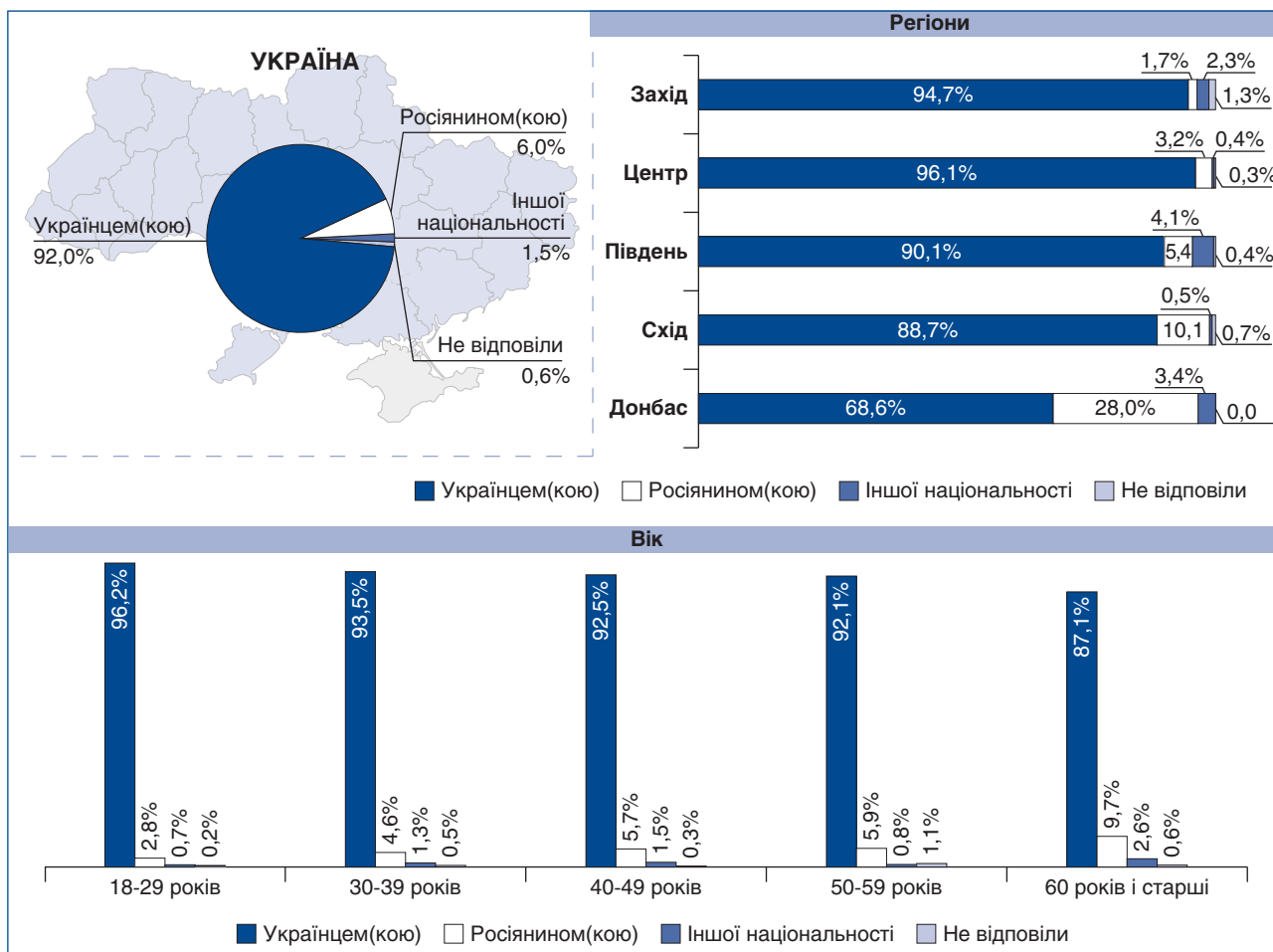

Чи можете Ви сказати, що Ви в цілому ... ?
% опитаних

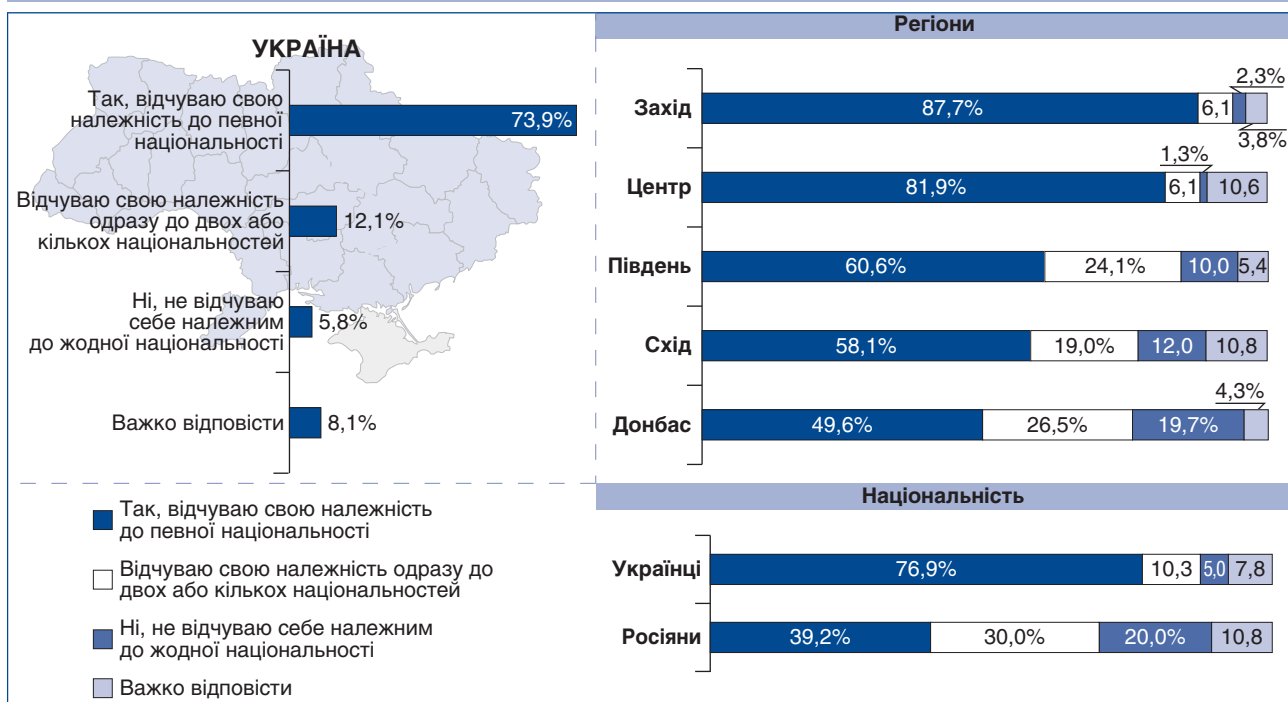
Ким Ви себе вважаєте за національність?

% опитаних

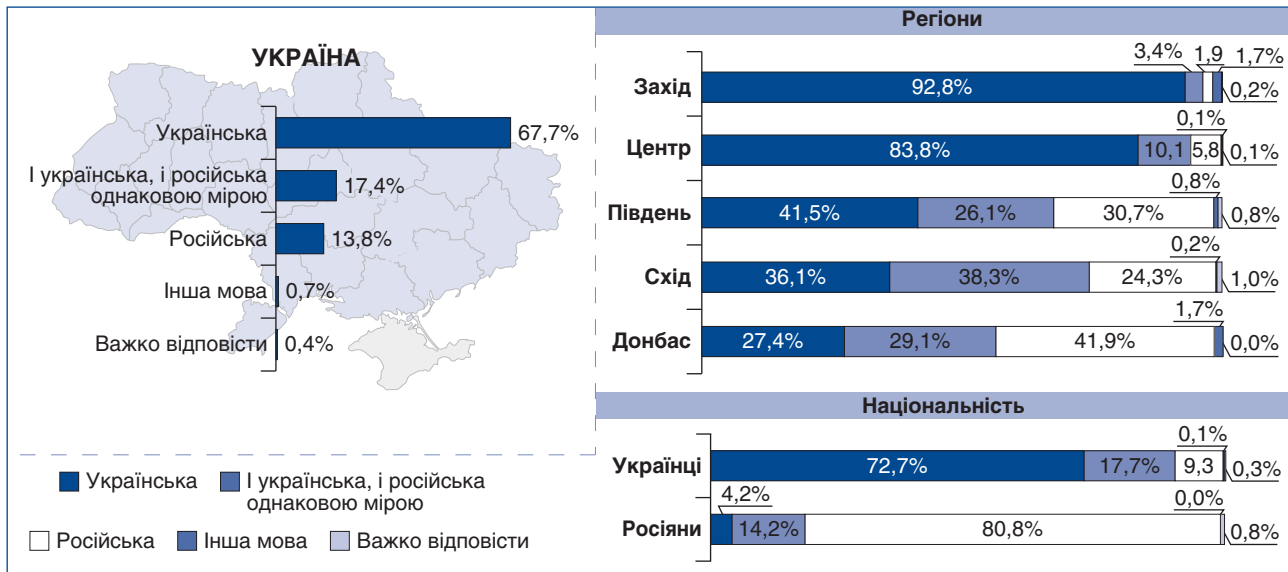
Чи відчуваєте Ви свою належність до певної національності?

% опитаних

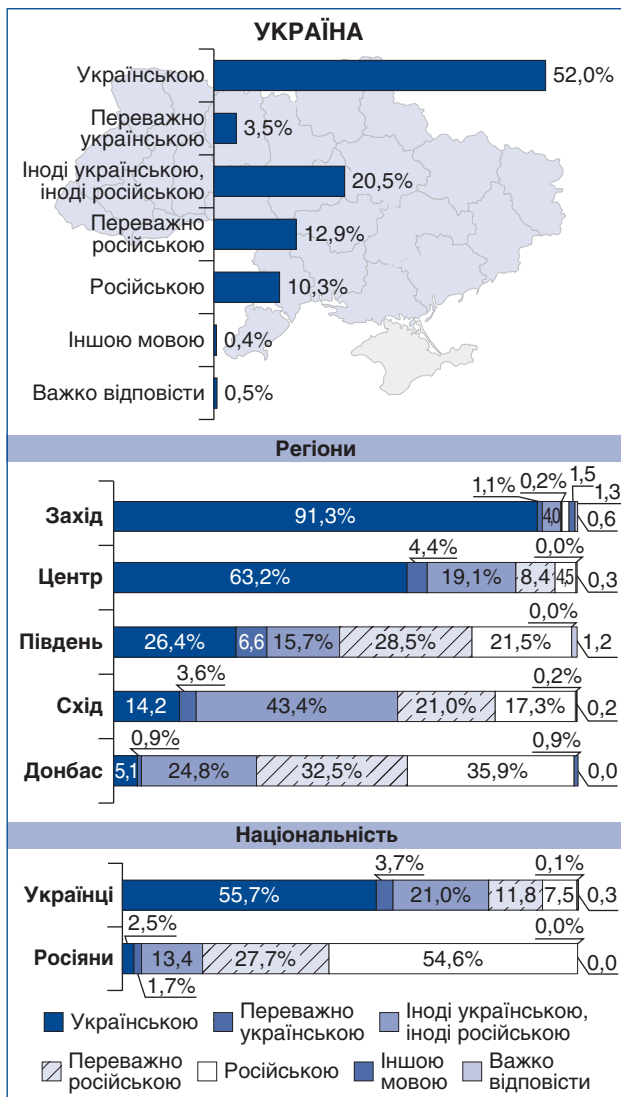

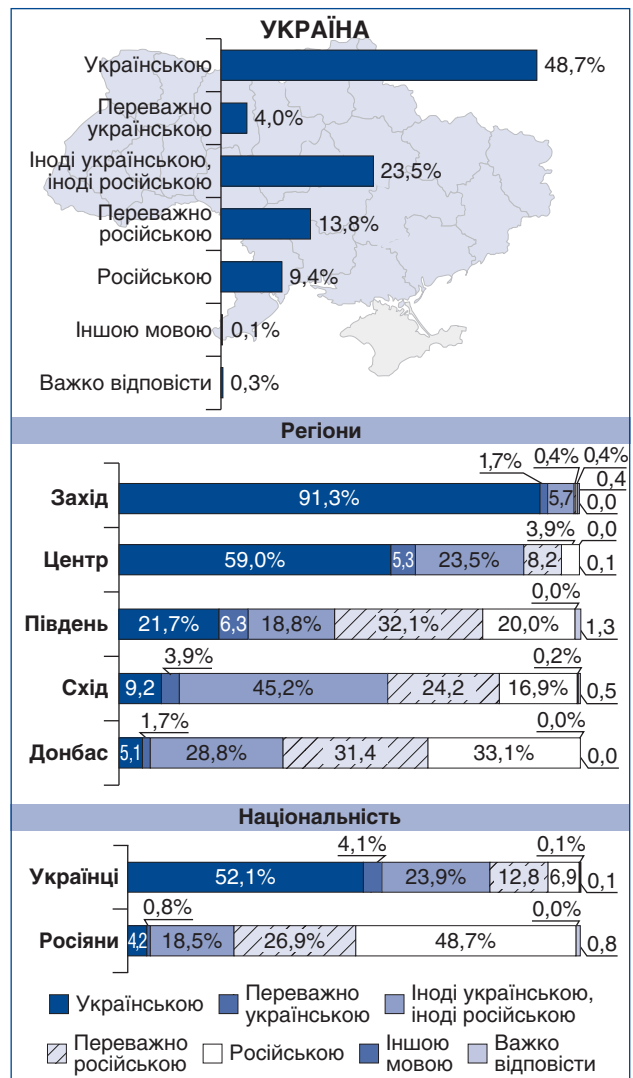
Яка мова для Вас є рідною?
% опитаних

Якою мовою Ви розмовляєте вдома?
% опитаних

Якою мовою Ви спілкуєтеся за межами
Вашого дому, сім'ї (на роботі, навчанні і т.ін.)?
% опитаних

Люди по-різному думають про себе і своє ставлення до країни і світу.
Наскільки Ви згодні або не згодні з наступними твердженнями про Вас?
% опитаних

	Абсолютно згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Абсолютно не згоден	Не знаю	Не відповіли
Я вважаю себе громадянином світу						
Україна	15,1	23,1	24,9	27,2	9,5	0,1
Німеччина	20,4	39,6	28,0	8,4	0,0	3,6
Нідерланди	9,8	57,5	26,4	5,6	0,0	0,7
Польща	25,4	52,3	15,4	2,5	0,0	4,4
Росія	17,5	28,8	27,4	17,6	0,0	8,7
Я вважаю себе членом місцевої громади						
Україна	20,4	31,7	17,5	21,9	8,2	0,2
Німеччина	35,4	42,5	16,9	4,3	0,0	0,9
Нідерланди	9,9	68,5	17,0	3,9	0,0	0,7
Польща	35,8	56,5	5,2	0,3	0,0	2,1
Росія	6,2	17,4	24,4	38,8	0,0	13,2
Я вважаю себе громадянином своєї країни						
Україна	72,0	22,5	2,4	1,1	1,9	0,2
Німеччина	39,1	46,8	10,1	2,4	0,0	1,6
Нідерланди	17,7	75,2	4,8	1,5	0,0	0,7
Польща	51,9	45,1	2,2	0,0	0,0	0,9
Росія	64,4	27,6	3,8	2,2	0,0	2,0
Я вважаю себе громадянином колишнього СРСР						
Україна	9,8	17,1	21,2	44,0	7,5	0,3
Я вважаю себе громадянином ЄС						
Німеччина	12,2	43,1	31,4	10,4	0,0	3,0
Нідерланди	6,3	52,7	32,0	8,4	0,0	0,7
Польща	26,3	54,9	12,9	1,5	0,0	4,5
Я вважаю себе автономним індивідом						
Україна	7,1	14,0	17,4	37,4	23,6	0,4
Німеччина	38,8	41,3	12,2	4,6	0,0	3,1
Нідерланди	23,6	59,3	13,2	3,2	0,0	0,7
Польща	31,8	47,8	14,0	1,0	0,0	5,4
Росія	8,0	14,4	24,1	34,5	0,0	19,0

Люди по-різному думають про себе і своє ставлення до країни і світу.
Наскільки Ви згодні або не згодні з наступними твердженнями про Вас?
% опитаних

(продовження)

	Абсолютно згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Абсолютно не згоден	Не знаю	Не відповіли
Я вважаю себе громадянином світу						
УКРАЇНА	15,1	23,1	24,9	27,2	9,5	0,1
Захід	14,8	26,1	26,1	26,1	7,0	0,0
Центр	16,0	23,6	25,5	22,9	11,9	0,1
Південь	22,0	20,7	23,2	24,9	8,7	0,4
Схід	10,4	18,6	23,7	40,8	6,3	0,2
Донбас	13,6	28,8	25,4	16,1	16,1	0,0
Я вважаю себе членом місцевої громади						
УКРАЇНА	20,4	31,7	17,5	21,9	8,2	0,2
Захід	24,8	38,8	15,5	18,0	2,8	0,2
Центр	19,6	30,4	18,2	19,4	12,3	0,1
Південь	34,0	25,7	13,3	21,2	5,4	0,4
Схід	9,7	30,7	19,3	32,6	7,5	0,2
Донбас	17,1	28,2	23,9	18,8	12,0	0,0
Я вважаю себе громадянином України						
УКРАЇНА	72,0	22,5	2,4	1,1	1,9	0,2
Захід	80,5	16,3	1,9	0,6	0,6	0,0
Центр	79,4	16,4	2,3	1,0	0,5	0,3
Південь	70,4	25,0	1,7	0,0	2,9	0,0
Схід	55,7	35,2	2,7	1,9	4,3	0,2
Донбас	52,1	36,8	4,3	1,7	5,1	0,0
Я вважаю себе громадянином колишнього СРСР						
УКРАЇНА	9,8	17,1	21,2	44,0	7,5	0,3
Захід	4,7	11,9	21,6	57,4	4,2	0,2
Центр	4,5	16,1	22,3	48,4	8,6	0,1
Південь	30,7	17,4	10,4	27,8	12,4	1,2
Схід	14,2	26,3	24,3	29,2	5,8	0,2
Донбас	6,8	12,0	23,9	47,9	9,4	0,0
Я вважаю себе автономним індивідом						
УКРАЇНА	7,1	14,0	17,4	37,4	23,6	0,4
Захід	8,3	16,8	21,4	33,3	19,7	0,4
Центр	5,1	16,7	14,1	32,9	30,5	0,6
Південь	10,7	10,3	12,0	41,3	25,2	0,4
Схід	8,7	10,6	20,7	43,9	15,9	0,2
Донбас	2,6	5,1	23,1	52,1	17,1	0,0

Люди по-різному думають про себе і своє ставлення до країни і світу.
Наскільки Ви згодні або не згодні з наступними твердженнями про Вас?
% опитаних

(продовження)

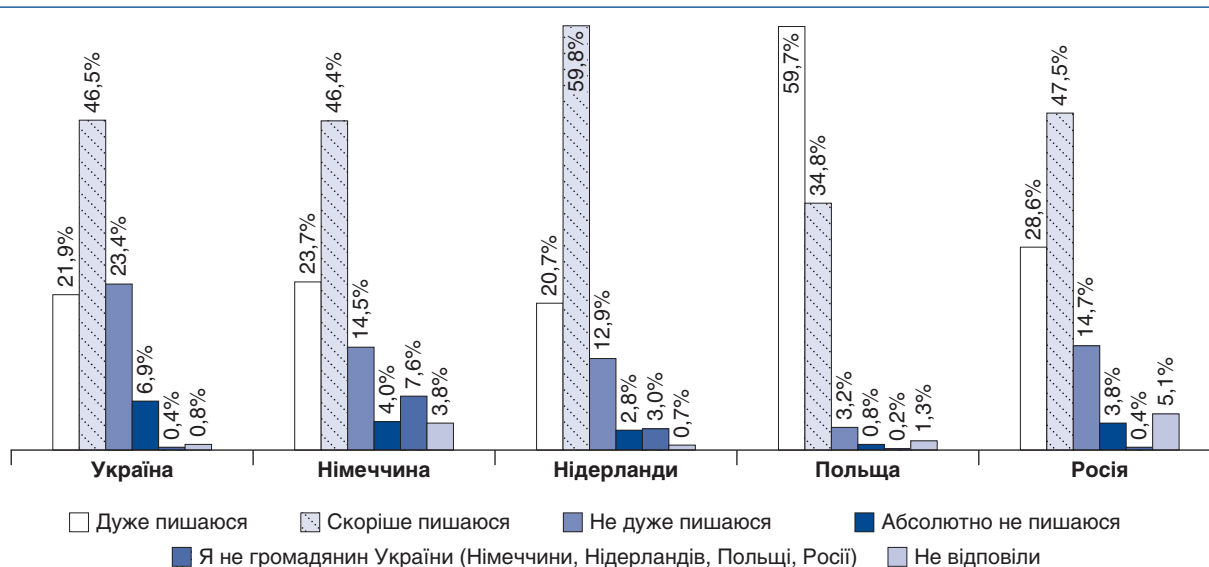
	Абсолютно згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Абсолютно не згоден	Не знаю	Не відповіли
% опитаних, залежно від віку респондентів України						
Я вважаю себе громадянином світу						
18-29 років	17,9	22,4	28,5	23,6	7,3	0,2
30-39 років	17,7	23,9	20,4	26,8	11,0	0,3
40-49 років	15,6	25,2	25,2	25,2	8,7	0,0
50-59 років	13,3	25,4	27,1	27,1	7,1	0,0
60 років і старші	12,0	20,2	23,6	31,6	12,4	0,2
Я вважаю себе членом місцевої громади						
18-29 років	20,5	29,9	19,8	23,1	6,4	0,5
30-39 років	19,8	30,3	18,2	22,5	8,6	0,5
40-49 років	19,9	33,1	19,3	20,2	7,5	0,0
50-59 років	23,5	30,3	16,7	20,1	9,3	0,0
60 років і старші	18,9	34,1	14,6	23,1	9,2	0,0
Я вважаю себе громадянином України						
18-29 років	74,6	20,0	2,6	0,9	1,6	0,2
30-39 років	76,3	19,1	1,9	0,8	1,6	0,3
40-49 років	70,6	25,5	0,3	0,9	2,7	0,0
50-59 років	71,1	24,1	2,8	0,6	1,4	0,0
60 років і старші	68,7	23,6	3,6	1,7	2,2	0,2
Я вважаю себе громадянином колишнього СРСР						
18-29 років	2,8	5,4	14,6	68,2	8,3	0,7
30-39 років	4,3	6,7	26,3	53,2	9,1	0,3
40-49 років	8,7	15,0	25,5	43,2	7,2	0,3
50-59 років	11,6	29,4	22,6	31,1	5,1	0,3
60 років і старші	18,7	27,0	19,3	27,3	7,5	0,2
Я вважаю себе автономним індивідом						
18-29 років	9,7	14,9	14,4	41,1	19,1	0,7
30-39 років	9,2	12,7	19,4	36,7	21,8	0,3
40-49 років	7,5	15,3	18,0	37,2	21,9	0,0
50-59 років	4,8	13,1	20,7	34,7	25,9	0,9
60 років і старші	4,7	14,2	16,1	37,2	27,7	0,2

Люди по-різному думають про себе і своє ставлення до країни і світу. Наскільки Ви згодні або не згодні з наступними твердженнями про Вас? % опитаних (продовження)						
	Абсолютно згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Абсолютно не згоден	Не знаю	Не відповіли
% опитаних, залежно від національності респондентів України						
Я вважаю себе громадянином світу						
Українці	15,5	23,3	24,9	26,8	9,4	0,2
Росіяни	9,9	15,7	25,6	35,5	13,2	0,0
Я вважаю себе членом місцевої громади						
Українці	20,6	31,1	18,0	22,0	8,2	0,2
Росіяни	15,8	39,2	14,2	20,8	10,0	0,0
Я вважаю себе громадянином України						
Українці	73,9	21,6	2,2	1,0	1,3	0,1
Росіяни	44,2	36,7	6,7	1,7	10,8	0,0
Я вважаю себе громадянином колишнього СРСР						
Українці	8,9	17,0	21,1	45,1	7,5	0,3
Росіяни	23,3	15,0	23,3	29,2	8,3	0,8
Я вважаю себе автономним індивідом						
Українці	7,3	14,3	17,4	37,1	23,5	0,4
Росіяни	2,5	9,2	20,2	42,9	24,4	0,8
% опитаних, залежно від мови спілкування в родині респондентів України						
Я вважаю себе громадянином світу						
Українською	16,1	23,7	25,0	24,7	10,5	0,1
Іноді українською, іноді російською	14,3	23,5	23,0	31,2	8,0	0,0
Російською	13,4	21,5	26,2	29,6	8,7	0,4
Я вважаю себе членом місцевої громади						
Українською	24,5	35,0	16,0	17,2	7,1	0,2
Іноді українською, іноді російською	12,1	22,1	24,0	32,3	9,5	0,0
Російською	16,8	32,1	16,0	24,3	10,4	0,4
Я вважаю себе громадянином України						
Українською	78,2	17,2	2,4	0,7	1,3	0,2
Іноді українською, іноді російською	65,6	29,3	1,9	1,2	1,9	0,0
Російською	62,8	28,8	2,8	1,7	3,6	0,2
Я вважаю себе громадянином колишнього СРСР						
Українською	6,4	15,1	21,1	49,1	8,1	0,3
Іноді українською, іноді російською	10,2	24,0	24,8	35,2	5,8	0,0
Російською	18,1	15,3	18,1	40,0	7,7	0,9
Я вважаю себе автономним індивідом						
Українською	8,7	16,7	16,2	32,6	25,4	0,4
Іноді українською, іноді російською	4,6	11,9	17,2	46,1	19,7	0,5
Російською	5,8	8,8	20,7	41,7	22,4	0,6

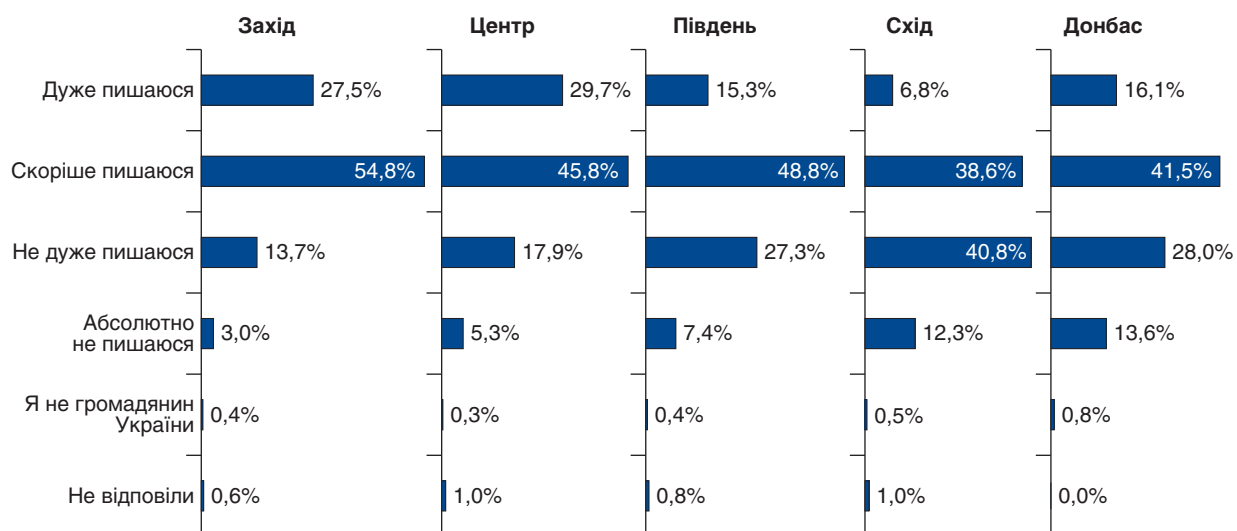

Наскільки Ви пишаєтеся тим, що Ви громадянин України (Німеччини, Нідерландів, Польщі, Росії)?
% опитаних

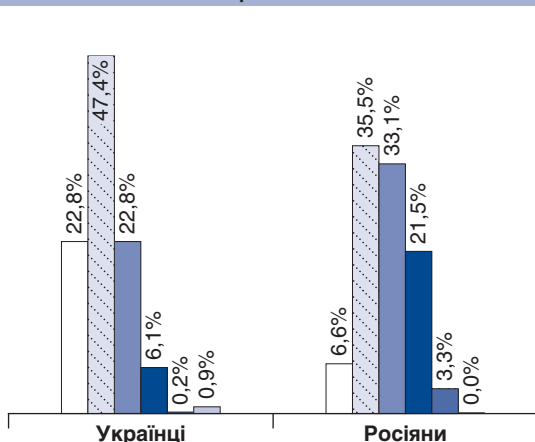

УКРАЇНА

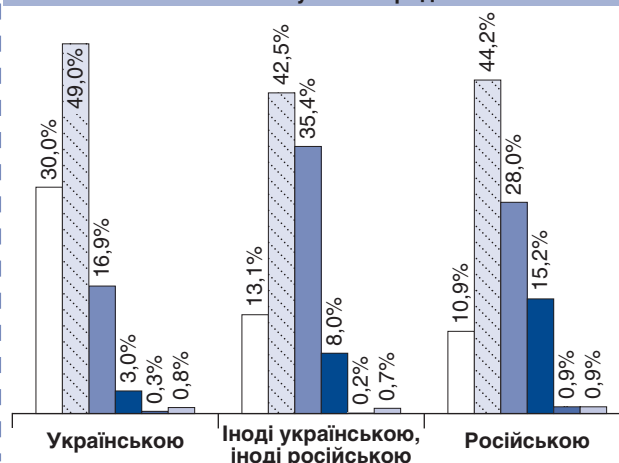
Регіони

Національність

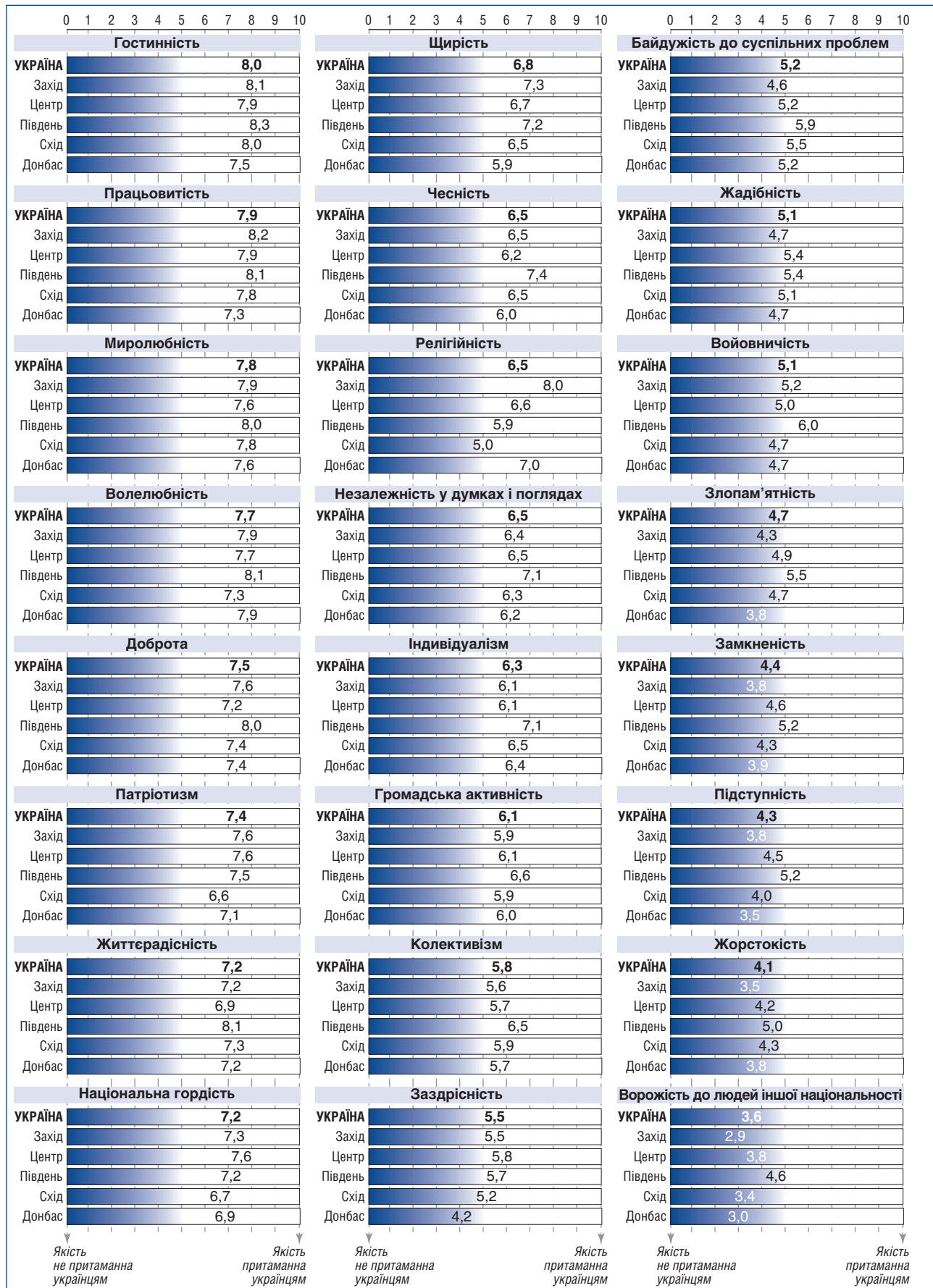
Мова спілкування в родині

Якою мірою українцям притаманна кожна з наведених якостей?*

середній бал

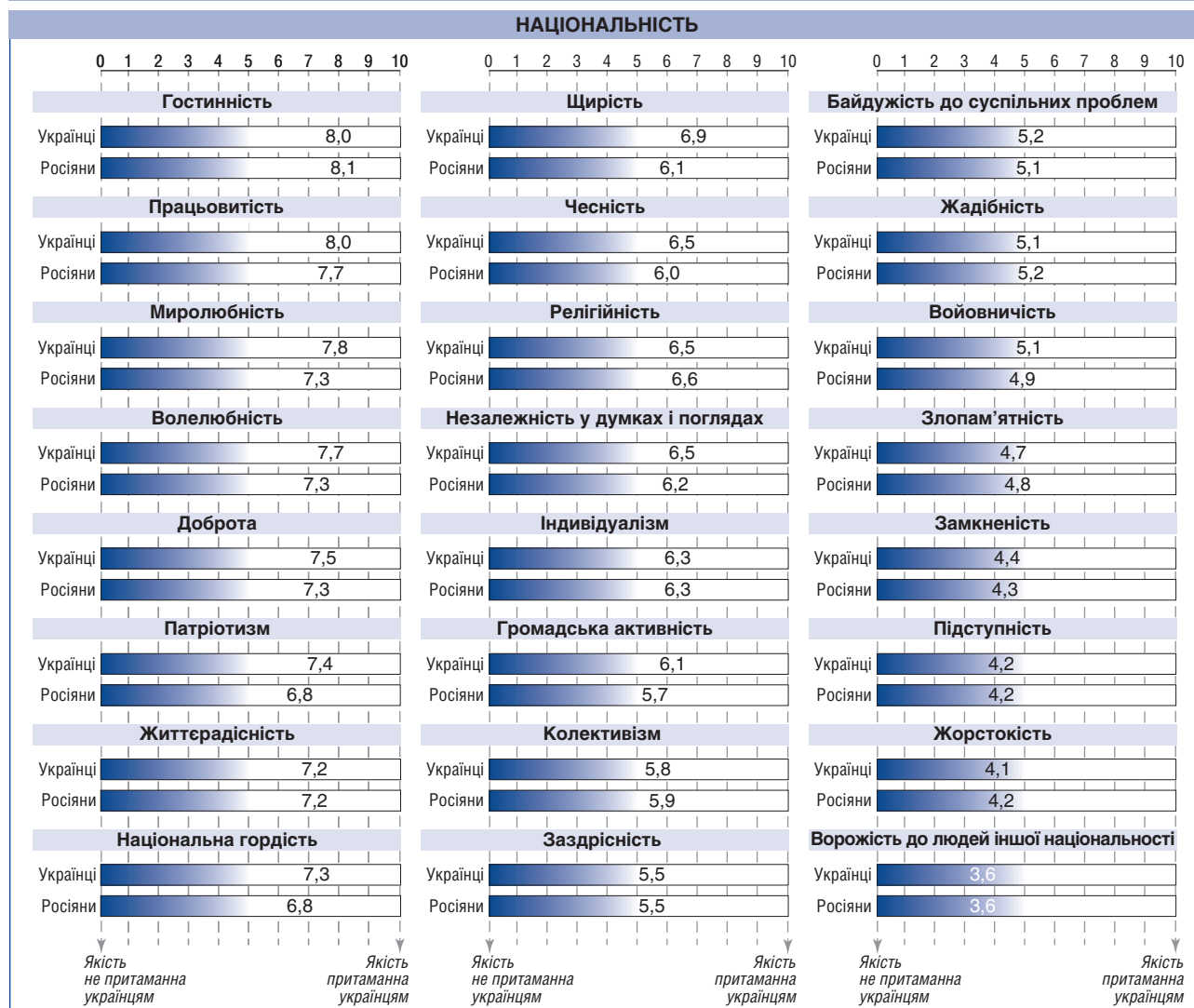
* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що "якість не притаманна українцям", а "10" – "якість притаманна українцям".

Якою мірою українцям притаманна кожна з наведених якостей?*

середній бал

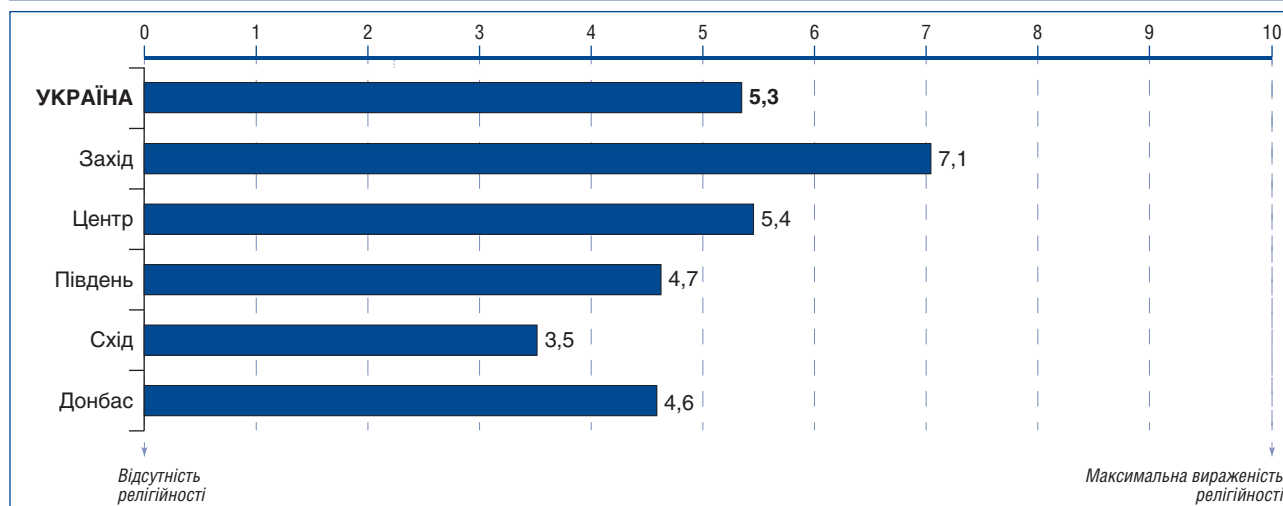
(продовження)

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що "якість не притаманна українцям", а "10" – "якість притаманна українцям".

Наскільки Ви релігійні?*

середній бал

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10 балів, де "0" означає відсутність релігійності, а "10" – максимальну вираженість релігійності.

Які з наведених цінностей мають найбільше значення для Вас як принципи,
якими Ви керуєтеся у Вашому житті?*

% опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Здоров'я (фізичне і психічне)	58,4	62,3	60,9	48,5	53,7	62,7
Щасливе сімейне життя	40,9	44,9	42,2	30,8	41,4	34,2
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	39,3	32,6	37,8	34,4	50,6	47,0
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	23,9	21,6	25,8	20,7	23,9	26,5
Цікава робота	21,1	17,8	22,5	22,0	23,1	17,8
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	18,9	18,0	14,0	22,8	28,0	14,5
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	15,4	12,3	17,3	18,3	13,7	15,4
Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	13,7	13,3	13,0	17,8	13,0	13,6
Наявність хороших і вірних друзів	11,1	10,2	8,9	16,6	12,3	14,5
Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	10,6	9,1	10,1	14,5	10,4	11,1
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	9,5	9,7	10,5	8,7	6,3	14,5
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення)	9,1	10,4	10,5	10,4	4,1	9,4
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	5,2	6,8	3,6	8,7	4,8	3,4
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	4,6	6,6	3,6	5,4	4,6	0,8
Суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі)	3,4	4,0	2,9	5,4	2,7	1,7
Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	2,7	2,1	2,2	5,8	2,2	2,6
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу)	1,9	2,1	1,2	3,7	2,2	0,0
Творчість (можливість творчої діяльності)	0,6	1,5	0,1	1,2	0,0	0,8
Важко відповісти	2,2	1,1	5,2	0,4	0,0	0,0

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Які з наведених цінностей мають найбільше значення для Вас як принципи, якими Ви керуєтеся у Вашому житті?*
% опитаних, залежно від віку респондентів

(продовження)

	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Здоров'я (фізичне і психічне)	41,5	50,4	58,4	66,6	72,1
Щасливе сімейне життя	37,1	45,0	45,6	39,7	38,7
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	32,5	40,9	40,8	41,4	41,4
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	11,6	15,1	18,9	31,4	38,0
Цікава робота	31,6	28,0	24,3	14,7	10,5
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	28,3	20,7	20,5	16,1	11,0
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	16,7	16,4	13,3	15,9	14,6
Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	20,8	19,4	11,4	8,8	9,0
Наявність хороших і вірних друзів	14,4	12,1	12,3	8,5	9,0
Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів)	10,8	11,3	7,8	11,9	10,7
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	10,8	9,4	11,7	9,6	6,9
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення)	14,4	9,4	10,2	7,6	4,9
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	7,8	6,5	4,2	3,4	3,9
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	3,5	2,7	4,2	4,0	7,5
Суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі)	3,5	2,7	3,9	4,0	3,0
Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	2,4	1,3	4,5	2,5	2,6
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу)	3,8	3,0	0,6	1,7	0,4
Творчість (можливість творчої діяльності)	1,7	0,5	0,6	0,3	0,0
Важко відповісти	1,4	1,1	1,5	2,3	3,9

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

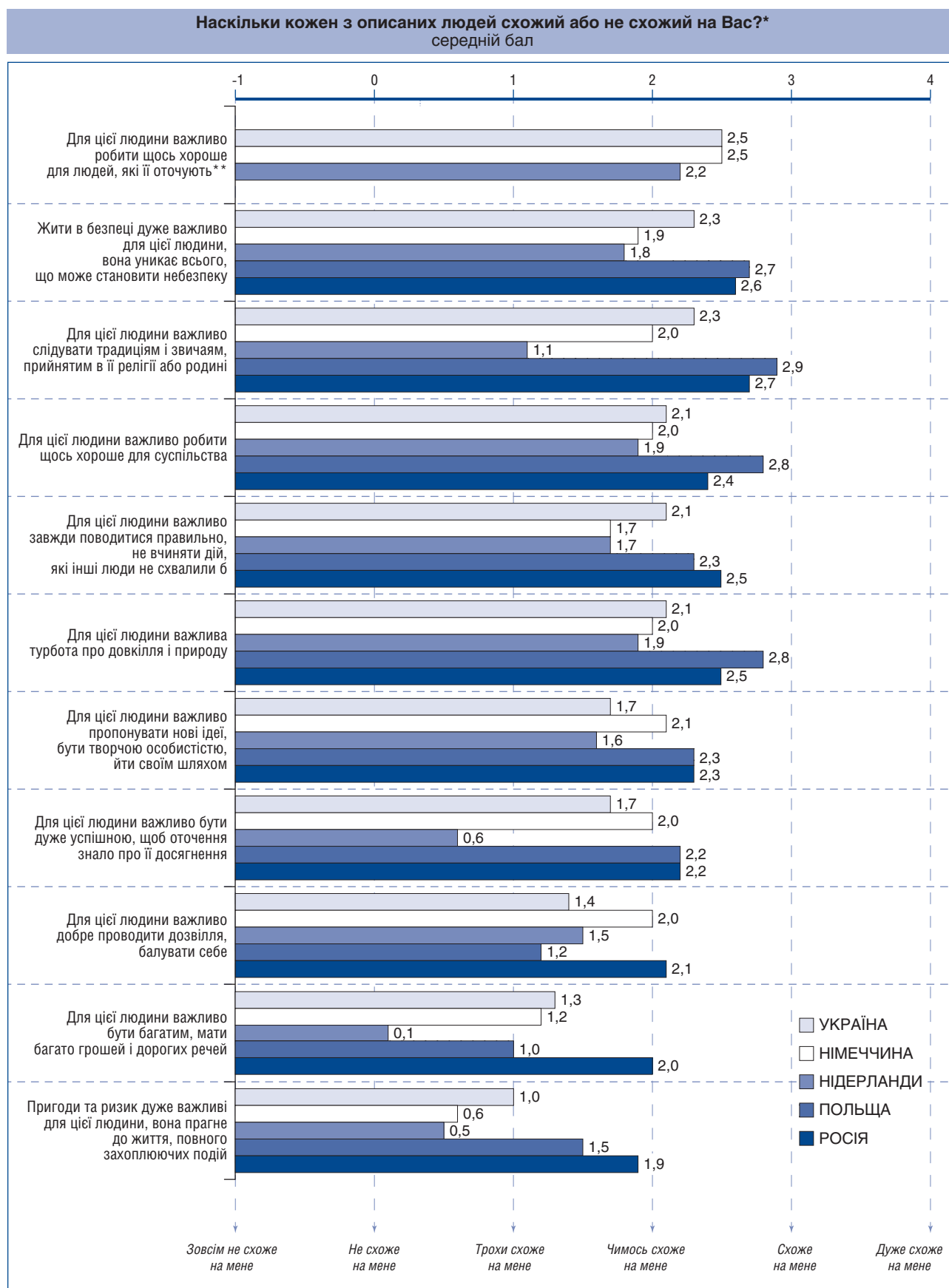
Які з наведених цінностей мають найбільше значення для Вас як принципи,
якими Ви керуєтеся у Вашому житті?*

% опитаних, залежно від національності та мови спілкування в родині

(продовження)

	НАЦІОНАЛЬНІСТЬ		МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Українці	Росіяни	Українська	Іноді українська, іноді російська	Російська
Здоров'я (фізичне і психічне)	58,0	68,3	61,2	55,9	54,2
Щасливе сімейне життя	40,6	42,5	42,7	39,3	38,0
Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	38,8	48,3	37,3	39,0	44,8
Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)	23,9	22,5	23,8	27,8	21,3
Цікава робота	21,2	23,3	20,0	21,1	23,2
Активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)	19,2	12,5	17,3	26,2	16,4
Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)	16,1	5,8	14,8	17,2	14,9
Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	13,9	10,0	13,9	10,2	16,0
Наявність хороших і вірних друзів	11,0	10,8	10,4	13,8	10,7
Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	10,3	15,8	9,0	10,2	14,7
Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)	9,5	9,2	9,5	8,2	10,9
Розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення)	9,4	5,0	9,8	7,3	8,7
Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)	5,4	3,3	4,6	4,6	7,2
Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	4,6	5,0	5,4	3,9	3,2
Суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі)	3,5	2,5	3,9	2,2	3,2
Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	2,6	3,3	2,3	3,1	3,2
Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу)	2,0	0,0	1,5	2,2	2,1
Творчість (можливість творчої діяльності)	0,6	0,0	0,4	0,5	0,9
Важко відповісти	2,3	1,7	2,9	1,9	1,1

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

* За шестибальною вербалізованою шкалою з такими значеннями: 4 – “дуже схоже на мене”, 3 – “схоже на мене”, 2 – “чимось схоже на мене”, 1 – “трохи схоже на мене”, 0 – “не схоже на мене”, -1 – “зовсім не схоже на мене”.

** В анкетах Польщі та Росії такий варіант відповіді не пропонувався.

Наскільки кожен з описаних людей схожий або не схожий на Вас?*						
середній бал						
	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Для цієї людини важливо робити щось хороше для людей, які її оточують	2,5	2,6	2,5	2,5	2,6	2,3
Жити в безпеці дуже важливо для цієї людини, вона уникає всього, що може становити небезпеку	2,3	2,4	2,4	2,2	2,3	2,3
Для цієї людини важливо слідувати традиціям і звичаям, прийнятим в її релігії або родині	2,3	2,7	2,2	2,3	2,2	2,0
Для цієї людини важливо робити щось хороше для суспільства	2,1	2,2	2,1	2,2	2,3	1,8
Для цієї людини важливо завжди поводитися правильно, не вчиняти дій, які інші люди не схвалили б	2,1	2,1	2,0	2,2	2,2	1,9
Для цієї людини важлива турбота про довкілля і природу	2,1	2,2	2,2	2,0	2,2	1,8
Для цієї людини важливо пропонувати нові ідеї, бути творчою особистістю, йти своїм шляхом	1,7	1,7	1,7	1,6	1,8	1,7
Для цієї людини важливо бути дуже успішною, щоб оточення знало про її досягнення	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,5
Для цієї людини важливо добре проводити дозвілля, балувати себе	1,4	1,3	1,4	1,3	1,5	1,2
Для цієї людини важливо бути багатим, мати багато грошей і дорогих речей	1,3	1,2	1,3	1,2	1,3	1,4
Пригоди та ризик дуже важливі для цієї людини, вона прагне до життя, повного захоплюючих подій	1,0	1,0	1,1	0,9	0,9	0,7

* За шестибальною вербалізованою шкалою з такими значеннями: 4 – “дуже схоже на мене”, 3 – “схоже на мене”, 2 – “чимось схоже на мене”, 1 – “трохи схоже на мене”, 0 – “не схоже на мене”, -1 – “зовсім не схоже на мене”.

Наскільки кожен з описаних людей схожий або не схожий на Вас?*							
середній бал (продовження)							
	ВІК (УКРАЇНА)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (УКРАЇНА)	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українці	Росіяни
Для цієї людини важливо робити щось хороше для людей, які її оточують	2,6	2,5	2,6	2,6	2,5	2,6	2,4
Жити в безпеці дуже важливо для цієї людини, вона уникає усього, що може становити небезпеку	2,3	2,4	2,2	2,4	2,4	2,4	2,2
Для цієї людини важливо слідувати традиціям і звичаям, прийнятим в її релігії або родині	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5	2,3	2,0
Для цієї людини важливо робити щось хороше для суспільства	2,2	2,1	2,2	2,1	2,1	2,2	1,8
Для цієї людини важливо завжди поводитися правильно, не вчиняти дій, які інші люди не схвалили б	1,9	1,9	2,2	2,1	2,3	2,1	2,0
Для цієї людини важлива турбота про довкілля і природу	2,1	2,1	2,2	2,1	2,2	2,2	2,0
Для цієї людини важливо пропонувати нові ідеї, бути творчою особистістю, йти своїм шляхом	2,2	1,9	1,9	1,5	1,1	1,7	1,3
Для цієї людини важливо бути дуже успішною, щоб оточення знало про її досягнення	2,0	1,9	1,8	1,5	1,2	1,7	1,4
Для цієї людини важливо добре проводити дозвілля, балувати себе	1,9	1,6	1,5	1,2	0,8	1,4	1,1
Для цієї людини важливо бути багатим, мати багато грошей і дорогих речей	1,6	1,6	1,4	1,2	0,8	1,3	1,0
Пригоди та ризик дуже важливі для цієї людини, вона прагне до життя, повного захоплюючих подій	1,6	1,2	1,2	0,8	0,4	1,0	0,5

* За шестибальною вербалізованою шкалою з такими значеннями: 4 – “дуже схоже на мене”, 3 – “схоже на мене”, 2 – “чимось схоже на мене”, 1 – “трохи схоже на мене”, 0 – “не схоже на мене”, -1 – “зовсім не схоже на мене”.

Наскільки важливо у Вашому житті...? % опитаних					
	Дуже важливо	Скоріше важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Не відповіли
Сім'я					
Україна	92,7	6,6	0,2	0,1	0,4
Німеччина	77,6	17,9	3,6	0,6	0,3
Нідерланди	85,5	8,8	2,3	1,3	2,2
Польща	92,1	6,4	0,3	0,3	0,8
Росія	85,0	12,7	1,3	0,5	0,5
Друзі					
Україна	46,7	44,9	7,4	0,5	0,5
Німеччина	50,9	42,6	6,1	0,3	0,0
Нідерланди	49,6	45,1	4,3	0,3	0,7
Польща	38,3	55,2	5,0	1,2	0,2
Росія	34,6	45,8	15,2	3,5	0,9
Робота					
Україна	44,3	36,5	12,1	6,4	0,7
Німеччина	39,4	40,5	9,9	7,0	3,2
Нідерланди	29,5	49,1	12,4	5,2	3,8
Польща	64,2	25,0	4,0	3,8	2,9
Росія	45,0	29,3	9,4	9,7	6,6
Вільний час, дозвілля					
Україна	28,8	46,5	21,8	1,9	1,0
Німеччина	31,6	55,8	11,4	1,0	0,3
Нідерланди	40,4	52,6	5,7	0,2	1,0
Польща	35,0	50,5	11,6	1,2	1,6
Росія	29,4	45,2	18,5	5,1	1,8
Релігія					
Україна	18,7	36,7	32,2	11,5	0,8
Німеччина	13,1	24,9	36,1	25,6	0,3
Нідерланди	10,7	14,5	28,9	43,8	2,1
Польща	45,7	33,9	15,1	4,8	0,5
Росія	14,3	27,5	30,5	22,4	5,3
Політика					
Україна	4,9	24,6	49,1	20,6	0,8
Німеччина	10,1	34,2	42,5	13,1	0,0
Нідерланди	3,3	36,5	46,3	12,4	1,5
Польща	5,3	27,5	44,9	21,8	0,5
Росія	6,9	20,2	40,1	30,3	2,5

Наскільки важливо у Вашому житті...? % опитаних (продовження)					
	Дуже важливо	Скоріше важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Не відповіли
Сім'я					
УКРАЇНА	92,7	6,6	0,2	0,1	0,4
Захід	91,9	7,8	0,2	0,0	0,0
Центр	93,9	5,8	0,1	0,0	0,1
Південь	95,4	3,3	0,0	0,8	0,4
Схід	92,5	5,5	0,2	0,0	1,7
Донбас	83,1	16,1	0,0	0,8	0,0
Друзі					
УКРАЇНА	46,7	44,9	7,4	0,5	0,5
Захід	47,2	42,4	10,0	0,4	0,0
Центр	50,8	43,3	5,4	0,3	0,1
Південь	61,8	34,4	2,5	0,8	0,4
Схід	36,0	52,9	8,7	0,5	1,9
Донбас	24,1	58,6	16,4	0,9	0,0
Робота					
УКРАЇНА	44,3	36,5	12,1	6,4	0,7
Захід	39,2	44,1	9,7	6,8	0,2
Центр	41,4	37,1	14,0	6,9	0,5
Південь	56,8	24,9	10,0	7,5	0,8
Схід	46,3	34,7	12,5	4,8	1,7
Донбас	51,7	32,8	11,2	4,3	0,0
Вільний час, дозвілля					
УКРАЇНА	28,8	46,5	21,8	1,9	1,0
Захід	30,0	44,4	23,7	1,9	0,0
Центр	27,8	47,9	21,7	1,6	1,2
Південь	34,7	43,4	17,8	3,3	0,8
Схід	28,0	46,6	22,0	1,0	2,4
Донбас	22,2	51,3	23,1	3,4	0,0
Релігія					
УКРАЇНА	18,7	36,7	32,2	11,5	0,8
Захід	42,8	46,8	7,6	2,5	0,2
Центр	16,1	37,0	36,6	9,9	0,5
Південь	7,0	31,8	43,4	16,9	0,8
Схід	5,3	26,7	45,8	19,8	2,4
Донбас	11,1	38,5	31,6	18,8	0,0
Політика					
УКРАЇНА	4,9	24,6	49,1	20,6	0,8
Захід	4,7	27,1	47,7	20,6	0,0
Центр	4,7	22,4	53,3	19,2	0,4
Південь	3,3	23,8	42,9	29,2	0,8
Схід	6,3	25,4	46,6	19,1	2,7
Донбас	6,0	27,4	48,7	17,9	0,0

Наскільки важливо у Вашому житті...? % опитаних, залежно від віку (продовження)					
	Дуже важливо	Скоріше важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Не відповіли
Сім'я					
18-29 років	91,5	8,0	0,0	0,2	0,2
30-39 років	94,1	5,1	0,5	0,3	0,0
40-49 років	94,3	5,1	0,0	0,0	0,6
50-59 років	90,7	7,9	0,3	0,3	0,8
60 років і старші	93,1	6,5	0,0	0,0	0,4
Друзі					
18-29 років	56,2	40,7	2,4	0,5	0,2
30-39 років	51,3	45,2	3,0	0,3	0,3
40-49 років	47,3	47,0	5,1	0,0	0,6
50-59 років	43,1	44,2	11,3	0,6	0,8
60 років і старші	37,9	47,1	13,5	1,1	0,4
Робота					
18-29 років	52,6	39,4	6,1	1,7	0,2
30-39 років	56,1	35,8	6,1	1,3	0,5
40-49 років	54,1	38,1	6,9	0,3	0,6
50-59 років	47,6	39,4	9,3	2,8	0,8
60 років і старші	21,2	32,0	25,8	20,0	0,9
Вільний час, дозвілля					
18-29 років	41,3	46,7	10,8	0,7	0,5
30-39 років	36,0	47,0	14,5	0,8	1,6
40-49 років	31,5	47,7	18,3	1,2	1,2
50-59 років	22,4	52,1	23,2	1,1	1,1
60 років і старші	16,3	41,3	37,0	4,5	0,9
Релігія					
18-29 років	11,3	36,8	36,6	15,1	0,2
30-39 років	14,5	37,1	33,3	14,0	1,1
40-49 років	20,7	33,3	34,8	10,2	0,9
50-59 років	22,7	37,8	28,1	10,5	0,9
60 років і старші	23,6	37,6	29,0	8,8	0,9
Політика					
18-29 років	3,8	17,7	52,5	25,5	0,5
30-39 років	2,9	23,6	46,4	26,0	1,1
40-49 років	3,6	28,2	49,8	17,1	1,2
50-59 років	6,2	24,6	48,2	19,8	1,1
60 років і старші	7,1	28,3	48,5	15,7	0,4

Наскільки важливо у Вашому житті...?					
% опитаних, залежно від національності та мови спілкування в родині (продовження)					
НАЦІОНАЛЬНІСТЬ					
	Дуже важливо	Скоріше важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Не відповіли
Сім'я					
Українці	93,2	6,2	0,2	0,1	0,4
Росіяни	85,8	12,5	0,0	0,0	1,7
Друзі					
Українці	47,5	44,5	7,2	0,4	0,4
Росіяни	34,2	50,8	10,8	2,5	1,7
Робота					
Українці	44,6	36,7	11,8	6,3	0,6
Росіяни	43,8	29,8	16,5	7,4	2,5
Вільний час, дозвілля					
Українці	29,4	46,3	21,5	1,8	1,0
Росіяни	22,3	46,3	25,6	4,1	1,7
Релігія					
Українці	19,2	37,5	32,0	10,7	0,7
Росіяни	6,6	29,8	37,2	23,1	3,3
Політика					
Українці	5,0	24,9	48,9	20,4	0,8
Росіяни	2,5	17,5	53,3	25,0	1,7
МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ					
	Дуже важливо	Скоріше важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Не відповіли
Сім'я					
Українська	93,2	6,4	0,2	0,1	0,1
Іноді українська, іноді російська	95,6	3,2	0,0	0,0	1,2
Російська	89,1	9,8	0,2	0,2	0,6
Друзі					
Українська	47,0	45,5	7,0	0,4	0,1
Іноді українська, іноді російська	44,4	43,7	10,2	0,2	1,5
Російська	47,8	44,6	6,2	0,9	0,6
Робота					
Українська	39,5	40,9	12,8	6,5	0,3
Іноді українська, іноді російська	48,7	29,8	12,6	7,0	1,9
Російська	52,0	31,6	10,2	5,5	0,6
Вільний час, дозвілля					
Українська	26,7	48,1	22,9	1,8	0,4
Іноді українська, іноді російська	29,5	41,2	25,2	1,5	2,7
Російська	33,5	46,9	16,2	2,6	0,9
Релігія					
Українська	24,7	41,3	26,7	7,1	0,2
Іноді українська, іноді російська	12,3	35,8	35,6	13,6	2,7
Російська	9,4	26,9	42,4	20,5	0,9
Політика					
Українська	5,0	24,6	51,6	18,6	0,2
Іноді українська, іноді російська	6,1	28,1	45,3	18,9	1,7
Російська	3,6	20,9	47,3	26,7	1,5

Які з наведених якостей, що їх можна виховувати у дітей в сім'ї, Ви вважаєте особливо важливими?*

% опитаних

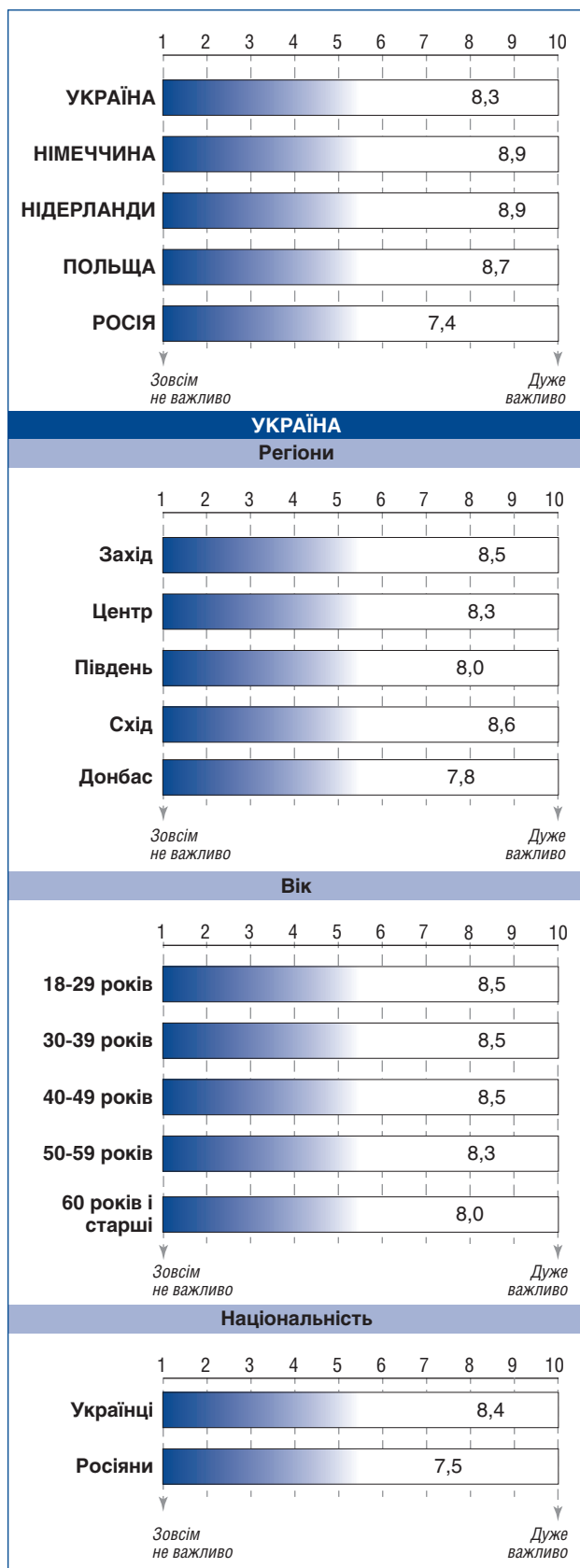
	Україна	Німеччина	Нідерланди	Польща	Росія
Працьовитість	77,8	17,9	31,3	17,9	84,5
Відповідальність	67,2	80,9	90,8	81,0	77,5
Терпимість і пошана до інших людей	51,5	66,7	86,0	82,6	63,5
Рішучість	42,9	59,6	37,1	19,3	45,4
Ощадливість (бережливе ставлення до грошей і речей)	42,4	38,1	47,5	49,5	50,3
Незалежність	41,6	73,5	60,7	43,4	37,8
Самовираження	36,8	39,2	23,0	41,0	32,1
Слухняність	23,5	12,6	25,6	34,1	34,8
Релігійність	14,8	12,1	13,9	39,5	13,9
Уява	14,3	29,5	20,0	16,8	16,5
Безкорисливість	13,9	5,9	22,9	15,1	22,6
РЕГІОНИ УКРАЇНИ					
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Працьовитість	80,7	72,9	78,0	82,1	83,1
Відповідальність	71,2	60,8	64,3	73,7	75,2
Терпимість і пошана до інших людей	50,7	54,2	54,4	48,7	41,0
Рішучість	36,2	44,0	51,9	42,9	44,9
Ощадливість (бережливе ставлення до грошей і речей)	34,5	40,6	51,5	45,2	57,3
Незалежність	32,6	45,8	44,8	43,1	37,3
Самовираження	25,0	37,7	32,4	49,9	41,5
Слухняність	33,8	25,6	21,2	12,5	12,0
Релігійність	40,0	7,5	7,5	6,7	5,9
Уява	11,0	16,2	12,4	16,4	12,0
Безкорисливість	15,4	13,6	16,6	13,7	4,3
ВІК РЕСПОНДЕНТІВ УКРАЇНИ					
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Працьовитість	70,7	72,7	75,3	83,6	84,6
Відповідальність	63,7	66,8	67,9	68,6	68,9
Терпимість і пошана до інших людей	48,9	48,9	48,9	50,8	57,5
Рішучість	49,1	51,5	45,0	38,0	34,1
Ощадливість (бережливе ставлення до грошей і речей)	35,4	42,2	41,4	46,3	46,1
Незалежність	46,0	48,9	45,9	39,5	31,6
Самовираження	42,9	43,3	41,3	33,1	27,0
Слухняність	24,3	17,7	19,6	24,6	28,5
Релігійність	12,3	11,0	14,8	15,9	19,1
Уява	17,0	18,0	17,2	12,7	9,0
Безкорисливість	15,8	10,2	10,5	13,8	17,0

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Наскільки для Вас важливо жити в демократичній країні?*

середній бал

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає "зовсім не важливо", а "10" – "дуже важливо".

Наскільки демократично управляється наша країна зараз?*

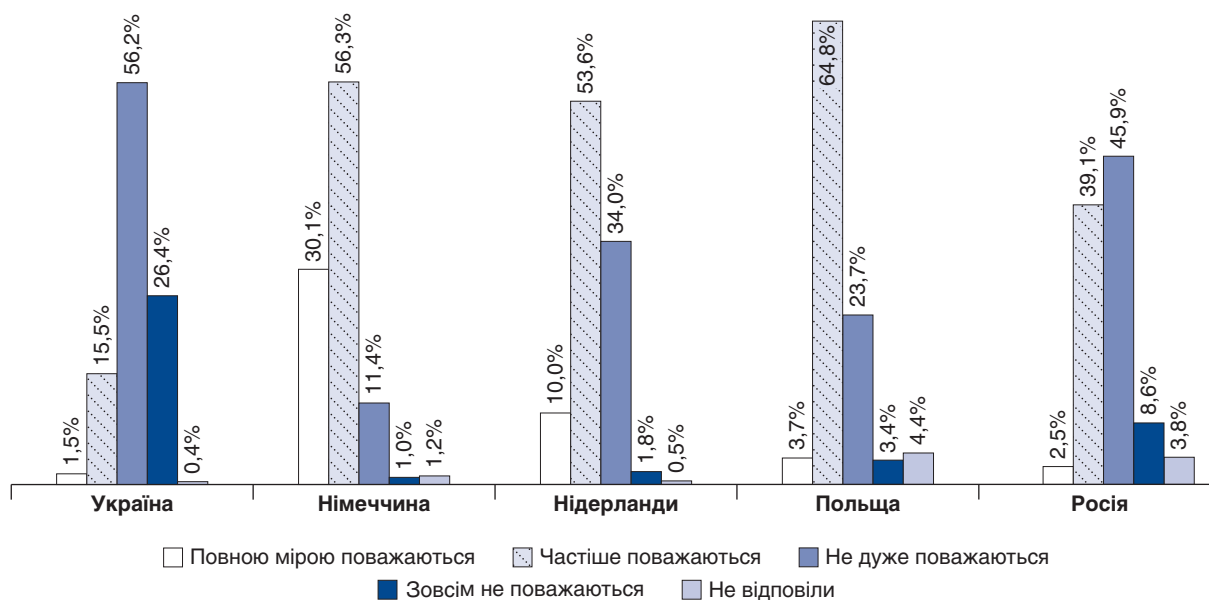
середній бал

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає "зовсім не демократично", а "10" – "абсолютно демократично".

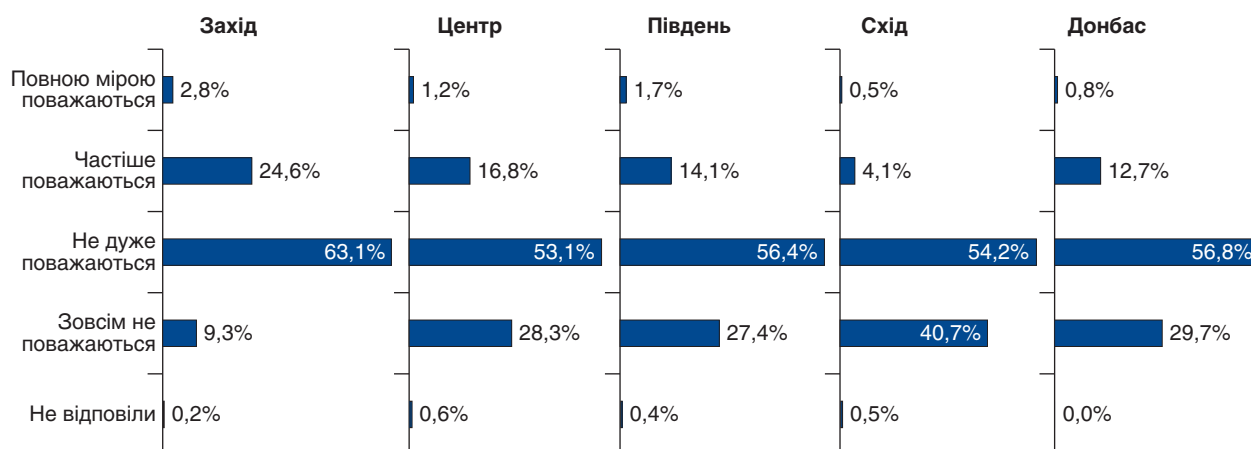

Якою мірою сьогодні в нашій країні поважаються права людини?
% опитаних

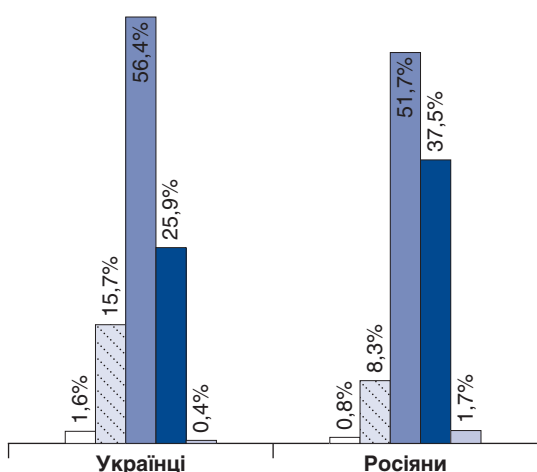

УКРАЇНА

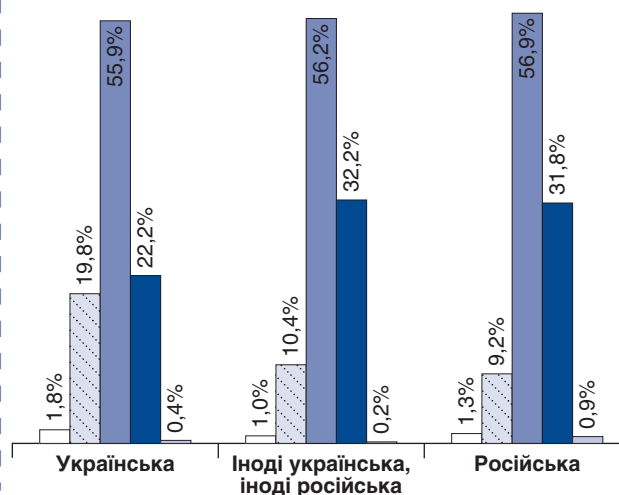
Регіони

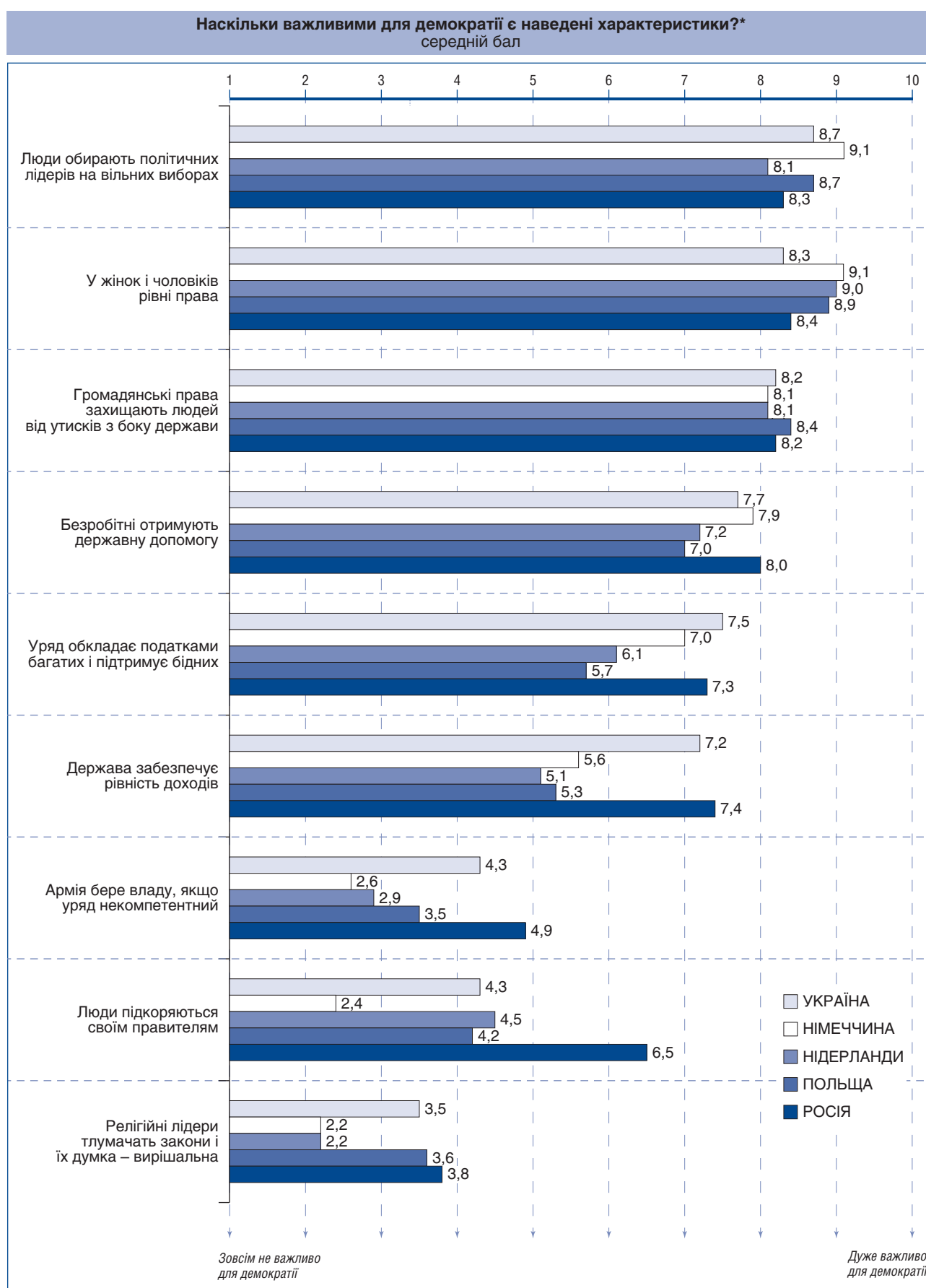

Національність

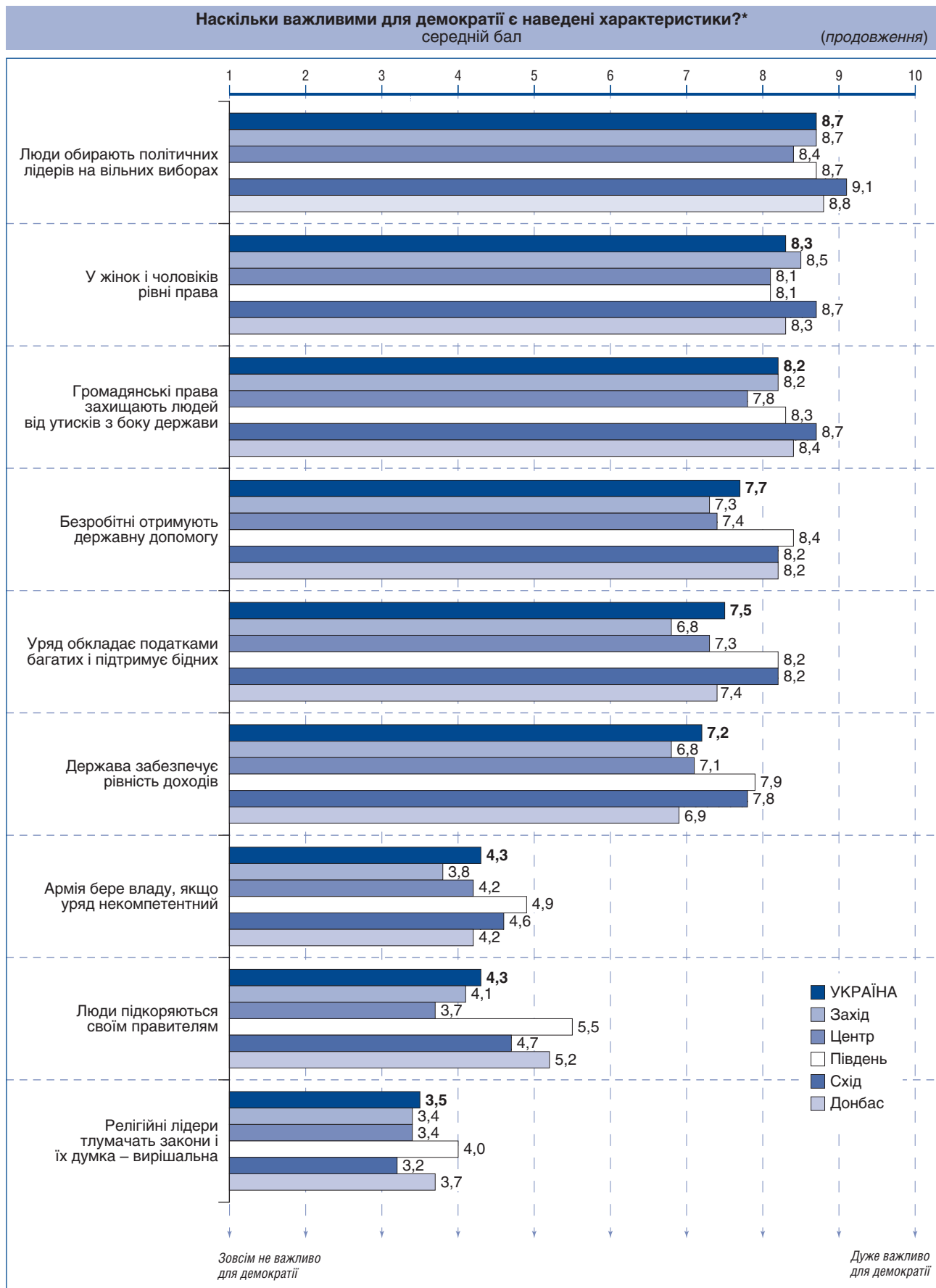

Мова спілкування в родині

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає "зовсім не важливо для демократії", а "10" – "дуже важливо для демократії".

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає "зовсім не важливо для демократії", а "10" – "дуже важливо для демократії".

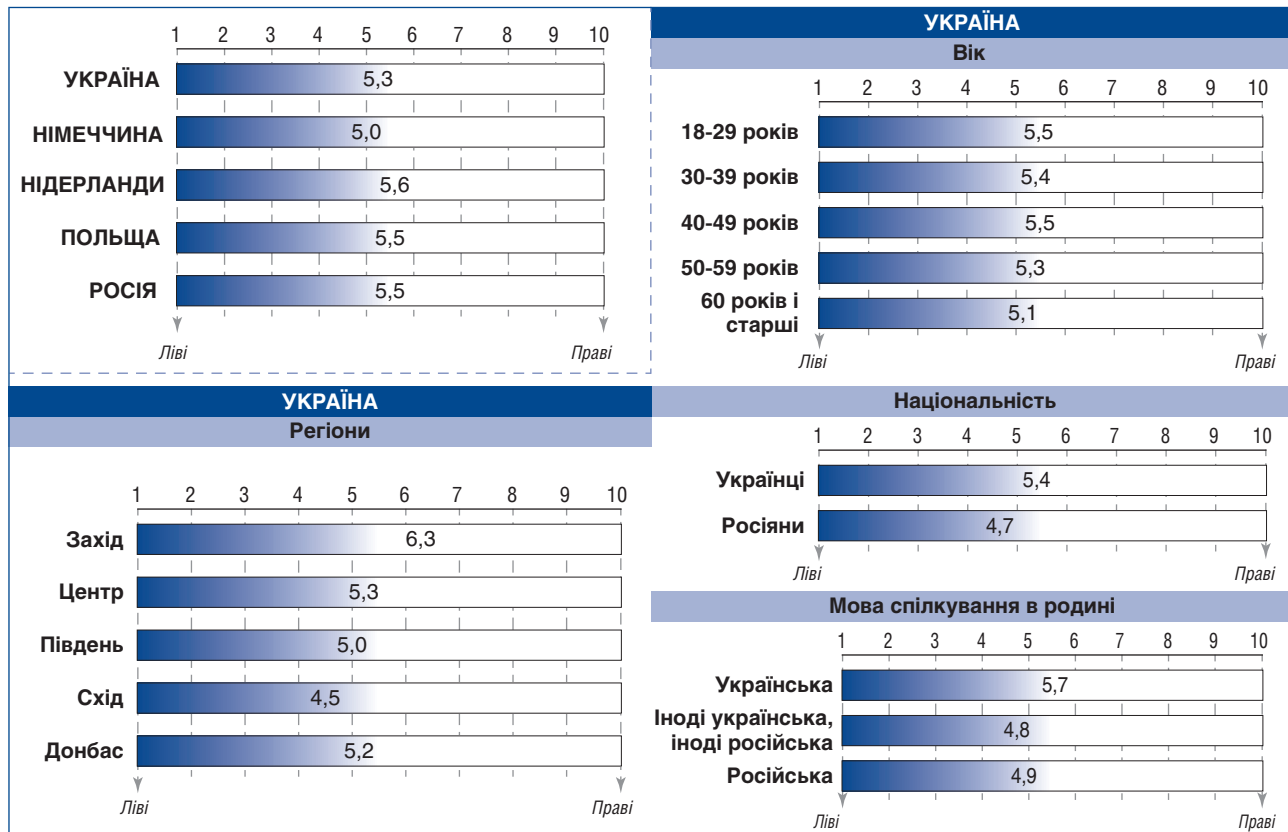

Наскільки наведені деякі типи політичних систем є хорошими для нашої країни?
% опитаних

	Дуже хороша	Скоріше хороша	Скоріше погана	Дуже погана	Не відповіли
Демократична політична система					
Україна	35,8	50,7	10,3	3,0	0,2
Німеччина	64,8	29,3	3,0	1,6	1,3
Нідерланди	34,3	46,3	4,5	1,0	14,0
Польща	18,0	55,9	12,5	2,4	11,2
Росія	20,8	46,5	12,6	4,6	15,5
Сильний лідер, не залежний від парламенту та виборів					
Україна	35,0	44,9	14,3	5,7	0,2
Німеччина	3,7	17,0	25,1	50,3	3,9
Нідерланди	3,6	23,3	28,0	26,1	18,9
Польща	2,7	17,3	40,7	31,7	7,6
Росія	26,0	41,0	16,1	5,4	11,5
Не уряд, а експерти приймають рішення, які вважають кращими для країни					
Україна	20,6	48,1	23,2	8,0	0,2
Німеччина	12,2	44,5	27,0	12,3	4,0
Нідерланди	6,0	43,8	25,6	7,0	17,5
Польща	16,5	58,1	12,3	2,5	10,6
Росія	16,3	38,8	21,9	6,7	16,3
Правлять військові або військовий режим					
Україна	1,7	10,7	46,7	40,7	0,3
Німеччина	1,1	3,0	18,7	75,3	1,9
Нідерланди	0,2	2,2	23,2	63,6	10,8
Польща	1,0	18,0	38,5	30,1	12,5
Росія	3,6	10,7	34,8	39,9	11,0
РЕГІОНИ УКРАЇНИ					
Демократична політична система					
Захід	38,1	48,9	11,0	1,9	0,0
Центр	37,5	48,2	11,4	2,6	0,3
Південь	35,7	47,7	10,4	5,4	0,8
Схід	29,2	59,8	6,7	4,1	0,2
Донбас	38,1	48,3	11,9	1,7	0,0
Сильний лідер, не залежний від парламенту та виборів					
Захід	40,7	37,8	16,0	5,5	0,0
Центр	34,0	49,1	10,4	6,4	0,1
Південь	41,5	35,3	16,2	6,6	0,4
Схід	28,0	53,9	15,2	2,7	0,2
Донбас	29,1	34,2	25,6	11,1	0,0
Не уряд, а експерти приймають рішення, які вважають кращими для країни					
Захід	16,1	47,2	28,6	8,1	0,0
Центр	25,7	49,2	18,1	6,9	0,1
Південь	27,1	37,9	25,0	9,2	0,8
Схід	15,7	54,2	21,2	8,7	0,2
Донбас	8,5	43,6	38,5	9,4	0,0
Правлять військові або військовий режим					
Захід	2,1	8,9	49,4	39,6	0,0
Центр	1,7	13,1	45,2	39,9	0,1
Південь	2,5	9,5	42,7	44,4	0,8
Схід	1,0	9,9	46,7	42,2	0,2
Донбас	0,9	6,8	53,0	38,5	0,9

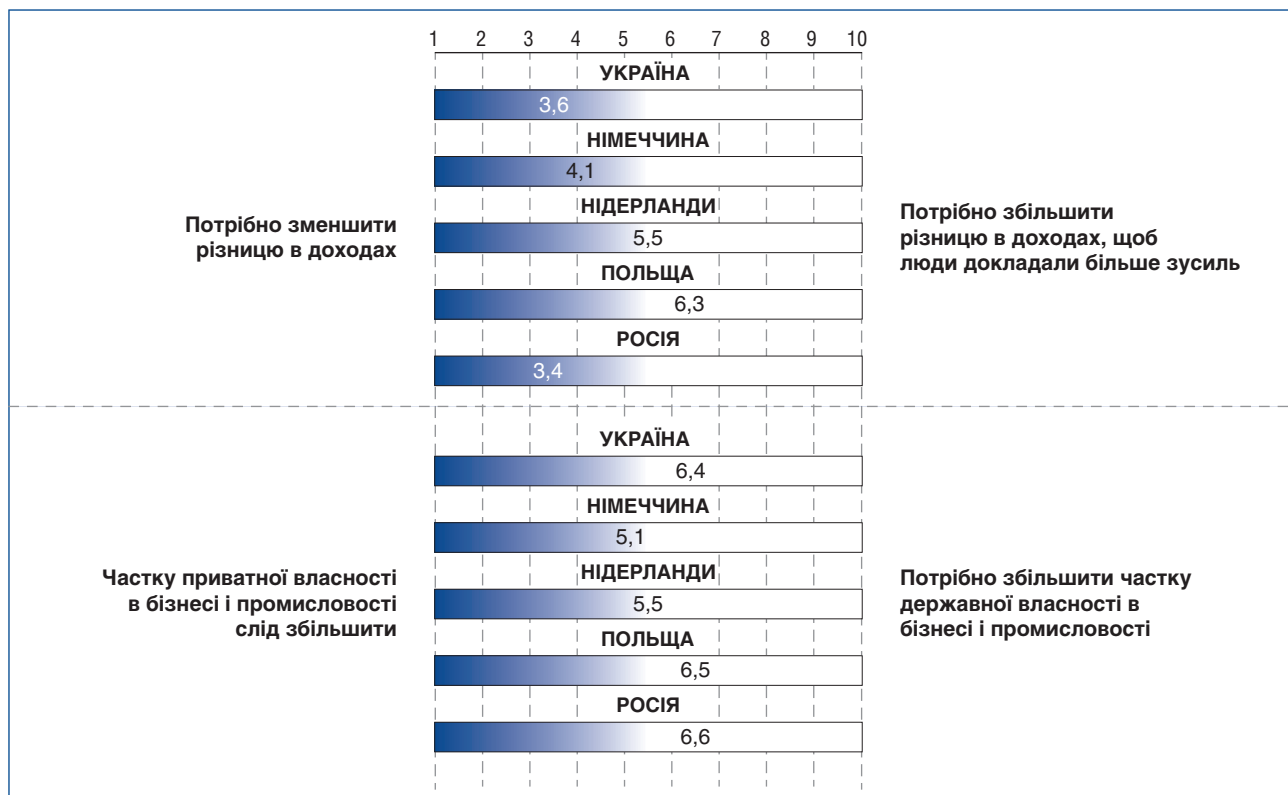

Говорять, що в політиці є “ліві” і “праві”. Де за своїми поглядами Ви розташовуєтеся на цій шкалі?*

* За 10-бальною шкалою від “1” до “10”, де “1” означає “ліві”, а “10” – “праві”.

Якою мірою Ви згодні з наведеними думками?**

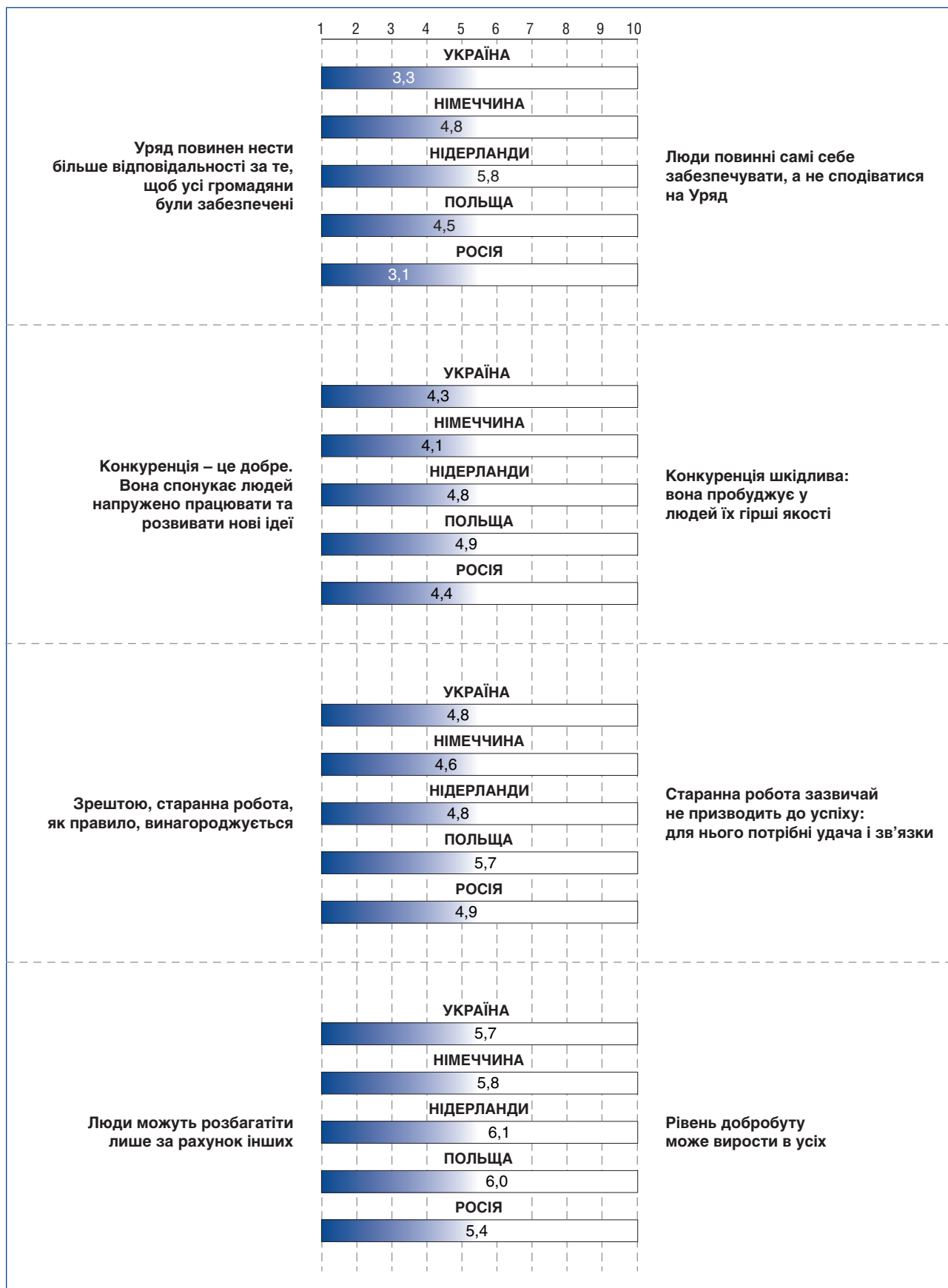
** За 10-бальною шкалою, від 1 до 10, де “1” означає повну згоду з думкою, розташованою ліворуч, а “10” – з думкою справа. Також пропонувалося обрати будь-яке проміжне число на шкалі, залежно від того, якою мірою ближче кожне з двох суджень.

Якою мірою Ви згодні з наведеними думками?*

середній бал

(продовження)

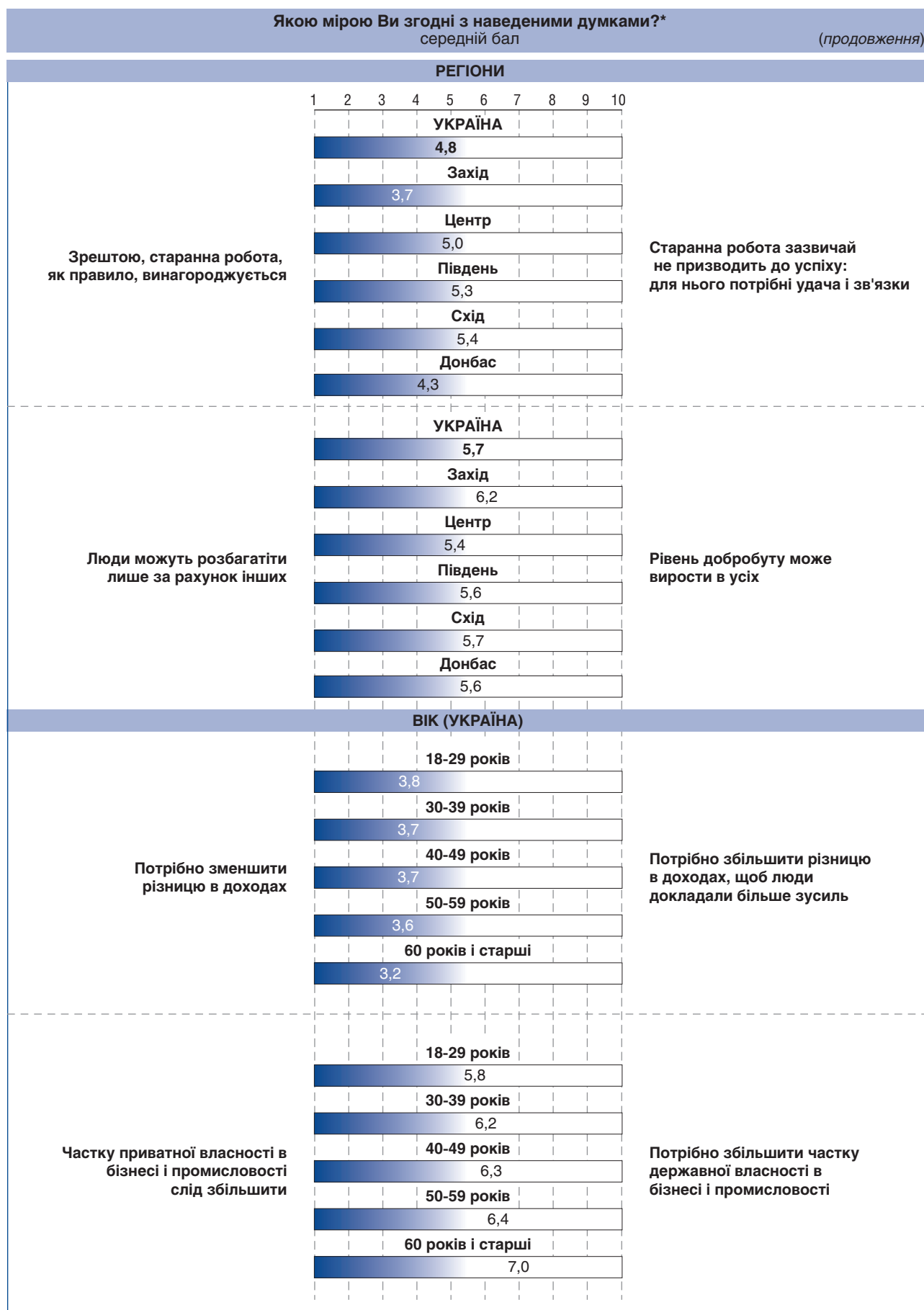

* За 10-бальною шкалою, від 1 до 10, де "1" означає повну згоду з думкою, розташованою ліворуч, а "10" – з думкою справа. Також пропонувалося обрати будь-яке проміжне число на шкалі, залежно від того, якою мірою ближче кожне з двох суджень.

Якою мірою Ви згодні з наведеними думками?*										
середній бал										
(продовження)										
РЕГІОНИ										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Потрібно зменшити різницю в доходах	УКРАЇНА									
	3,6									
	Захід									
	3,6									
	Центр									
	3,7									
	Південь									
	3,6									
Частку приватної власності в бізнесі і промисловості слід збільшити	Схід									
	3,4									
	Донбас									
	3,5									
	УКРАЇНА									
	6,4									
	Захід									
	5,5									
Уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені	Центр									
	6,3									
	Південь									
	6,6									
	Схід									
	7,4									
	Донбас									
	6,3									
Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати і розвивати нові ідеї	УКРАЇНА									
	3,3									
	Захід									
	3,1									
	Центр									
	3,5									
	Південь									
	2,7									
Потрібно збільшити різницю в доходах, щоб люди докладали більше зусиль	Схід									
	3,3									
	Донбас									
	3,3									
	УКРАЇНА									
	4,3									
	Захід									
	3,9									
Конкуренція шкідлива: вона пробуджує у людей їх гірші якості	Центр									
	4,3									
	Південь									
	4,9									
	Схід									
	4,8									
	Донбас									
	3,7									

* За 10-бальною шкалою, від 1 до 10, де "1" означає повну згоду з думкою, розташованою ліворуч, а "10" – з думкою справа. Також пропонувалося обрати будь-яке проміжне число на шкалі, залежно від того, якою мірою ближче кожне з двох суджень.

* За 10-бальною шкалою, від 1 до 10, де "1" означає повну згоду з думкою, розташованою ліворуч, а "10" – з думкою справа. Також пропонувалося обрати будь-яке проміжне число на шкалі, залежно від того, якою мірою ближче кожне з двох суджень.

Якою мірою Ви згодні з наведеними думками?*										
середній бал										
(продовження)										
ВІК (УКРАЇНА)										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені	18-29 років									
	3,3									
	30-39 років									
	3,5									
	40-49 років									
	3,3									
Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати і розвивати нові ідеї	50-59 років									
	3,3									
	60 років і старші									
	3,1									
	18-29 років									
	4,1									
Зрештою, старання робота, як правило, винагороджується	30-39 років									
	4,2									
	40-49 років									
	4,3									
	50-59 років									
	4,4									
Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших	60 років і старші									
	4,5									
	18-29 років									
	4,6									
	30-39 років									
	4,8									
Люди повинні самі себе забезпечувати, а не сподіватися на Уряд	40-49 років									
	4,8									
	50-59 років									
	4,8									
	60 років і старші									
	4,8									
Конкуренція шкідлива: вона пробуджує у людей їх гірші якості	18-29 років									
	5,7									
	30-39 років									
	5,7									
	40-49 років									
	6,0									
Старання робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв'язки	50-59 років									
	5,7									
	60 років і старші									
	5,6									
	Рівень добробуту може евіроєсти в усіх									

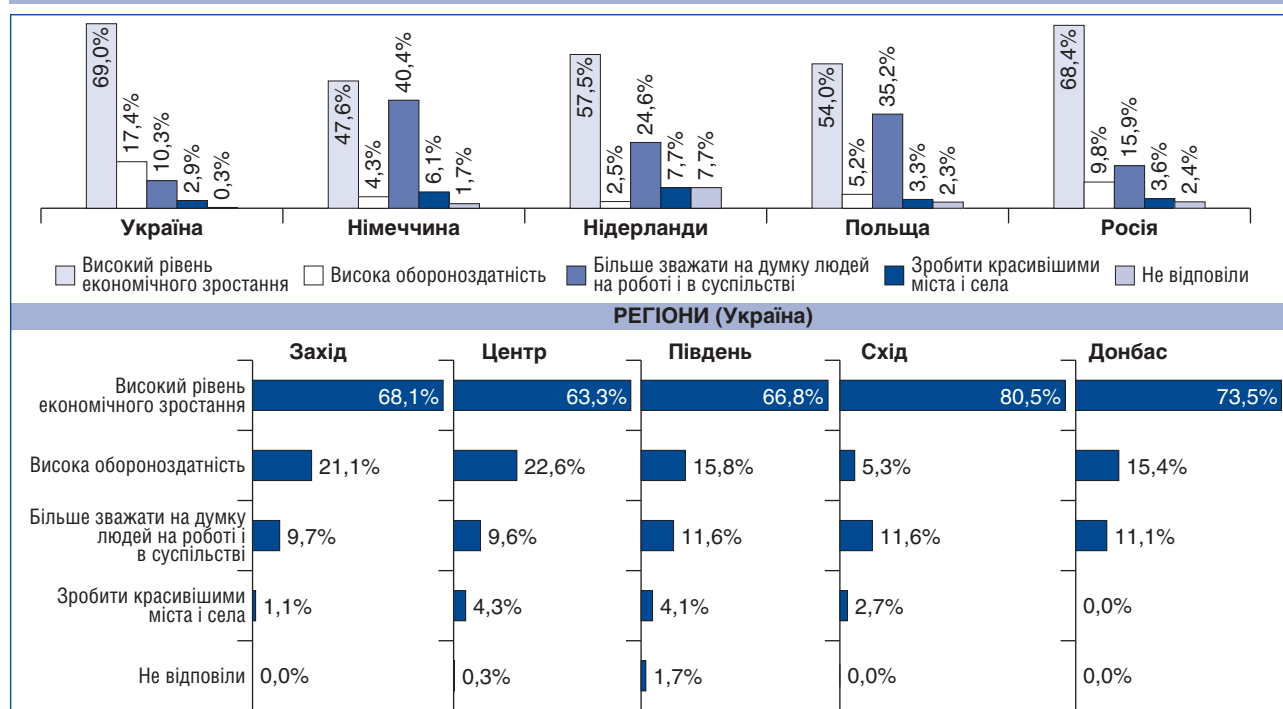
* За 10-бальною шкалою, від 1 до 10, де "1" означає повну згоду з думкою, розташованою ліворуч, а "10" – з думкою справа. Також пропонувалося обрати будь-яке проміжне число на шкалі, залежно від того, якою мірою ближче кожне з двох суджень.

Якою мірою Ви згодні з наведеними думками?*												
середній бал												
(продовження)												
НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (УКРАЇНА)												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Потрібно зменшити різницю в доходах	Українці										Потрібно збільшити різницю в доходах, щоб люди докладали більше зусиль	
	3,6											
	Росіяни											
	2,6											
Частку приватної власності в бізнесі і промисловості слід збільшити	Українці										Потрібно збільшити частку державної власності в бізнесі і промисловості	
	6,3											
	Росіяни											
	7,3											
Уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені	Українці										Люди повинні самі себе забезпечувати, а не сподіватися на Уряд	
	3,3											
	Росіяни											
	2,9											
Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати і розвивати нові ідеї	Українці										Конкуренція шкідлива: вона пробуджує у людей їх гірші якості	
	4,3											
	Росіяни											
	4,8											
Зрештою, старання робота, як правило, винагороджується	Українці										Старання робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв'язки	
	4,8											
	Росіяни											
	4,9											
Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших	Українці										Рівень добробуту може вирости в усіх	
	5,8											
	Росіяни											
	5,1											

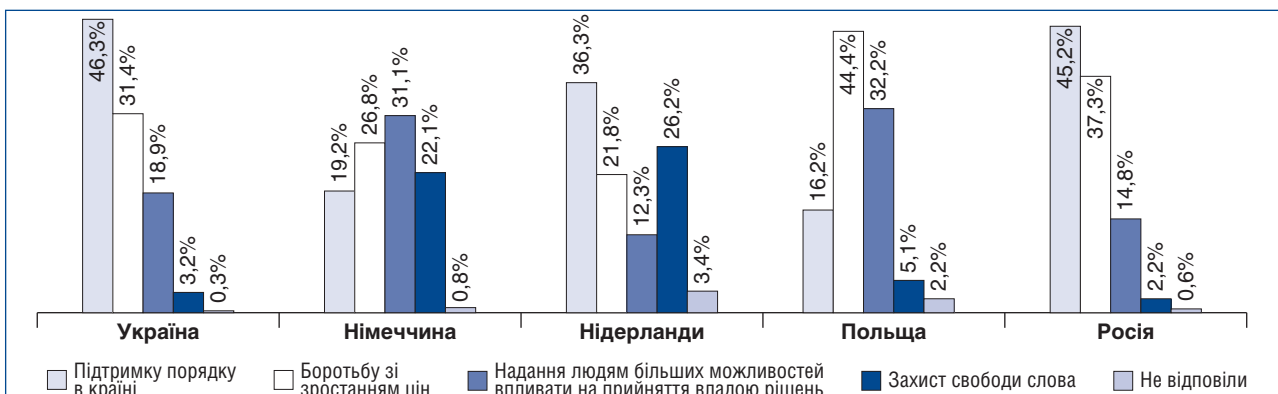
* За 10-бальною шкалою, від 1 до 10, де "1" означає повну згоду з думкою, розташованою ліворуч, а "10" – з думкою справа. Також пропонувалося обрати будь-яке проміжне число на шкалі, залежно від того, якою мірою ближче кожне з двох суджень.

Зараз багато хто обговорює цілі нашої країни на наступні 10 років. Яку з наведених цілей, що їх багато людей вважають важливими, Ви вважаєте найбільш важливою?
% опитаних

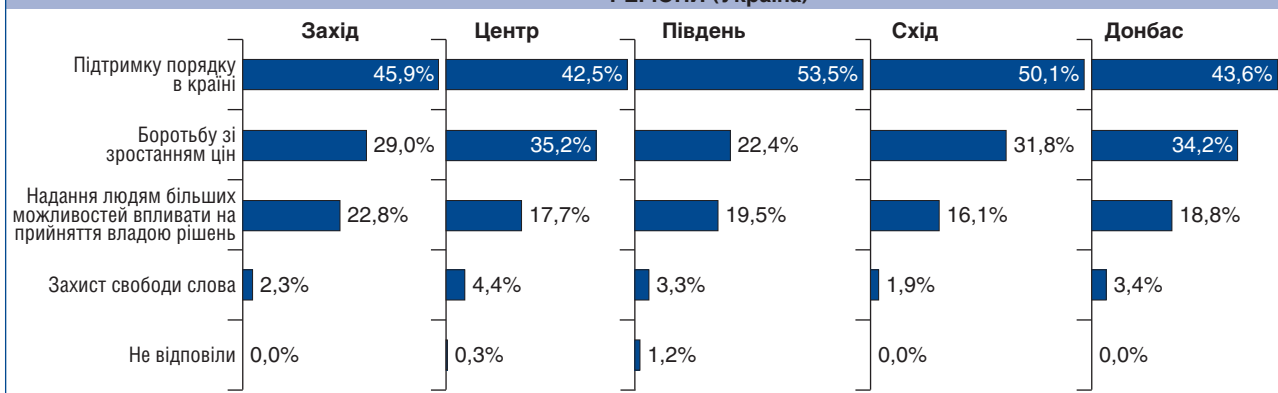

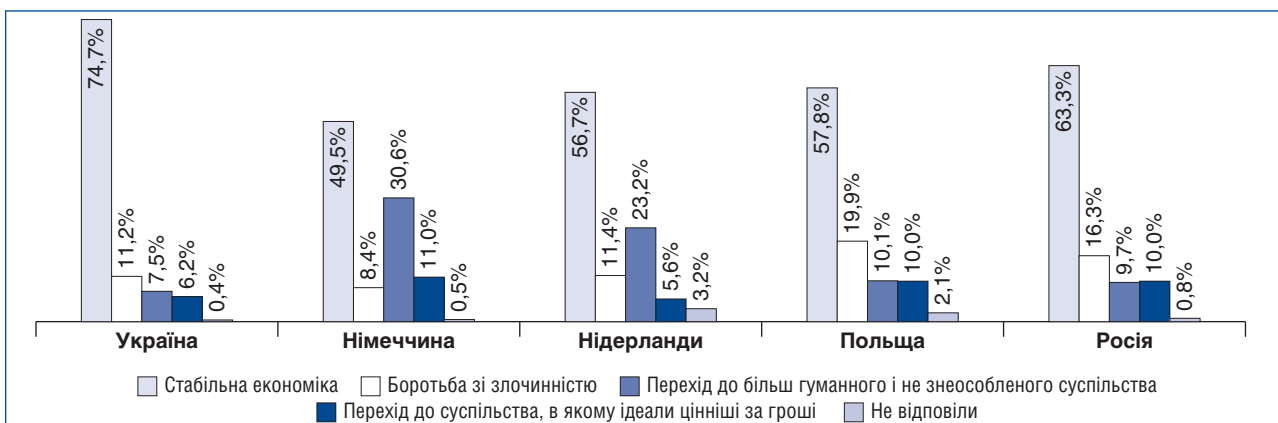
Якщо б Вам довелося вибирати, що з наведеного Ви вважаєте найважливішим?
% опитаних

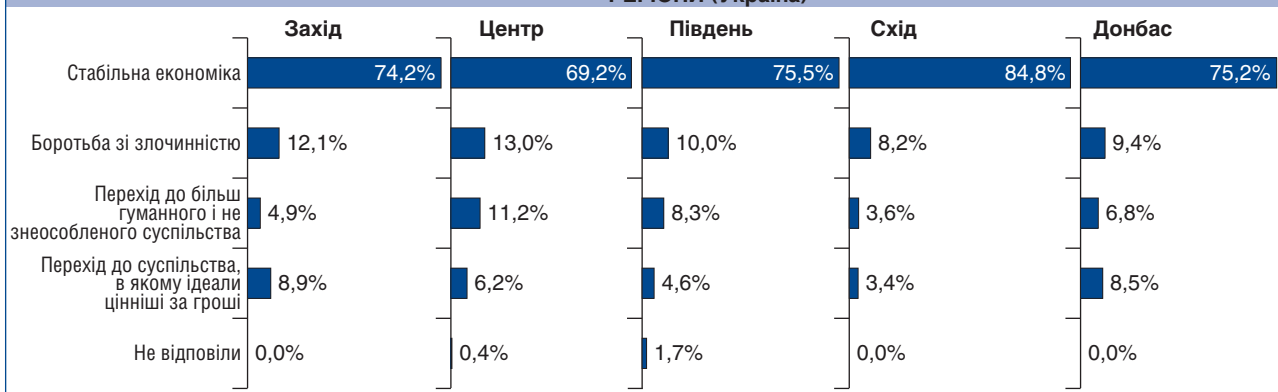
РЕГІОНИ (Україна)

Що є найважливішим у наведеному переліку?
% опитаних

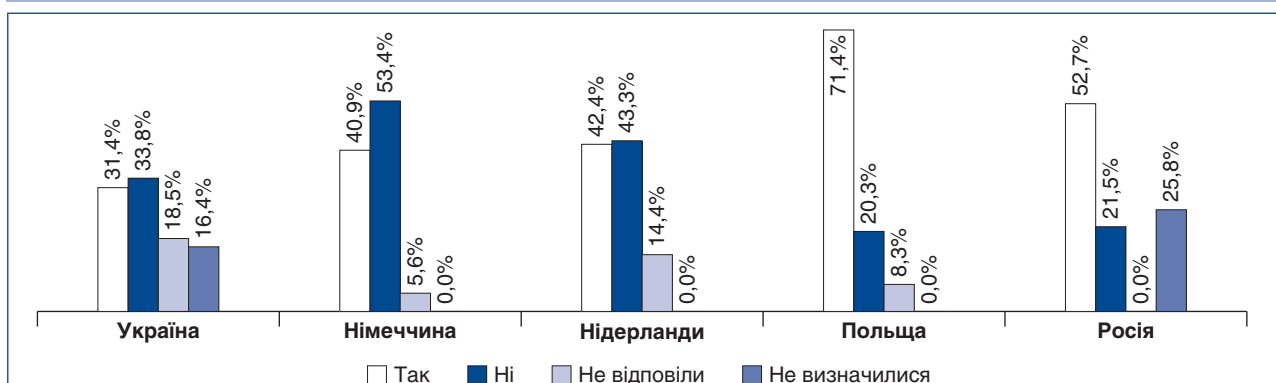

РЕГІОНИ (Україна)

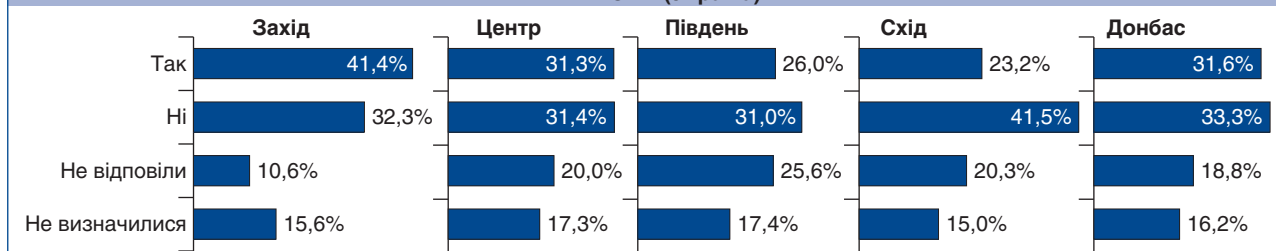

Звичайно, всі ми сподіваємося, що ще однієї війни не буде, але, якщо так все ж таки станеться, чи будете Ви воювати за свою країну?
% опитаних

РЕГІОНИ (Україна)

	Вік					Національність		Мова спілкування в родині			Стать	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Українці	Росіяни	Українська	Іноді українська, іноді російська	Російська	Чоловіки	Жінки
Так	34,0	36,2	40,1	31,9	20,2	31,7	25,8	35,5	27,8	24,5	44,1	20,9
Ні	27,2	28,4	27,7	36,4	44,5	33,2	41,7	30,9	40,2	35,2	24,9	41,0
Не відповіли	18,9	16,9	19,3	15,8	20,7	18,2	21,7	15,8	19,6	23,7	16,7	20,0
Не визначилися	19,9	18,5	13,0	15,8	14,6	16,8	10,8	17,8	12,3	16,6	14,3	18,1

Наскільки Вас цікавить політика?

% опитаних

	РЕГІОНИ (Україна)					Вік (Україна)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Дуже цікавить	6,6	6,7	4,6	6,0	9,3	3,3	5,6	4,2	7,1	10,3
Скоріше цікавить	35,8	28,7	27,8	29,2	31,4	21,5	29,3	33,6	31,2	36,0
Не дуже цікавить	48,3	45,5	48,5	49,2	41,5	55,6	47,6	48,0	47,6	38,8
Зовсім не цікавить	8,9	18,4	17,0	15,4	16,9	19,1	16,9	13,8	12,7	14,1
Не відповіли	0,4	0,6	2,1	0,2	0,8	0,5	0,5	0,3	1,4	0,8

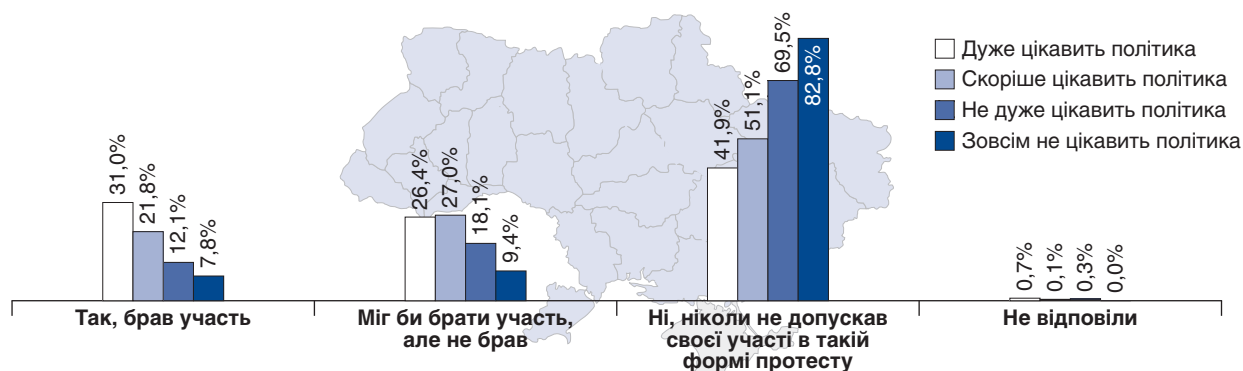

Чи брали Ви участь коли-небудь у якій-небудь з наведених форм протесту, могли б брати в ній участь, але не брали, або за жодних обставин не допускали для себе участі в такій формі протесту?
% опитаних

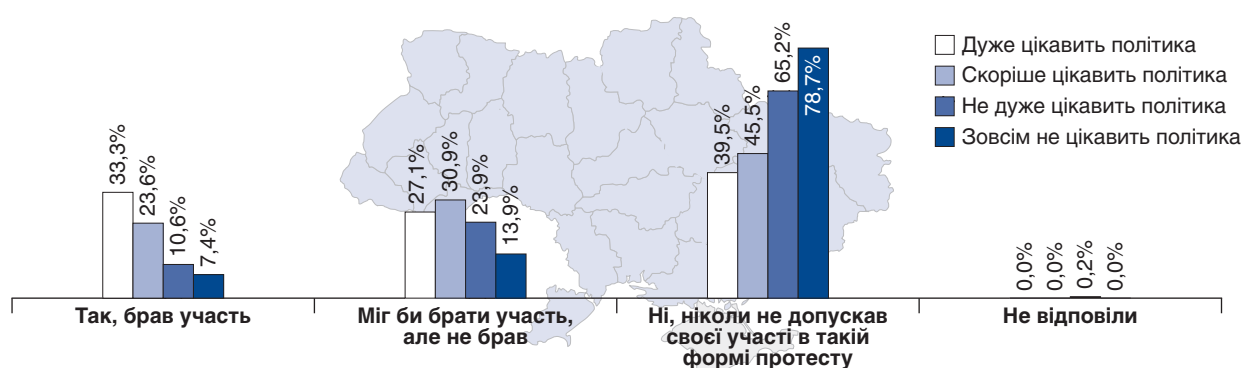
	Так, брав участь	Міг би брати участь, але не брав	Ні, ніколи не допускав своєї участі в такій формі протесту	Не відповіли
Участь у мирних демонстраціях				
Україна	15,7	19,9	64,1	0,2
Німеччина	21,1	46,9	30,5	1,5
Нідерланди	11,9	46,1	41,5	0,4
Польща	7,8	49,6	39,6	3,0
Росія	12,1	22,1	63,5	2,2
Підписування петиції				
Україна	15,5	24,8	59,6	0,1
Німеччина	42,7	32,2	23,9	1,2
Нідерланди	35,4	52,4	11,8	0,4
Польща	29,9	32,9	34,1	3,1
Росія	11,1	24,6	62,8	1,5
Участь у страйку				
Україна	6,0	17,2	76,1	0,6
Німеччина	11,9	40,5	45,0	2,6
Нідерланди	8,8	48,0	42,7	0,4
Польща	5,6	21,3	68,7	4,5
Росія	2,3	17,2	76,3	4,2
Участь у бойкоті				
Україна	5,4	16,9	77,5	0,2
Німеччина	12,9	32,8	51,9	2,4
Нідерланди	7,8	46,4	45,4	0,4
Польща	4,0	29,1	62,9	3,9
Росія	2,1	17,2	78,5	2,3
РЕГІОНИ (УКРАЇНА)				
Участь у мирних демонстраціях				
Захід	31,7	22,4	45,9	0,0
Центр	12,6	22,1	64,9	0,4
Південь	12,0	21,5	66,1	0,4
Схід	4,3	11,3	84,1	0,2
Донбас	19,7	23,1	57,3	0,0
Підписування петиції				
Захід	24,9	26,4	48,6	0,0
Центр	12,7	28,6	58,7	0,0
Південь	17,4	24,1	57,7	0,8
Схід	6,7	15,2	78,1	0,0
Донбас	23,1	29,1	47,9	0,0
Участь у страйку				
Захід	11,9	23,3	64,8	0,0
Центр	4,8	18,2	76,6	0,4
Південь	7,4	22,7	66,9	2,9
Схід	1,4	7,0	90,8	0,7
Донбас	3,4	11,1	85,5	0,0
Участь у бойкоті				
Захід	9,7	22,4	67,9	0,0
Центр	5,3	16,7	77,8	0,1
Південь	6,6	24,1	68,5	0,8
Схід	1,2	8,7	89,9	0,2
Донбас	1,7	10,3	88,0	0,0

Чи брали Ви участь коли-небудь у якій-небудь з наведених форм протесту, могли б брати в ній участь, але не брали, або за жодних обставин не допускали для себе участі в такій формі протесту?
% опитаних, залежно від того, наскільки цікавить політика

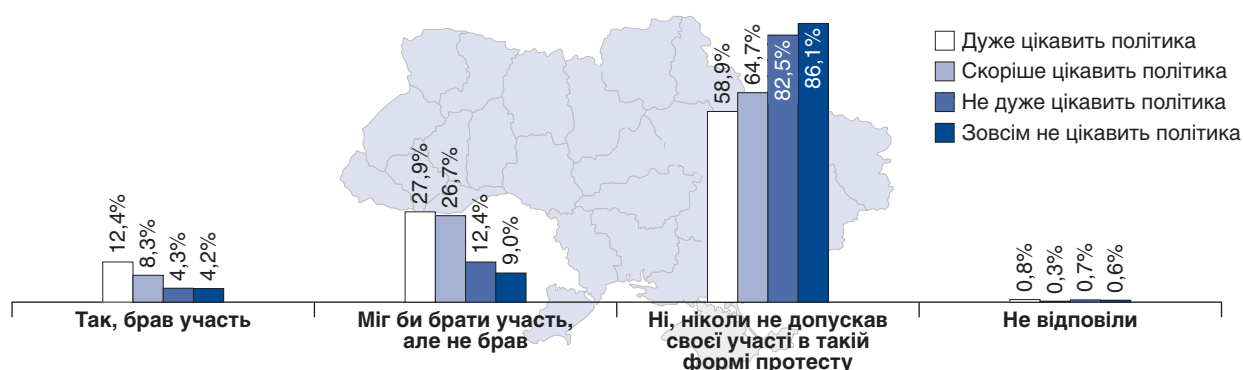
Участь у мирних демонстраціях

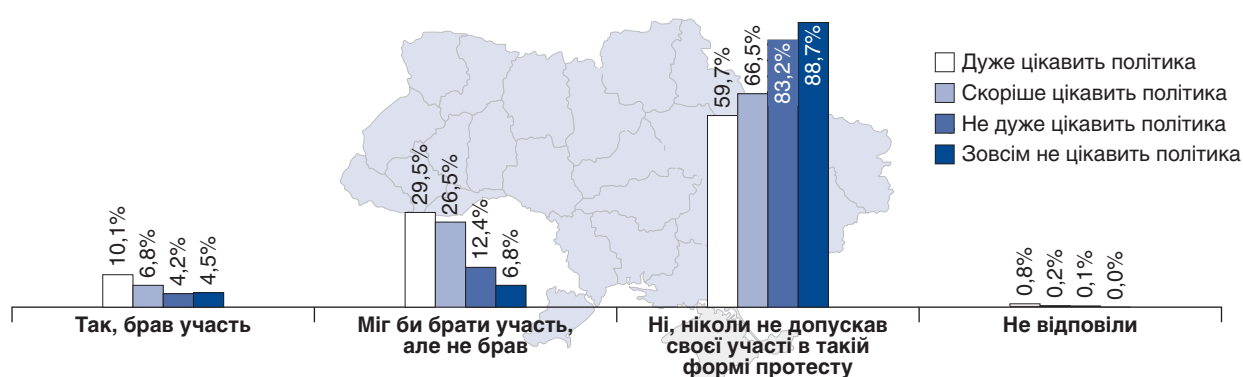
Підписування петиції

Участь у страйку

Участь у бойкоті

Чи є Ви членом наведених громадських організацій і,
якщо так, наскільки активно берете участь в їх роботі?
% опитаних

	Активно беру участь	Є членом, але активної участі не беру	Не є членом цієї організації	Не відповіли		Активно беру участь	Є членом, але активної участі не беру	Не є членом цієї організації	Не відповіли
Церковні або релігійні організації					Профспілки				
Україна	4,6	9,6	85,5	0,3	Україна	1,5	9,0	89,0	0,5
Німеччина	14,1	34,2	51,7	0,0	Німеччина	3,5	8,5	87,9	0,1
Нідерланди	10,9	18,8	70,1	0,2	Нідерланди	3,3	15,4	81,2	0,2
Польща	15,2	12,0	72,5	0,2	Польща	4,3	7,0	88,5	0,2
Росія	2,0	4,1	93,2	0,6	Росія	2,0	8,6	88,4	1,0
Спортивні або пов'язані з організацією дозвілля					Професійні об'єднання				
Україна	3,3	3,5	92,9	0,2	Україна	1,5	3,0	95,3	0,2
Німеччина	26,4	11,0	62,6	0,0	Німеччина	3,3	5,3	91,1	0,2
Нідерланди	36,4	9,3	54,2	0,2	Нідерланди	1,9	7,5	90,4	0,2
Польща	6,0	6,4	87,3	0,3	Польща	3,3	3,9	92,7	0,0
Росія	2,4	3,9	93,0	0,6	Росія	1,4	1,9	95,7	1,0
Організації, пов'язані з мистецтвом, музикою, освітою					Політичні партії				
Україна	2,5	3,3	93,9	0,3	Україна	0,7	1,5	97,5	0,3
Німеччина	8,2	6,4	85,3	0,0	Німеччина	2,8	4,6	92,6	0,0
Нідерланди	12,8	8,5	78,5	0,2	Нідерланди	1,2	4,4	94,2	0,2
Польща	6,0	4,9	88,9	0,3	Польща	1,1	3,1	95,3	0,6
Росія	1,5	2,1	95,8	0,6	Росія	0,5	2,3	96,6	0,6
Групи самопомогі і взаємної допомоги					Екологічні організації				
Україна	1,8	2,8	95,1	0,3	Україна	0,7	1,2	97,9	0,2
Німеччина	2,3	2,6	94,9	0,2	Німеччина	2,4	4,4	93,2	0,0
Нідерланди	1,3	1,8	96,7	0,2	Нідерланди	1,0	9,8	89,1	0,2
Польща	1,8	2,4	95,5	0,3	Польща	1,6	3,0	95,4	0,0
Росія	1,0	1,8	96,5	0,7	Росія	0,4	0,9	98,0	0,7
Гуманітарні або доброчинні організації					Організації захисту прав споживачів				
Україна	1,6	2,8	95,2	0,3	Україна	0,4	1,3	98,0	0,3
Німеччина	5,6	7,7	86,7	0,1	Німеччина	0,1	1,6	98,1	0,2
Нідерланди	3,0	12,9	84,0	0,2	Нідерланди	1,6	10,3	88,0	0,2
Польща	3,9	3,8	92,1	0,1	Польща	0,7	2,0	97,1	0,2
Росія	0,6	1,2	97,3	0,9	Росія	0,3	1,1	97,8	0,8

	Активно беру участь	Є членом, але активної участі не беру	Не є членом цієї організації	Не відповіли
Інші організації				
Україна	1,8	2,2	95,3	0,7
Німеччина	–	–	–	–
Нідерланди	3,5	1,4	56,6	38,4
Польща	3,7	1,7	94,1	0,5
Росія	1,4	1,8	95,9	1,0

Чи є Ви членом наведених громадських організацій і,
якщо так, наскільки активно берете участь в їх роботі?
% опитаних

(продовження)

	Активно беру участь	Є членом, але активної участі не беру	Не є членом цієї організації	Не відповіли		Активно беру участь	Є членом, але активної участі не беру	Не є членом цієї організації	Не відповіли
Церковні або релігійні організації					Профспілки				
УКРАЇНА	4,6	9,6	85,5	0,3	УКРАЇНА	1,5	9,0	89,0	0,5
Захід	10,2	15,9	73,5	0,4	Захід	1,9	6,4	91,5	0,2
Центр	3,5	5,8	90,3	0,4	Центр	0,8	8,6	90,3	0,4
Південь	2,5	17,4	79,7	0,4	Південь	3,3	10,0	85,4	1,3
Схід	1,9	2,7	95,4	0,0	Схід	1,7	8,7	89,2	0,5
Донбас	2,6	17,1	80,3	0,0	Донбас	0,0	21,4	77,8	0,9
Спортивні або пов'язані з організацією дозволя					Професійні об'єднання				
УКРАЇНА	3,3	3,5	92,9	0,2	УКРАЇНА	1,5	3,0	95,3	0,2
Захід	4,2	2,5	93,0	0,2	Захід	1,7	3,8	94,1	0,4
Центр	3,2	3,8	92,7	0,3	Центр	1,8	3,1	94,9	0,1
Південь	6,2	5,4	87,6	0,8	Південь	2,1	1,7	95,4	0,8
Схід	1,0	2,4	96,6	0,0	Схід	0,7	1,0	98,3	0,0
Донбас	2,6	6,0	91,5	0,0	Донбас	0,8	7,6	91,5	0,0
Організації, пов'язані з мистецтвом, музикою, освітою					Політичні партії				
УКРАЇНА	2,5	3,3	93,9	0,3	УКРАЇНА	0,7	1,5	97,5	0,3
Захід	4,0	3,6	92,2	0,2	Захід	0,4	2,3	96,8	0,4
Центр	1,3	3,9	94,6	0,3	Центр	0,0	0,6	99,0	0,4
Південь	7,1	5,8	86,3	0,8	Південь	3,3	3,7	92,5	0,4
Схід	1,0	0,5	98,3	0,2	Схід	0,5	0,7	98,8	0,0
Донбас	0,8	2,5	96,6	0,0	Донбас	1,7	0,9	96,6	0,9
Групи самопомогі і взаємної допомоги					Екологічні організації				
УКРАЇНА	1,8	2,8	95,1	0,3	УКРАЇНА	0,7	1,2	97,9	0,2
Захід	3,0	5,5	91,3	0,2	Захід	0,6	2,1	97,0	0,2
Центр	1,4	1,8	96,5	0,3	Центр	0,4	0,5	98,8	0,3
Південь	1,7	4,1	93,4	0,8	Південь	2,5	2,5	94,2	0,8
Схід	0,7	0,5	98,6	0,2	Схід	0,0	1,0	99,0	0,0
Донбас	1,7	3,4	94,9	0,0	Донбас	0,8	0,8	98,3	0,0
Гуманітарні або доброчинні організації					Організації захисту прав споживачів				
УКРАЇНА	1,6	2,8	95,2	0,3	УКРАЇНА	0,4	1,3	98,0	0,3
Захід	2,8	4,5	92,1	0,6	Захід	0,4	1,5	97,5	0,6
Центр	0,6	2,2	96,9	0,3	Центр	0,1	1,3	98,4	0,1
Південь	3,3	4,1	91,7	0,8	Південь	2,1	2,1	95,0	0,8
Схід	0,2	0,5	99,3	0,0	Схід	0,0	0,2	99,8	0,0
Донбас	3,4	5,1	91,5	0,0	Донбас	0,0	3,4	96,6	0,0

	Активно беру участь	Є членом, але активної участі не беру	Не є членом цієї організації	Не відповіли
Інші організації				
УКРАЇНА	1,8	2,2	95,3	0,7
Захід	1,5	3,6	93,4	1,5
Центр	1,3	1,6	96,6	0,5
Південь	5,0	3,7	90,1	1,2
Схід	1,4	0,7	97,3	0,5
Донбас	0,8	3,4	95,8	0,0

2. ЗМІСТ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

Зачинний Круглий стіл Центру Разумкова “Засади, складові частини, інституційні механізми формування спільної загальнонаціональної політики ідентичності громадян України” провадився з 8 лютого по 1 березня 2017р.

Думки і пропозиції фахівців подаються в алфавітному порядку.

ВАЖЛИВОЮ ЗАСАДОЮ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ МАЄ СТАТИ РОЗРОБКА ЗАХОДІВ З ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН

Віталій ДУХНЕВИЧ,
завідувач
лабораторії психології
політико-правових відносин
Інституту соціальної та
політичної психології
НАПН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

В Україні регіональні особливості зумовлюють формування різного бачення історичних і сучасних подій з точки зору формування загальнонаціональної ідентичності. Українські громадяни наразі не утворюють єдиної спільноти, що має спільні цінності та спільне бачення історії. А можливо, й не повинні. Більше того, навряд чи це можливо. Більш продуктивним є формування спільного бачення майбутнього. І долучитися до цього може кожен.

Державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України повинна бути зорієнтована на формування спільних цінностей. Події останніх років свідчать, що такими спільними цінностями є взаємна допомога, толерантність до іншої точки зору та частково патріотизм. Чому частково – тому що, як сам воєнний конфлікт на Сході, так і технології його висвітлення формують у тих, хто знаходиться по різні боки, своє бачення патріотизму.

До таких цінностей, напевно, можуть бути віднесені цінності свободи, справедливості, самореалізації та інші. Проте важливо, аби такі ціннісні підвалини були “заземлені” на дуже конкретні речі.

Тому іншою важливою засадою відповідної державної політики має стати розробка заходів з формування відповідальності громадян. Напевно, це має бути не лише просвітницька діяльність, зорієнтована на усвідомлення кожним громадянином, що свобода має й інший бік – “відповідальність за” чи спільну відповідальність.

Відповідно, основними напрямками реалізації державної політики мають стати науково-практичні та прикладні розробки формування у громадян відповідального ставлення до держави та її інституцій, до закону, поваги до інших, відмінних від власних, цінностей; розробки, спрямовані на забезпечення відкритого обговорення, обміну думками, діалогу з вирішення різноманітних проблемних питань.

З іншого боку, держава має забезпечувати вирішення найбільш нагальних проблемних питань: зменшення корупції серед представників влади (на всіх її рівнях), забезпечення справедливого судочинства та правопорядку, відновлення довіри до представників влади тощо. Поки що в уявленнях пересічних громадян це не завжди так.

Я усвідомлюю, наскільки непросто формувати розуміння цінності іншого, його думок і переконань, особливо, якщо вони є протилежними, будуються на інших засадах. Проте, організація діалогу представників українського суспільства, які мають різне реалісно-світоглядне бачення історичних і сучасних реалій, різне розуміння можливостей вирішення тих чи інших питань, є вкрай нагальною та необхідною. Причому такий діалог має вестися з позиції “ми разом проти проблеми”.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

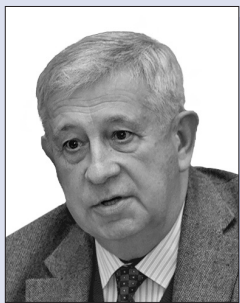
У світовій практиці діалог забезпечується інститутами громадянського суспільства – недержавними, громадськими організаціями, волонтерськими рухами тощо. У наших реаліях незначного залучення громадян до суспільно-політичного життя країни, очевидно, потрібно шукати інші форми залучення громади до обговорення. Одна з таких форм – електронні петиції. Напевно, можуть бути й інші – обговорення на рівні окремих територіальних громад, мікрорайонів,

районів, містечок і міст, областей. Можливо такі обговорення мають бути лише на рівні окремих громад, а далі – після формулювання питань та вироблення конкретних пропозицій – оформлюватися через механізм електронних петицій. Важко сказати, наскільки така форма буде ефективною, проте зараз, коли у громадян існують, м'яко кажучи, упередження щодо політиків – це може дати свої плоди.

Щодо суспільних і державних інститутів, які можуть і повинні взяти на себе відповідальність за цей процес. Важко сказати, наскільки доцільно створювати нові інституції в державних структурах. У держави є науково-дослідні інститути, що мають людські ресурси для забезпечення таких діалогів – з позицій матеріалів, дослідження громадської думки, розроблення технологій тощо. Якою мірою фінансуються такі дослідження – то вже окреме питання.

Громадські ж організації створюються “знизу” – від потреб самих членів суспільства. Проте, в наших реаліях інколи вони виконують замовлення окремих політичних сил. Але це проблеми “росту”, всі через це проходять. Більш нагальним видається забезпечення функціонування механізму обговорень та обміну думками всіх зацікавлених сторін та залучення до цього процесу представників громади. ■

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЦІННІСНО-НОРМАТИВНОЇ СФЕРИ, ЗОКРЕМА МОРАЛЬНО-ЗВИЧАЄВОЇ, Є УМОВОЮ КОНСОЛІДАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,
заступник директора з
наукової роботи,
завідувач відділу
соціальної філософії
Інституту філософії імені
Г.С.Сковороди НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Україну супроводжують дедалі нові виклики та загрози, обумовлені не лише зміною соціально-економічного, соціально-політичного, морально-психологічного станів суспільства, але й необхідністю докорінного трансформування і реформування суспільства, що концептуально й позначається таким поняттям, як “модернізація”. І однією з найгостріших проблем для модернізації суспільства є проблема національної ідентичності та пов’язана з нею проблема соціальної інтеграції та консолідації. Адже ідентичність суспільства ґрунтується на традиціях і звичаях, усьому тому, що виростає у природній спосіб, позначаючись такими поняттями, як “життєсвіт”, “ґабітус” та “етос” народу.

Проте, на сьогодні важливою є проблема творення відкритої за своєю сутністю модерної ідентичності, пов’язаної з раціоналізацією життєсвіту в процесі

модернізації суспільства. До того ж, з розвитком глобалізаційних процесів і т.зв. “постнаціональних констеляцій” (Ю.Габермас) певною мірою підважуються національні та етнічні ідентичності, що посилює право-націоналістичні тенденції.

Важливим сьогодишнім завданням є творення сучасної ідентичності з відповідною модернізацією соціальних інституцій усього суспільства: економіки, політики, науки, моральної сфери, яка “знімала” б традиційні чинники соціальної інтеграції і на цій основі створювала б нові механізми консолідації українського суспільства.

Така модернізація потребує не тільки відтворення новоевропейських інституцій (“модернізація навздогін”), але й урахування модернізаційного потенціалу українського етосу у сферах культури, економіки, політики, науки тощо. Своєю чергою, розробляючи моделі модернізації, слід враховувати глобалізаційні процеси у світі та європейський досвід, коли європейські цінності: людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема до осіб, які належать до соціальних меншин, толерантність, правосуддя, недискримінація, солідарність та рівність жінок і чоловіків, задекларовані в Європейській конституції, правитимуть за регулятивний принцип чи орієнтаційну ідею в розвитку українського суспільства, а також за дороговказ співробітництва з іншими країнами та регіонами планети. Однак, слід враховувати й ті процеси, які відбуваються у самій Європі останнім часом, зокрема посилення право-націоналістичних тенденцій, інформаційно посилені цифровими технологіями, що породжує також дезінтеграційні тенденції.

Модерна ідентичність українського суспільства може бути забезпечена завдяки таким чинникам:

- вибору цілей, моделей та шляхів реформування, модернізації країни засобами відкритого публічного дискурсу, оскільки основним способом вироблення стратегій суспільного розвитку, на жаль, ще й досі залишається монологічна ініціатива “згори”;
- розбудові мереж, організацій та інституцій громадянського суспільства, волонтерських рухів, інтегруючи активних громадян до дискурсивної та соціальної дій;
- розбудові процесу інтеграції українського суспільства до європейського ціннісного, соціального, економічного, освітнього та наукового просторів;
- реформуванню ціннісно-нормативної системи на засадах зазначених європейських цінностей, задекларованих Конституцією ЄС, на основі чого створення механізмів спільної відповідальності влади, громадянського суспільства і громадян. Відповідно, має бути проведена модернізація Конституції та правової системи України як важливих чинників конституційної держави як модерної;
- розвитку високотехнологічної, соціально та екологічно спрямованої економіки;
- розвитку інтеграційних процесів між регіонами і на цій основі міжрегіональної кооперації між містами та громадами різних областей України.

– Які державні та суспільні інститути мають відігравати головну роль у процесі реалізації програми формування ідентичності громадян, чи є потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Для творення модерної ідентичності українського суспільства нагальними є реформування його головних інституцій відповідно до вимог євроінтеграції та основних європейських цінностей, розвиток інтегративної моделі національної єдності на засадах поваги до прав людини, забезпечення основних політичних та економічних свобод, верховенства права і поваги до закону; економічне зростання, передусім, розвиток національного високотехнологічного виробництва та розбудова соціально та екологічно спрямованого та відповідального ринкового господарства. Європейські цінності як універсалістські відкривають шлях до співробітництва з іншими культурами та народами. Отже, модернізація в усіх сферах суспільства, а саме модернізація ціннісно-нормативної сфери, зокрема морально-звичаєвої, є умовою консолідації сучасного українського суспільства, забезпечення становлення його модерної ідентичності. ■

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ НА НОВІ ІНСТИТУТИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ІСНУЄ

Ганна КІСЛА,
професор кафедри соціології,
Інституту соціології, психології
та соціальних комунікацій
Національного педагогічного
університету
імені М.П.Драгоманова

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України має базуватися на засадах міжетнічної солідарності та міжетнічної поваги, що буде спонукати людину з будь-якою етнічною ідентичністю відповідати “я є громадянин України” не тільки в заявах на отримання візи на закордонну подорож, а також у ситуаціях різних комунікацій.

Головними напрями її реалізації є наступні.

1. Урахування закономірностей формування ідентичності від мікрорівня до макrorівня (розмір соціальної групи – сім’я, шкільна група, студентська група, корпоративна група, локальна група, громадянська група).

2. Інтенсивність формування загальнонаціональної ідентичності. Вона залежить від “взаємних стосунків” громадянина і держави. “Я люблю свою державу, я з задоволенням визнаю себе громадянином держави тому що:

- я відчуваю соціальну справедливість;
- я не відчуваю ніде будь-якої дискримінації;

• я маю можливості для досягнення успіху у своїх життєвих стратегіях;

• мене задовольняють якість і рівень життя у моїй державі;

• мені подобається якість влади у моїй державі”.

3. Раціоналізація відносин людини та держави:

• розглядання корисності ідентичності для досягнення особистих цілей;

• розглядання корисності ідентичності в контексті групової продуктивності (держави – це група, здатна вирішувати корисні для мене завдання).

4. Інтеграція громадянина в соціальні процеси, тобто формування у нього відчуття відповідальності за справи в державі.

Для ілюстрації. МОН запропонував розглядати соціальну активність, включеність до соціальних проектів як маркер для будівництва особистих рейтингів студентів. Зміни одразу стали помітні. “Громадянська” студентів стає візуальною.

5. Інтенсивне тиражування успішності держави на мікро- та макrorівні як основи для формування гордості за свою державу.

6. Візуальна презентація “українства” нашої держави.

Для ілюстрації. Будь-який книжковий магазин у Києві, порівняно з минулими роками, надає велике позитивне відчуття: стоять розкішні книги світової класики, сучасної світової та української літератури, і вони всі надруковані українською мовою.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації політики формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?

1. Освіта як соціальний інститут.

2. Засоби масової комунікації.

3. Неурядові організації (НУО).

Серед інших потрібно враховувати інститут сім’ї, інститут культури.

Освіта “працює” в інтелектуальному та просвітницькому просторі і суспільства, і людини. Освіта навчає людину ставити головне питання для формування ідентичності “Хто Я?” і допомагає шукати відповіді.

Засоби масової комунікації мають величезний ресурс для тиражування інформації, яка впливає на формування ідентичності:

• історична пам’ять;

• інформація про успішність держави;

• інформація про історично-культурну спадщину, яку має тільки наша держава і яка є унікальною;

• інформація про успішність і всесвітнє визнання великих людей нашої держави.

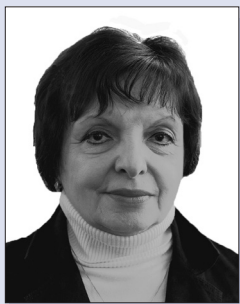
НУО як фактор формування загальнонаціональної ідентичності розглядається у площині соціальної активності людини та її інтеграції до справ держави.

Сім’я як соціальний інститут, який впливає на формування загальнонаціональної ідентичності, має таку особливість: формування ідентичності у сім’ї не підлягає суспільному контролю.

Для ілюстрації. У соціологічних опитуваннях стосовно ідентичності серед молоді дослідники фіксують певні відсотки відповідей на питання “Ким Ви себе, перш за все, вважаєте?” – “Громадянином колишнього Радянського Союзу”. Це представники молоді, які народилися після 1991р. і в очі не бачили той Радянський Союз, але тиражування у сім’ї симпатії до Радянського Союзу впливає на ідентичність молодих людей.

Потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів безперечно, існує. Інновації – як правило, крок до досконалості. Соціальне замовлення на нові інститути формування ідентичності існує, а як вони виглядатимуть – питання часу. ■

ВАЖЛИВОЮ СКЛАДОВОЮ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ, ОКУПАЦІЇ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ ДЕРЖАВИ Є ПОЛІТИКА РЕІНТЕГРАЦІЇ

Ірина КРЕСІНА,
завідувач відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького
НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України має базуватися на концепції української політичної поліетнічної нації і, відповідно, на принципах і засадах державної етнонаціональної політики, спрямованої на забезпечення гармонійного розвитку української нації в цілому та національних меншин в Україні. Суб’єктом етнонаціональної політики є держава, об’єктом – етнонаціональні відносини в Україні.

Ця політика реалізується шляхом прийняття законів, інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав, законних інтересів та етнокультурних потреб громадян – представників української нації, а також шляхом цілеспрямованої діяльності органів державної влади щодо утвердження атмосфери міжетнічної толерантності, зміцнення загальнонаціональної єдності в країні.

Україна потребує чіткої Концепції державної етнонаціональної політики з детально прописаними принципами, завданнями та цілями, включаючи забезпечення етнополітичної безпеки, запобігання етнополітичним конфліктам та їх розв’язання, реалізацію політики реінтеграції держави. Концепція має визначити зміст діяльності держави в етнополітичній сфері, а також напрями розвитку законодавства,

державотворення та націєтворення, вектор наукових пошуків у цьому напрямі.

Українська нація розуміється нами як усі громадяни України незалежно від етнічного походження, об’єднані єдиним громадянством, спільністю території, політичних інтересів, юридичних обов’язків, історичної долі, культурних традицій, усвідомленням єдиної національної ідентичності та майбутнього Батьківщини як демократичної, соціальної, правової Української держави.

Національна ідентичність – одна з ознак модерної нації, що означає об’єктивну належність людини чи соціальної групи до національної спільноти, а також їх свідоме ототожнення з її цінностями, історією, територією, культурою, символами, державними та правовими інститутами. **Формування у громадян України почуття національної ідентичності є найважливішим чинником націєтворення та загальнонаціональної консолідації.**

Основними ототожнюючими показниками (ідентитетами) національної ідентичності є свідомість, громадянство, територія, мова, історія, культура. Національна ідентичність спирається на свідомий вибір суб’єкта і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб’єктом історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо цінностей етнічної ідентичності (які є, як правило, сталими, незмінними). Тому національна ідентичність є динамічною в історичному та соціальному сенсі категорією.

Важливою складовою державної етнонаціональної політики України в умовах етнополітичного конфлікту на Сході України, окупації частини території держави є політика реінтеграції України. Вона спрямована на мирне врегулювання етнополітичного конфлікту; відновлення контролю над державним кордоном, територіальної цілісності та воз’єднання всіх окупованих територій України, які сепаратизувалися (частин Донецької та Луганської областей) або були анексовані Російською Федерацією (АР Крим); налагодження діалогу з населенням тимчасово окупованих територій; консолідацію поліетнічного українського суспільства в межах української політичної нації.

Реінтеграція повинна стати консолідаційною ідеєю, що об’єднає поліетнічну українську націю незалежно від етнічного походження та місця проживання громадян. Реінтеграція повинна бути адаптована до конкретних умов, потреб країни та суспільства, тому в світі не напрацьовано універсальної формули реінтеграції, якою могла б скористатися Україна. Доведеться напрацьовувати власну модель реінтеграції держави.

Відтак, етнонаціональна політика України потребує суттєвого перегляду та доповнення з урахуванням реалій етнополітичного конфлікту, його мирного врегулювання, захисту прав людини на окупованих територіях, необхідності політико-правового забезпечення реінтеграції населення цих територій до складу України. Роль держави у процесі реінтеграції, підтримки цієї етнополітичної ідеї як національної ідеї, залишається визначальною.

Популяризація політичної консолідації еліт навколо спільної мети – врегулювання етнополітичного

конфлікту, возз'єднання України, подолання етнокультурного розколу, відмови від ідей про непотрібність Україні територій, що відкололися або були анексовані, деконсолідаційних тенденцій шляхом діалогу, формування єдиного етнополітичного простору з урахуванням етнокультурних, історичних особливостей кожного регіону, акумулювання та поширення спільних цінностей, спільного майбутнього дасть змогу покласти край застосуванню деконсолідаційних чинників як політичної технології, відмовитися від радикальної, нетерпимої риторики щодо майбутнього Донбасу та Криму.

Українці в цілому досі не визначилися щодо формату подальшого співіснування України та тимчасово окупованих територій Донбасу, при цьому політика ізоляціонізму домінує над реінтеграцією. Попри різний етнополітичний статус Криму та Донбасу, проблематика відновлення територіальної цілісності України нероздільна і повинна вирішуватися комплексно.

Аналіз ролі міжнародної підтримки, обміну досвідом у досягненні реінтеграції України показує, що використання радикальних засобів у відносинах з окупованими територіями без доведеної до суспільства загальної стратегії дій держави або поза її межами може стати джерелом внутрішньої напруженості. **Тимчасово окуповані території можна повернути за допомогою потужного міжнародного тиску та здійснення політики присутності України на окупованій території.**

Як свідчить зарубіжний досвід, ключовими завданнями мирного процесу є забезпечення миру, демобілізації, роззброєння та допомога в постконфліктній реконструкції та розвитку. Дві основні проблеми, що потребують вирішення на перших етапах місії, полягають у формуванні та підтриманні безпечного середовища, а також у скоординованості діяльності регіональних і міжнародної спільнот, різних груп, залучених до мирної місії. Брак координації не лише наражає місію на небезпеку, але й, що більш важливо, сповільнює чи зриває етап постконфліктної реконструкції, де акцент робиться на підтриманні закону та порядку, створенні інфраструктури, демілітаризації суспільства та стабільного розвитку.

Роззброєння, демобілізація та реінтеграція стали інтегральною частиною постконфліктної мирної консолідації ООН і є характерною рисою мандата на операції з підтримання миру ООН протягом останніх 20 років. Цілями цієї комплексної програми є сприяння стабільності та безпеці в постконфліктному середовищі, що дає початок відновленню та розвитку.

Політику реінтеграції слід комплексно розробити і почати впроваджувати негайно. Досвід інших країн свідчить про те, що чим більше проходить часу після дезінтеграції або сепаратизації територій незалежної держави під зовнішнім тиском і за прямої участі іншої держави, тим примарнішими є перспективи возз'єднання, і тим більше зусиль і ресурсів доведеться застосувати для повернення цього регіону.

Незавершеність етнополітичного конфлікту, "гібридна війна" з Росією, відсутність контролю над окупованими територіями зовсім не означають, що потрібно відкласти напрацювання та реалізацію

політики реінтеграції до більш сприятливих умов або відмовитися від реінтеграції зовсім, обмежившись контрольованими територіями.

Реальна модель етнонаціональної політики для реінтеграції має сформувати сприятливе інформаційне, політико-правове поле. Необхідно створити такі соціальні, етнокультурні, політичні, правові, економічні умови, за яких реінтеграція тимчасово окупованих територій до складу України стане безальтернативною і неминучою.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму, насамперед, має містити потужну інформаційну складову, яка полягатиме не лише у протидії російській, сепаратистській пропаганді, а головне – в популяризації ідеї реінтеграції як консолідаційної національної ідеї України. Це завдання слід покласти на Міністерство інформаційної політики України, визначене головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України.

Міністерству інформаційної політики (МІП) потрібно розробити низку заходів з моніторингу, відстеження та блокування інформаційних повідомлень, що містять ознаки дискредитації ідеї реінтеграції, возз'єднання України, розпалювання ворожнечі між населенням України та населенням її тимчасово окупованих територій. Адже непідтримання населенням ідеї реінтеграції в цілому має згубні наслідки і може повністю заблокувати етнополітичний процес возз'єднання України. МЗС та МІП також повинні відстежувати і блокувати спроби нівеляції теми етнополітичного конфлікту, дискредитації української сторони на міжнародній арені.

Україна не повинна створювати ілюзію швидкої реінтеграції, але має проводити політику присутності та надавати підтримку населенню тимчасово окупованих територій. Політика присутності є невід'ємною частиною реінтеграції і має здійснюватися за допомогою проектів громадянського суспільства, а також через державну підтримку дій окремих акторів (громадян, їх організацій), що продовжують функціонувати на тимчасово окупованих територіях та підтримувати Україну. Державна підтримка ініціатив, що не дозволять населенню тимчасово окупованих територій, незважаючи на протидію держави-агресора, забути про те, що вони проживають в Україні, може стати вирішальною.

Важливою складовою моделі етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму є її міжнародний, зовнішньополітичний вимір, реалізацію якого рекомендується покласти на МЗС та МІП. Він має такі складові: (а) забезпечення якнайширшої міжнародної підтримки України в етнополітичному конфлікті зі стратегічною метою – відновлення державного суверенітету на всій території України; (б) посилення міжнародного тиску на Росію з метою припинення воєнної агресії та деокупації (Україна та міжнародна спільнота повинні використовувати

для цього всі можливі міжнародні майданчики (ООН, ОБСЄ та ін.), не відмовляючись від економічного тиску – санкцій); (в) налагодження міжнародної співпраці з іншими державами, яка сприятиме врегулюванню етнополітичного конфлікту та поверненню територій, і особливо з тими країнами, які зазнали етнополітичної дезінтеграції за участю Росії і наразі проводять політику реінтеграції (Молдова, Грузія, Азербайджан) з метою обміну досвідом; (г) блокування нав'язування Україні зовнішніх сценаріїв реінтеграції.

Росія намагається дезінтегрувати Україну не лише ззовні за допомогою збройного конфлікту, але й розколоти зсередини, неофіційно підтримуючи політичні сили, які пропагують моделі реінтеграції, несумісні зі збереженням України як незалежної держави. Після дискредитації федералізму досить популярною з боку проросійських сил є риторика про надання Донбасу максимально широкої адміністративної та мовно-культурної автономії, що є не чим іншим, як редукованою формою федералізму як моделі реінтеграції України. Такі сценарії та моделі реінтеграції, які суперечать незалежності, територіальній цілісності України, а також не знаходять підтримки українських громадян, не повинні імплементуватися у політико-правове поле.

Серед важливих елементів внутрішнього виміру етнонаціональної політики – формування законодавчої бази реінтеграції. Реінтеграція України не повинна спиратися винятково на політичну волю, вона має знайти законодавче закріплення як складова процесу державотворення, відновлення територіальної цілісності України, як невід'ємний елемент етнонаціональної політики України.

Запорукою успішної реінтеграції є не лише детально виписана, виважена законодавча база, але й ефективна інституційна структура її реалізації. Наразі в Україні спостерігається хаос щодо питання інституційного забезпечення реінтеграції.

Аналіз діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб засвідчив, що цей орган влади більше концентрується на постконфліктній відбудові, ніж на реінтеграції тимчасово окупованих територій. Міністерство виконує окремі, але не вичерпні функції реінтеграції – налагодження діалогу, взаємодії з тимчасово окупованими територіями, надає допомогу внутрішнім переселенцям тощо.

Схвалюючи конкретні заходи з реінтеграції, варто відмовитися від несистемного до неї підходу. Адже він вказує на помилкову стратегію таргетного реагування на проблеми, які повинні комплексно, системно вирішуватися в межах державної етнонаціональної політики України, відповідальність за формування та реалізацію якої в цілому має бути покладено на єдиний центральний орган виконавчої влади – Міністерство етнонаціональної політики України.

Адже Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб виконує лише незначну частину функцій з реінтеграції, що ставить під сумнів ефективність досягнення головної мети такої політики і не може забезпечити комплексної відповіді на виклики з етнополітичної сфери, які неодмінно супроводжуватимуть

процес реінтеграції як суперечливий, конфліктний етнополітичний процес. Його успішний перебіг і досягнення очікуваних результатів можуть бути забезпечені лише системно, в межах державної етнонаціональної політики України.

Наразі функції із забезпечення етнонаціональної політики розпорошені між різними міністерствами – Міністерством культури та Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, що перешкоджає їх ефективному, злагодженому і своєчасному забезпеченню. З огляду на важливість державної етнонаціональної політики у структурі внутрішньої політики України для протидії зовнішнім і внутрішнім етнополітичним викликам, її комплексного формування, координації та реалізації, пропонується сформувати інституційну структуру її забезпечення шляхом створення профільного Міністерства етнонаціональної політики України. ■

БЕЗ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БАЗОВИХ ЦІННОСТЕЙ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ УКРАЇНА Й НАДАЛІ БУДЕ ПРИРЕЧЕНА НА КОНФРОНТАЦІЙНІСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ МИСЛЕННІ ТА ПОВЕДІНЦІ

Олена КРИВИЦЬКА,
старший науковий співробітник
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім.І.Ф.Кураса НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

На жаль, останні роки демонструють хронічне ігнорування з боку влади завдань консолідації соціуму, а її практичні дії посилюють поглиблення суспільної поляризації. Усупереч очікуванням, 2014-2016рр. виявилися критичними з точки зору розбалансування системи влади і перетворення дестабілізації у постійний компонент політичного життя.

Задавлений ціннісний конфлікт, зумовлений обставинами розвитку українських регіонів і спільнот у різних цивілізаційних системах, обернувся станом “війни всіх проти всіх”. Ідентифікаційні процеси розгортаються у просторі несумісності основоположних цінностей. Асиметрія орієнтацій, амбівалентність ціннісних настанов, конгломератний характер партійної системи – симптоми суспільної “драми непорозуміння”.

Хоча поняття “громадянське суспільство” й присутнє в політичній риторичі, його змістовне наповнення залишається доволі невиразним. Здається, влада свідомо уникає дискусій з цієї проблеми, віддаючи перевагу розмитому поняттю “нація”, яке містить як

національно-громадянські, так і етнічні конотації. Дефіцит громадянської ідентичності надто слабо компенсується локальними різновидами соціокультурних ідентичностей.

Консолідаційна стратегія існує у вигляді невиразних декларацій. Але дбати про консолідаційні важелі соціум мусить щодня. Очевидно, що **слабкість горизонтальної ідентифікації та фрагментованість політичної культури зумовлені не тільки розмістністю національного культурно-символічного поля, але й браком зворотного зв'язку між владою та суспільством.**

Дедалі зростаючий розрив між елітними верствами й громадянами призвів до непорозуміння і соціального відчуження. Незважена регіональна політика, забезпечення інтересів регіональних кланів зумовили феномен розколотості суспільної свідомості: ціннісні матриці регіональних ідентичностей протилежні. Наявність кількох відносно закритих політичних субкультур, помножена на гостре протистояння на владному рівні, зумовила виразну бінарність ментальних моделей українського суспільства.

Очевидно, що без формування інтегральної системи базових цінностей і основоположних принципів, здатних об'єднувати соціум, Україна й надалі буде приречена на орієнтаційну роздвоєність, конфронтаційність у політичному мисленні і поведінці.

Йдеться не про нав'язування ідеології для всіх і створення атмосфери показної однотайності. Йдеться, *по-перше*, про пошук принципово нової парадигми розвитку на базі засвоєння кращого світового досвіду, надбав усіх політичних та ідеологічних течій вітчизняної суспільної думки; *по-друге*, про відповідальне ставлення влади до власних обіцянок та готовність до практичної реалізації вкрай потрібних реформ. Не менш важливим є вироблення механізмів донесення до широкого загалу пріоритетних стратегічних цілей шляхом формування розгалуженої системи громадянської освіти.

Досягнення єдності та консолідації суспільства шляхом подолання як об'єктивних, так і штучних соціокультурних суперечностей на основі безумовного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина є чинником національної безпеки.

Головною ідеєю держави має стати ідея консолідації нації. Звідси державна політика формування спільної ідентичності громадян України має базуватися на ідеї єдності українського народу.

Основні напрями реалізації державної політики щодо консолідації суспільства такі:

- створення умов для соціокультурного розвитку всіх сегментів суспільства;
- забезпечення прав і захисту інтересів громадян в усіх сферах життя;
- підвищення соціальної та актуалізація експертної ролі громадських організацій;
- реалізація “демократії участі”: посилення ролі громадян у прийнятті державних рішень.

Криза на Сході, мілітаризація маркерів суспільного та духовного життя зумовили гостру необхідність у національній програмі (проекті) консолідації та реінтеграції в український соціум населення Донецької, Луганської областей, вимушених переселенців, й тих, хто мешкає на тимчасово окупованій території.

Очевидно, що фундаментом політики формування спільної ідентичності громадян має бути визнання мультикультуралізму як принципу поваги до інакшості, недопущення етнократії та політичної селекції за ознаками етнічності. Політика держави має спрямуватися на розв'язання таких завдань:

- правове гарантування рівності і рівних можливостей усім сегментам соціуму;
- створення важелів загальнонаціональної інтеграції з метою формування сталої загальногромадянської ідентичності. ■

ПОТРІБНО ЗАПРОПОНУВАТИ НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ ЯК ІДЕЮ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Віталій ЛОЗОВИЙ,
головний науковий
співробітник відділу
гуманітарної безпеки
Національного інституту
стратегічних досліджень

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?

Оскільки ідентичність громадян нашої держави виявилася сьогодні в глибоко розколотому стані, **потрібна чітко вибудована та несуперечлива ієрархія ідентичностей, де б українська громадянська ідентичність мала найвищий статус.** В якості головного соціокультурного інтегратора має стати ідея політичної нації на засадах громадянської ідентифікації та розвитку громадянського суспільства.

З метою формування позитивного мислення і загальноукраїнської ідентичності потрібно започаткувати потужну соціальну рекламну кампанію під гаслом “Україна – єдина!”. У рамках кампанії – ініціювати проведення всеукраїнської дискусії “Хто ми, що означає бути українцем, що означає бути європейцем?”.

У центрі дискусії мають перебувати проблеми нації, ідентичності, колективної свідомості, історичної та культурної спадщини тощо. А також питання про спільність і відмінність регіональних ідентичностей, питання об'єднувачої бази. У засобах масової інформації слід наголошувати на економічній та соціокультурній важливості кожного регіону для України.

Потрібно запропонувати національну ідею як ідею відродження та розвитку. Етнологи стверджують, що у XIX - на початку XX ст. українців характеризували такі поняття: "свобода, праця, чесність". Саме ці категорії можуть стати значущими позитивними характеристиками ідентифікаційного образу України та гаслом відродження.

Базові засади та цінності, на яких має формуватися українська громадянська ідентичність:

- ментальні риси та суспільно-політичні моделі поведінки українства (основні цінності демократії, свободи, самоврядування, толерантності тощо);
- модель економіки та соціально-економічні цінності (соціально-орієнтована економіка, соціальна справедливість, можливості самореалізації особистості, цінність праці, цінність трудової приватної власності), особливо наголошувати на трансформації суспільних цінностей в напрямі визнання пріоритетів творчої праці, яка легітимізує заможність;
- історична пам'ять, спільність історичної долі (спільні герої, спільні культурні надбання);
- українська мова як мова державоутворюючого етносу (мова освіти та науки, мова внутрішньої комунікації), вільний розвиток мов національних меншин;
- взаємодія та проникнення, взаємозбагачення культур населення різних регіонів.

Пріоритетними напрямками мають стати:

- створення та впровадження концепції історії України, збудувати "великий наратив" і запропонувати прийнятну сучасну модель спільного погляду на історію для українців і представників національних меншин (кримських татар, євреїв, поляків та ін.), інкорпорувати в історію України регіональні наративи, мобілізувати для поширення історіографію, пресу і школу;
- утвердження української мови як єдиної державної мови, забезпечення її функціонування в усіх сферах суспільного життя;
- реалізація єдиної державної політики у сфері освіти та патріотичного виховання у всіх регіонах;
- втілення державної культурної політики, спрямованої на підтримку розвитку української культури та культур національних меншин;
- реалізація державної інформаційної політики як важливого чинника формування загальноукраїнської ідентичності.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації політики формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?

Доцільно створити інформаційно-аналітичний центр в Адміністрації Президента для забезпечення формування, координації та втілення політики ідентичності відповідними міністерствами (освіти та науки, культури, інформаційної політики тощо). ■

ІДЕНТИФІКАЦІЙНА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА МАЄ БАЗУВАТИСЯ НА ЗАСАДАХ СОЛІДАРНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ УСІХ ЕТНІЧНИХ ГРУП І РІЗНИХ ВІРОСПОВІДАНЬ, ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ, ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА І ДЕМОКРАТІЇ

Лариса ЛОЙКО,
провідний науковий
співробітник відділу правових
проблем політології
Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького
НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

За змістом має йтися про цілеспрямовану діяльність держави та її органів з концептуального, нормативно-правового та інституційного забезпечення процесу громадянотворення – національну ідентифікацію *де-факто* громадян країни, які ними є *де-юре*, що відбувається на особистісному та загальносуспільному рівнях. Це процес усвідомлення нерозривного зв'язку з державою як своєю Батьківщиною, з її історичним минулим, народними традиціями і звичаями, державними символами (герб, гімн, прапор), а також народження почуття відповідальності за сьогодення й майбутнє своєї Вітчизни, жертвової готовності її захищати.

Тому ідентифікаційна державна політика має базуватися на засадах солідарності представників усіх етнічних груп і різних віросповідань, єдності й культурного розмаїття, гуманістичних цінностей, верховенства права і демократії.

Революція Гідності, завдяки бурхливому та стрімкому розвитку самоорганізації суспільства у відстоюванні своїх прав, масового волонтерського руху, що засвідчив встановлений психолого-етичний зв'язок громадян із державою, їх самоідентифікації як повноправних членів єдиної загальноукраїнської спільноти, виразників національних інтересів своєї держави – породила нову матрицю громадянотворення в Україні.

Це детермінувало вимоги суспільства до державної політики в цій сфері: критичний запит на соціальну справедливість, категоричне відторгнення олігархічної системи, яка контролює ЗМІ, політичні партії, їх парламентські фракції та групи, правоохоронні та судові органи, а також органи виконавчої влади.

Наразі суспільство потребує принципово інших взаємин з інститутами державної влади, які зобов'язані забезпечити правові умови розвитку середнього класу, та нарешті стати партнером, а не монополістом.

Гуманітарна складова громадянотворення має концентруватися, перш за все, на системному (за допомогою освіти всіх рівнів, літератури та мистецтва, ЗМІ) патріотичному вихованні, засвоєнні таких цінностей як державний суверенітет, відданість демократичним традиціям; реальної участі громадян і територіальних громад у розв'язанні своїх нагальних проблем.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Суб'єктами державної ідентифікаційної політики є, насамперед, глава держави, парламент, уряд, центральні органи виконавчої влади, міжтериторіальні та місцеві органи виконавчої влади.

Домінуючим суб'єктом цієї політики є виконавча влада (Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації, Міністерство освіти і науки, Міністерство молоді та спорту, Міністерство культури, Міністерство соціальної політики, Міністерство закордонних справ, Державна міграційна служба, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, Міністерство інформаційної політики, Міністерство оборони, Національне агентство з питань державної служби, Національне агентство з питань запобігання корупції, Український інститут національної пам'яті, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, Національна академія державного управління при Президентові України).

Державна політика формування загальнонаціональної ідентичності громадян є процесом складним, багатограним і суперечливим та довготривалим, і не може реалізуватися завдяки створенню універсального органу. ■

ІДЕНТИЧНІСТЬ НЕ ЗАПРОВАДЖУЄТЬСЯ ДИРЕКТИВНО, А ФОРМУЄТЬСЯ ПОВСЯКДЕННИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ ГРОМАДЯН

Олександр МАЙБОРОДА,
заступник директора
з наукової роботи
Інституту політичних та
етнонаціональних досліджень
ім.І.Ф.Кураса НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Насамперед, не варто перебільшувати можливості державної влади у формуванні національної ідентичності: ідентичність не запроваджується директивно як підсумок державної політики, а формується повсякденними комунікаціями громадян. Інколи зміст цих комунікацій буває антивладний.

Від державної влади вимагається створення умов, які сприяли б зміцненню суспільних комунікацій, досягненню згоди більшості населення з доленосних для нього питань.

Такими питаннями є:

- конкурентоспроможність національного виробництва як умови максимальної зайнятості та гідної заробітної плати. Вимагати цього лише від держави можна тільки в тоталітарній країні. У країні з ринковою економікою ця умова має забезпечуватися бізнесом – насамперед, великими корпораціями. Держава ж повинна використати всі правові важелі, аби примусити їх виконати цей національний обов'язок. У протилежному випадку соціальний розкол поглибитися настільки, що національна ідентичність формуватиметься на основі спільної ненависті до великого капіталу. Оскільки з ним асоціюється і державна влада, то національна ідентичність знову стане бездержавною. Можливо, така ситуація і влаштовуватиме великий бізнес: врешті-решт, виконання ролі “квіслінгівців” може бути гарантією його прибутків. Потрібні інтелектуальні, духовні лідери, які згуртують націю на основі гідності та патріотизму;
- народна історична пам'ять, яка може жити поза державними ідеологемами. В жодному разі не можна фарбувати історичні епохи у два протилежні кольори, особливо в ситуації, коли живі представники минулої епохи, які уособлюють історичну пам'ять кожної сім'ї. Українці, за своєю ментальністю, залишаються аграрним народом, тобто з великою силою родинних уз і опором усьому, що якоюсь мірою дискредитує вихідців із свого роду – це сприймається як дискредитація усього роду;
- усіяке переслідування державою проявів нетолерантності у відносинах всередині суспільства з одночасним заохоченням ненависті до агресора та його колаборантів-зрадників Батьківщини, аби кожен чітко розрізняв між “ми” і “вони”. Саме таке розрізнення є основою національної ідентичності. Безжальне ставлення до тих, хто чинить дискримінаційні дії стосовно захисників Батьківщини;
- збереження за кожним громадянином права на вибір мови спілкування та культурних зразків з паралельним дотриманням принципу додаткової підтримки мови та культури ядерного етносу – етнічних українців.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Процесу формування національної ідентичності повинні сприяти всі без винятку – це т.зв. “спільна справа”. У нинішній ситуації потрібна особлива активність громадських організацій з контролю за владою та великим бізнесом, з формування мобілізаційної атмосфери серед населення – розгортання волонтерського руху, примушування влади до формування сил народної самооборони на випадок масштабної агресії тощо. Звільнення системи освіти від усіх, хто демонструє проросійську психологію і формує комплекс меншовартості українців. ■

**НАЦІОНАЛЬНА МОВА, СТВОРЕНА НА ЇЇ
ОСНОВІ КУЛЬТУРА, НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ,
СПІЛЬНЕ БАЧЕННЯ СВОЄЇ ІСТОРІЇ
СПРІЯЮТЬ ФОРМУВАННЮ ЗАГАЛЬНО-
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН**

Лариса МАСЕНКО,
професор кафедри
української мови
Національного університету
“Києво-Могилянська академія”,
провідний науковий
співробітник Інституту
української мови НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Як показує історичний досвід, у процесах утворення національних держав ключова роль належить загальнонаціональній літературній мові, що формує спільний комунікативний і соціокультурний простір країни. Національна мова, створена на її основі культура, народні традиції, спільне бачення своєї історії сприяють формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян, усвідомлення ними належності до певної національної спільноти.

В Україні зазначений державотворчий процес значно ускладнено пострадянським спадком. Внаслідок реалізації в СРСР асиміляційного проекту створення “ нової історичної спільноти – радянського народу”, засобом інтеграції якого були комуністична ідеологія та російська мова, значна частина українців і представників національних меншин, які проживають на території України, перейшли на російську мову спілкування. В українській спільноті це спричинило на масовому рівні послаблення етнополітичної ідентичності, її розщеплення між українським і російським самоусвідомленням, а іноді й зміну ідентичності з української на російську.

В умовах демократичних виборів денаціоналізовані групи населення приводять до влади керівників із зросійщеною й радянською свідомістю. Типовими представниками такої “еліти” є президенти Л.Кучма та В.Янукович. Пострадянське керівництво в питаннях розв’язання мовних проблем України дотримувалося хибної стратегії збереження українсько-російського масового білінгвізму, внаслідок чого затвердження української мови в статусі державної лишилося декларативним.

Відсутність мовної політики, необхідної для реалізації українською мовою її об’єднавчої державотворчої функції, призвела не тільки до збереження зросійщеного стану міських середовищ, але й до активізації процесів самоасиміляції у найбільш зросійщених областях Східної, Південної і, частково, Центральної України. Це поглибило не лише мовно-культурний, але й цивілізаційний розкол України. Якщо в західних областях розвиток політичних подій ще з кінця 1980-х років був подібним до тих, що

відбувались у країнах Центральної Європи і Балтії, то у східних і південних областях більшість населення виявляє прихильність до євразійської, або російської, моделі розвитку. Ґрунт для окупації Криму і збройного вторгнення на Донбас підготувала успішно проведена Росією окупація українського інформаційно-культурного простору, що відбулася без жодного спротиву з боку київської влади.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Сьогодні надії на здатність заблокувати подальше зросійщення й денаціоналізацію української людності дає активне формування громадянського суспільства, що почалося після Революції Гідності. З’явилося багато громадських організацій, рухів, Інтернет-спільнот, метою діяльності яких став захист націєтворчих прав української мови. До них належать “Не будь байдужим”, “Відсіч”, “Простір свободи”, “Переходь на українську”, “Безкоштовні курси української мови” та багато інших.

Під тиском громадянського суспільства патріотичного спрямування Конституційний Суд України почав розгляд рішення Верховної Ради про скасування антиконституційного закону “Про засади державної мовної політики” С.Ківалова і В.Колесніченка.

Крім того, у Верховній Раді зареєстровано три законопроекти, метою яких є законодавче врегулювання мовних проблем: “Про мови в Україні”, “Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні” і “Про державну мову”. Попередній аналіз цих законопроектів свідчить, що мали рацію ті фахівці з мовного планування, які вважають, що Верховна Рада має ухвалити два різних закони – один про державну мову, а другий – про мови національних меншин. Цій вимозі відповідає професійно розроблений законопроект “Про державну мову”. Два інших, у яких визначення функцій державної мови поєднано зі спробою врегулювати застосування мов національних меншин, попри низку слушних положень щодо державної мови, характеризує низький рівень компетентності в питаннях, які стосуються мов національних меншин.

Якщо законопроект “Про державну мову”, який передбачає створення спеціальних інституцій, наділених функціями контролю за виконанням мовного законодавства у сферах, визначених законом, буде прийнятий за базовий і проголосований у Верховній Раді, то це відкріє перспективу утвердження й зміцнення консолідованої української політичної нації. ■

В УКРАЇНІ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ВІДБУВАЄТЬСЯ ЗА УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ. ТОМУ КЛЮЧОВИМ СТАЄ ЛИШЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ: “ТИ ЗА ВОРОГА ЧИ ПРОТИ?”

Лідія СМОЛА,
професор кафедри видавничої
справи та редагування
Національного технічного
університету України
“Київський політехнічний
інститут ім.І.Сікорського”

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Реалізація державної політики формування спільної загальнонаціональної ідентичності неможлива без розуміння суті феномену ідентичності та її основ. Ідентичність – складне поняття, пов’язане колективним несвідомим. **Колективна ідентичність може будуватися на спільних цінностях, цілях та інтересах, спільній ідеології чи спільному культурному просторі.**

Щодо України, то тут слід зауважити, що збереглися глибинні настанови, які мають архетипне підґрунтя. І це проявляється в культурі, в суспільній взаємодії чи побуті. З іншого боку – присутній тісний взаємозв’язок політичних цілей та ідентичності, де самоідентифікація вже набуває практичного значення. Однак питання “Хто я такий?” продовжує зберігати актуальність.

Для розуміння стратегії формування спільної загальнонаціональної ідентичності та її напрямів необхідно, перш за все, дати відповідь на низку ключових питань. Що визначає саме поняття “українець”? Який чинник повинен стати визначальним для загальнонаціональної ідентичності? Наявність батьків-українців, українська мова, певні цінності чи бачення майбутнього? Яким повинне бути ставлення до російськомовної української ідентичності?

У давнину в умовах відсутності власної державності та зруйнованого Храму, євреї будували свою ідентичність на дотриманні Законів Мойсея. Християни вирішили будувати свою ідентичність на вірі в Христа. Американська ідентичність формувалася навколо американської мрії (*American Dream*) – життєвих ідеалів жителів США як у матеріальному, так і духовному сенсі, можливості самореалізації кожної людини. Європейська ідентичність будувалася на самоототожненні населення Європи з європейськими інститутами, на визнанні їх джерелом прав та обов’язків і повсякденного досвіду громадян. Європейське громадянство та спільність цінностей стали джерелом ідентичності.

Що може стати джерелом нашої ідентичності? Консолідуючим чинником загальнодержавної ідентифікації та найважливішим напрямом є окреслення спільного минулого та визначення орієнтирів спільного майбутнього. Історична пам’ять про великі

досягнення в минулому як на суспільному рівні, так і на рівні індивідуальної свідомості може також виступати елементом психологічного захисту.

Однак усі зазначені позиції більш стосуються формування загальнонаціональної ідентичності в мирний час. В Україні формування ідентичності відбувається за умов воєнного часу. Тому ключовим стає лише позиціонування: “ти за ворога чи проти?” “Що важливим є для тебе: наявність роботи і продуктів харчування чи територіальної цілісності та подолання ворога?” Через таку призму визначатимуться орієнтири самоідентифікації громадян.

Слід пам’ятати, що ідентичність більшою мірою пов’язана з емоційними та суб’єктивними уявленнями, аніж з об’єктивними чинниками. За Д.Кельнером, особливістю постмодерністської ідентичності є акцент на сфері дозвілля та споживання. Одним з важливих напрямів державної політики має стати демонстрація української ідентичності через телевізійну пропаганду української культури як певної сукупності цінностей, зразків поведінки, історичних подій та персонажів, ідей та принципів суспільного життя. При цьому акцент слід робити на її самотності та багатстві, уникаючи сумнозвісної “шароварщини”.

Власне, таким шляхом йшло формування американської загальнонаціональної ідентичності. Слід наголосити, що державна політика не повинна бути киевоцентричною, оскільки тоді вона не зможе реалізуватися. І тому важливим напрямом повинно стати налагодження комунікації між державою та її громадянами. Це питання залишалося поза увагою практично весь період незалежності України.

Ключовим питанням, від якого залежатиме успішність реалізації державної політики, буде питання ставлення до російськомовної України. Необхідним є пошук компромісу та перехідна модель до україномовної України. Без жорсткої українізації, яка лише гальмуватиме цей процес. Тут доречно було б використати досвід Фінляндії за часів панування там шведської мови.

У реалізації державної політики необхідним є не тільки віднесення громадян України до певної цивілізаційної спільноти, але й чітко окреслене та зрозуміле для суспільства місце в системі міждержавних відносин. Окремим важливим напрямом має слугувати практика громадянства. Питання не лише в наявності (наданні) паспорта чи ідентифікаційного коду, а в реалізації громадянської ідентичності людини: володінням українською мовою, знанні історії тощо.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Інститутами, що відіграють ключову роль у процесі формування загальнонаціональної ідентичності, залишаються освіта, армія та медіа (раніше, газети, нині – телебачення, кіно, Інтернет-медіа). Увага до освітньої сфери – це увага до формування майбутнього нації. У процесі соціалізації дитина приймає певний усталений набір культурних і соціальних характеристик та ідентифікує себе з іншими людьми. Фінансування освітньої сфери, якість вчительських кадрів і навчальних підручників – це не тільки головний напрям реалізації державної політики, це також

інвестування в майбутнє країни. Армія вже проявила себе як державний інститут, навколо якого відбувається процес загальнонаціональної ідентифікації.

Щодо державних медіа як інструмента реалізації державної політики є заувага лише стосовно якості запропонованого медійного продукту. Щодо приватних медіа, то тут, ймовірно, необхідно було б укласти певний “пакт” з їх власниками. Вони можуть мати різне політичне спрямування та пріоритети, однак будь-які “розхитування” та дії, що суперечать національним інтересам, повинні жорстко припинятися державою і, можливо, до позбавлення ліцензії на мовлення. І тут свою роль має відігравати Міністерство інформаційної політики, яке повинно здійснювати моніторинг інфопростору з метою завчасного виявлення, профілактики, локалізації та нейтралізації інформаційних загроз.

Певну роль у цьому процесі відіграватиме Церква. Однак, за відсутності єдиної помісної Церкви та наявності релігійної поліфонії, ця роль не може бути ключовою. Необхідно боротися, щоб жодна з церков не виступала з позицій контра щодо української державності.

Відсутність належних ресурсів не дозволяють мережевим формам самоорганізації українського суспільства – громадським організаціям стати одним з ключових інститутів у цьому процесі. Можна говорити про локальні спільноти, які впливають чи реалізовуватимуть цей напрям державної політики.

Щодо створення нових інститутів, то такі дії не принесуть користі, а стануть лише ще одним кроком до посилення забюрократизованої державної системи. ■

ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НЕМОЖЛИВЕ БЕЗ ІДЕОЛОГІЇ, ЯКУ СПОВІДУЄ, ВІДСТОЮЄ ТА ПОШИРЮЄ ДЕРЖАВА

Михайло СТЕПИКО,
головний науковий співробітник
відділу гуманітарної безпеки
Національного інституту
стратегічних досліджень

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Визначальною засадою державної політики формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України є мовна, культурна та ціннісна українізація суспільства на основі національної ідеї. Проте винятково важливими є певні оптимальні пропорції в обсязі та часі, а також граничні межі, за які мовна, культурна та ціннісна українізація суспільства не має виходити, аби не стати тотальною та примусовою стосовно, зокрема і мовного питання. Формування

спільної загальнонаціональної ідентичності неможливе без ідеології, яку сповідує, відстоює та поширює держава.

Головною ж проблемою формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України є конкуренція на території України панросійської та української ідентичностей, причому проект створення панросійської наднаціональної ідентичності в Україні реалізується надзвичайно агресивно. Небезпека цього процесу полягає в тому, що панросійська ідентичність, на відміну від європейської ідентичності, здатна замінити українську національну ідентичність, оскільки механізми її конструювання формують ілюзію “нерозрізнення”, тобто зникає підстава для існування окремої української національної ідентичності.

Суттєвим гальмом формування загальноукраїнської ідентичності є інформаційна війна Росії, яку вона веде проти України. Вагомою складовою цієї війни є обмеження або та утиск українознавчих студій та української мови в Криму та на Сході України.

Головними ж напрямами державної політики формування загальнонаціональної ідентичності в Україні можна вважати:

- 1) узгодження дій органів державної влади, структур громадянського суспільства та місцевого самоврядування у сфері гуманітарної політики;
- 2) формування цілісного загальнонаціонального мовно-культурного простору, забезпечення сталого гуманітарного розвитку, інтеграція етнокультур у єдиний культурний простір Української держави;
- 3) актуалізація історії як чинника національної ідентичності, формування загальнонаціонального історичного наративу;
- 4) формування загальнонаціонального знаково-символічного простору;
- 5) зміцнення політичного підґрунтя української національної ідентичності, формування громадянської лояльності та активності, утвердження принципів справедливості та солідарності;
- 6) досягнення соціокультурної єдності української нації, утвердження спільної національної культури, розвиток національних комунікаційних мереж і дискурсів;
- 7) гомогенізація інформаційного простору Української держави, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки українських громадян, формування сприятливого іміджу України на міжнародному рівні, поширення конструктивних міфів щодо її національного буття;
- 8) зміцнення аксіологічної єдності української спільноти, утвердження демократії як ціннісного орієнтира модерної України, гармонізація суспільно-релігійних і міжконфесійних відносин, релігійного простору Української держави загалом.

Суттєвим викликом державній політиці формування державної загальнонаціональної ідентичності є й дуже низький рівень інституційної довіри (яка є як філософією життя, так і визначальним критерієм консолідованості всякої спільноти), тобто довіри до органів влади, офіційних осіб, установ, політичних партій і рухів, громадських об'єднань, соціальних програм, заходів тощо.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Очевидно, що найбільш сприятливі умови формування загальнонаціональної ідентичності забезпечує правова, демократична, соціальна держава, яка, створюючи гідні людини умови праці та життя, захищаючи основні права людини і громадянина, формує у своїх громадян спільність життєвих смислів, цінностей та інтересів. Побудова соціальної держави (ст.1 Конституції України), на жаль, так і залишилася декларацією.

В основу державної політики формування загальнонаціональної ідентичності має бути покладена ідея незалежності, суверенітету та територіальної цілісності Української держави та Стратегія української гуманітарної політики, розробка якої передбачалася у п.9 Програми діяльності Кабінету Міністрів на 2015р., але не була виконана.

Політика ідентичності має охоплювати і процес деолігархізації суспільства шляхом запровадження прогресивної шкали податків з надприбутків найбільш заможних громадян України, що матиме одним зі своїх позитивних наслідків обмеження головного джерела фінансування сепаратизму в державі, вирівнювання доходів громадян та зменшення напруженості і протестних настроїв у суспільстві.

Для зменшення потенціалу регіональної ідентичності, нейтралізації її трансформації у бік сепаратизму, необхідно забезпечити пропорційне представництво регіональних еліт на центральному рівні та ротацію еліт, забезпечити права та інтереси регіонів, гармонійно поєднати вертикальні зв'язки (між столицею та регіонами) з горизонтальними (між регіонами), розвивати взаємопроникнення культур і традицій, притаманних тим чи іншим регіонам, поширювати регіональну інформацію горизонтальними каналами.

Актуальним завданням є проведення пропагандистських заходів, пов'язаних з українською громадянською ідентичністю.

Під час розробки проекту Закону України "Про корінні народи Криму (кримських татар, кримчаків, караїмів, відповідальне – Міністерство культури України) необхідно узгодити основні його позиції з напрацюваннями робочої групи народного депутата і глави Меджлісу кримськотатарського народу Р.Чубарова. Концептуальною основою цього закону має стати Декларація ООН про права корінних народів та Конвенція Міжнародної організації праці №169 від 1989р. "Про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах".

У формуванні української ідентичності важко переоцінити визначальну роль національної еліти, яка формує стратегію та політику розвитку нації держави, формулює загальні смисли світобуття. За певними типами реакцій на виклики історії М.Розумний, наприклад, виділяє три категорії національної еліти – "ретрогради", "емігранти" та "імітатори"¹. Причому, всі три типи еліт він вважає негативними персонажами. На жаль, потенційні та дійсні представники нової еліти губляться в публічному просторі, де домінують ретроградно-емігрантські дискусії та

політтехнологічні симулякри. Вони не можуть виробити свою мову і символіку, утворити окремішнє комунікативне середовище та домовитися про спільну діяльність, оскільки свідомість практично кожного з них інфікована смислами з панівних дискурсів.

Істотну роль у формуванні загальнонаціональної ідентичності мало б відігравати громадянське суспільство. Проте ототожнення структур громадянського суспільства з НДО, яке сьогодні панує в публічному дискурсі, має своїм наслідком домінування індивідуального над колективним, корпоративного над загальнонаціональним, веде до руйнування всезагальних смислів життєдіяльності нації, в т.ч. загальнонаціональної ідентичності.

Формування загальнонаціональної ідентичності – довгий процес, який і у "старих" націй тривав не одне століття. В Україні ця проблема, крім загального змісту, має і свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною російською асиміляцією українського населення.

ДЕРЖАВА ПОВИННА АКТИВНО СПРИЯТИ ПОШУКУ КОМПРОМІСНИХ РІШЕНЬ, ЩО ФОРМУЮТЬ ОСНОВУ НОВОГО СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ

Максим РОЗУМНИЙ,
керівник Центру досліджень
проблем Російської Федерації
Національного інституту
стратегічних досліджень

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Першим методологічним питанням, яке треба розв'язати на шляху до ефективної політики ідентичності, є питання про тип ідентичності, який ми прагнемо сформувати.

Культурно-історичні умови, в яких формувалась українська національна самосвідомість, спричинили домінування етнокультурного чинника ідентифікації. Так сталося тому, що світоглядні детермінанти цього процесу були, з одного боку, сформовані європейським романтизмом з його наголосом на етнічності та "закоріненості" національного проекту.

З іншого боку, домінування етнічної ідентифікації обумовлене також радянською соціальною та інституційною спадщиною: внесення до паспортів та інших документів громадян СРСР граfi "національність" зробило для цього не менше, ніж півтора сторіччя просвітницької діяльності української інтелігенції.

¹ Докладно див.: Розумний М. Виклики національного самовизначення (монографія). – НІСД, 2016, с.70-71.

Сформована на цій основі модель ідентичності виконала свою важливу роль у легітимації постання української держави як результату самовизначення українського народу (спільноти етнічних українців), але сьогодні вже не повністю задовольняє потреби національно-державного будівництва.

Інтереси формування консолідованої сучасної політичної нації в Україні вимагають корекції базової моделі в напрямі її більшої динамічності та універсальності. Йдеться про два кардинальних переходи – від ексклюзивної моделі до інклюзивної та від ретроспективної до перспективної.

У першому випадку йдеться про те, що українська ідентичність досі переважно тлумачиться як чинник, що відокремлює етнічних українців від усіх інших представників українського соціуму. Цей поділ, хоч і не має інституційного оформлення, але значною мірою впливає на гуманітарну політику держави. Зокрема, він провокує боротьбу за різноманітні “привілеї” в гуманітарній сфері, суб’єктами виборювання яких можуть бути як представники “титульного” етносу, так і представники меншин, які наполягають на різних формах “позитивної дискримінації”. Конфлікти, що виникають на цьому ґрунті, роз’єднують українське суспільство, створюють атмосферу недовіри та використовуються зовнішніми чинниками з ворожою метою.

Інклюзивна модель ідентичності визнає ключову роль національного самовизначення українського народу в становленні Української держави, але в політичній сфері керується принципом громадянства як основою для ідентифікації належності особи до української нації. Українцем вважається той, хто прийняв на себе певні зобов’язання щодо членства в національній спільноті. Володіння державною українською мовою і лояльність до української культурно-історичної традиції, за цих умов, є вже не етнокультурним спадком, а частиною нового суспільного договору.

З інклюзивною моделлю ідентичності пов’язана інша корекція політики ідентичності, необхідність якої засвідчив період гострих політизованих дискусій з питань мови, історії, культурної спадщини в українському медійному просторі.

Модель спільного українського дому буде органічною в тому разі, якщо свідомість його мешканців буде спрямована не в минуле, а в майбутнє.

Коли основні суспільні дискусії будуть переключені з питань історії та її суперечливих сторінок на уявлення про бажаний національний проект, з’явиться нова конструктивна основа для діалогу і порозуміння. Якщо ми приймаємо визначення нації як проекту, колективної місії, що визначається і реалізується за безпосередньої участі нині сущих, то це дає змогу вийти з глухого кута взаємних претензій і недовіри. Адже, з точки зору майбутнього, відмінності в культурі, досвіді, переконаннях не перешкоджають учасникам національно-державного будівництва порозумітися між собою, а навпаки – дозволяють їм бути корисними один одному, доповнювати один одного та досягати кращого спільного результату.

Принцип, на якому має будуватися нова політика ідентичності Української держави на означених вище засадах, може бути сформульований наступним чином: “Ніколи не пізно стати українцем”.

– Які державні та суспільні інститути мають відіграти головну роль у процесі реалізації цієї політики, чи існує потреба у створенні нових/реформуванні існуючих інститутів?

Ефективна політика має регулюватися відповідними нормами та бути забезпечена необхідними ресурсами. Інститути мають будуватися відповідно до функцій, які в межах цієї політики окреслюються.

Норми – найбільш відповідальне рішення. Тому закони, які приймаються з питань політики ідентичності (мова, історія, герої, топоніміка), повинні прийматися на основі консенсусу та мати 90% переконливості щодо їх корисності та прийнятності для більшості населення. В іншому випадку такі норми краще не приймати.

У нас цей інструмент почали активно використовувати у внутрішньополітичній боротьбі. Спочатку його використали в генеральних битвах за владу, потім у геополітичних “пасьянсах”, але зараз дійшло до того, що відповідними законами маніпулюють з метою покращення партійних рейтингів і персональної політичної розкрутки.

Тому **необхідно накладення мораторію на використання питань ідентичності в політичних технологіях.** Для цього має бути згода відповідальних політичних сил, впливових медіа та експертного середовища щодо уникнення провокативної постановки питань ідентичності в публічному інформаційному просторі та спільної протидії таким спробам з боку як внутрішніх, так і зовнішніх сил.

Серед іншого, **слід встановити обмеження на радикальні зміни в національному законодавстві.** Подолання конфліктності в питаннях ідентичності можливе тільки за умови зняття потенційних загроз самоусвідомленню та соціальному самопочуттю громадян, які породжує політизація питань ідентичності останніх років.

Основною формою таких загроз є неконтрольовані й надто різкі зміни законодавства і державної політики. Соціальна напруженість може бути суттєво знижена, якщо між основними політичними силами буде досягнута домовленість, наприклад, про збереження мораторію на зміни до відповідних статей Конституції та законодавчих актів, якими визначаються принципи державної політики ідентичності у сфері міжетнічних відносин, мовної, освітньої політики тощо.

Натомість держава повинна активно сприяти пошуку компромісних рішень, що формують основу нового суспільного договору.

Загалом, держава останнім часом зловживає нормотворчою функцією у сфері політики ідентичності. Для змістовного її наповнення і розв’язання конфліктних питань існують інші інструменти. Зокрема, це може відбуватися шляхом формування просвітницького дискурсу та відповідної комунікаційної культури.

Гострі й дискусійні питання мають розлого висвітлюватися у книгах, популярних телепередачах, знайти своє помірковане та аргументоване висвітлення у шкільних підручниках тощо. На такі форми комунікації держава має сформувати якісне замовлення і виділити необхідний ресурс для його виконання. ■

**ВИЗНАЧАЛЬНИМИ СТАЮТЬ: МОВА, НОРМИ
МОРАЛІ Й ЦІННОСТІ, ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ,
РЕЛІГІЯ, МІФ ПРО СПІЛЬНИХ ПРЕДКІВ**

Василь ТКАЧЕНКО,
головний науковий співробітник
Інституту всесвітньої історії
НАН України

– На яких засадах має базуватися державна політика формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, якими Ви бачите основні напрями її реалізації?

Нинішні глобальні процеси засвідчують, що питання ідентичності – це проблема суспільної безпеки. Загроза існуванню не завжди означає загрозу виживанню.

Наука стверджує, що національна ідентичність не єдина, вона існує разом з ідентичністю громадянською, культурною, релігійною, політичною й регіональною. Однак національна ідентичність претендує на універсальність: вона прагне зробити його однорідним і консолідованим, проїняти його спільними інтересами та уявленнями про “спільність історичної долі”. І тут визначальними характеристиками стають: мова, норми моралі й цінності, історична пам'ять і релігія, міф про спільних предків та уявлення про рідну землю.

Найбільш авторитетні науковці світу стверджують, що в досягненні національної ідентичності немає і не може бути якихось універсальних шляхів. Так, Е.Сміт застерігає: “ідеал нації, перенесений зі свого західного середовища й насаджений по всій земній кулі, приніс розлад, нестабільність, зіткнення й терор, особливо на землях з етнічно й релігійно змішаним населенням”². Отже, нав'язливі некритичні посилання на модель національних відносин Швейцарії чи Канади виявляються у своїй основі недоречними. Політика “мультикультуралізму” в Європі теж збанкрутувала, довівши справу до утворення своєрідних “етно-конфесійних гетто” й подальшого наростання політичного екстремізму.

То ж маємо виходити з історичної специфіки формування націй. Так, у Європі формування нації відбулося переважним чином у XIX–XX ст., де складовими західної моделі були: історична територія, політико-юридична рівність членів спільноти, спільна громадянська культура та відповідні ліберальна й демократична ідеології. Провідну роль у цьому процесі відігравала саме держава, яка “створила” націю через запровадження: єдиного універсального врядування, єдиної юрисдикції, єдиних громадянських прав, єдиної системи оподаткування, введення єдиного військового обов'язку та розбудову широкої інфраструктури комунікаційних мереж. І вже на цій основі формувалася система виховання єдиної ідентичності й громадянської вірності.

У Східній Європі була своя специфіка. Відсутність власної національної держави та громадянського суспільства призвели до того, що, на відміну від західної “громадянської” моделі, основу східної “етнічної”

моделі нації становила спільність походження й рідної народної культури – тобто мова і звичаї. Отож, **Україні за 25 років незалежності було просто неможливо форсовано “запровадити” громадянську (політичну) націю введенням у дію того чи іншого закону.**

З одного боку, формування громадянської нації є тривалим процесом, який потребує уважного ставлення до своєрідності всіх сушних в Україні етносів, консолідована синергетична взаємодія яких і складає весь український народ. З іншого боку, маючи “вбиті” дороги та не маючи єдиної системи оподаткування (майже половина виробництва перебуває “в тіні”!) – в процесі виховання “спільності історичної долі” слово завжди буде розбігастися з ділом, а результат виродиться у карикатуру.

І тут було б варто запозичити європейський досвід. У Європейській соціальній хартії, яку Україна ратифікувала 2006р., відчуття згуртованості та ідентичності трактується як здатність суспільства забезпечити рівний доступ громадян до політичних прав і матеріальних ресурсів. У Хартії визнається недостатнім механізм забезпечення соціальної згуртованості винятково шляхом юридичного проголошення індивідуальних прав.

Натомість механізм реалізації прав людини має виступати у формі конкретних зобов'язань з боку держави щодо втілення серії програм економічного зростання, поліпшення загального добробуту та забезпечення стійкого розвитку. Без цього будь-які культурні та освітні програми неминуче повисають у повітрі. Хартія розглядає соціальну згуртованість як своєрідну етику співробітництва й довіри в сучасному жорсткому та конкурентному ринковому світі.

– Які державні та суспільні інститути мають відігравати головну роль у процесі реалізації програми формування ідентичності громадян, чи є потреба у створенні/реформуванні інститутів?

Потреби в тих чи інших державних інститутах мають визначатися необхідністю виробництва того чи іншого суспільного продукту. Уже згаданий Е.Сміт зазначає, що національна ідентичність є “підтриманням і постійним відтворенням певного складу, набору цінностей, символів, міфів й традицій, що становлять культурну спадщину нації”³. Так само З.Бжезінський зауважує, що набуття ідентичності “передбачає не тільки формальне прийняття громадянства і лояльність до певного спільного майбутнього – як це відбувається в Америці, – але також і щире прийняття спільного минулого, часто міфологічного”⁴. Найголовніший підсумок у цьому процесі – **людина має проїнятися відчуттям спільності історичної долі**, коли життя нічого не варте, якщо в ньому нема того, за що варто померти.

Усі ці функції забезпечуються в Україні інститутами гуманітарного спрямування НАН України, відповідними відомчими академіями, провідними університетами та творчими спілками. Отже, проблема не в наукових кадрах, що своєю творчістю формують національну ідентичність, а у ставленні до людей науки. За мізерного фінансування їх продукція не доходить до споживача. З цих причин знизилася активність науковців у роботі товариства “Знання”, а система політичної освіти в Україні не функціонує зовсім.

А паралельне створення якихось державних інституцій призведе хіба що до бюрократизації процесу. Отже головним залишається відомий принцип: “підрастаюче покоління виховують вихователі, а самих вихователів виховує життя”.

² Див.: Сміт Е. Національна ідентичність. – <http://mreadz.com/read-162303/p10>.

³ Smith A. D. Nationalism and modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism – N.Y., 1998, p.30.

⁴ Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство (пер. А.Іщенко). – Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006, с.144-156.

3. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН: ЧИННИКИ ВПЛИВУ, ОСНОВНІ ЗАСАДИ І НАПРЯМИ

Аналіз позицій експертного середовища є важливою складовою досліджень процесу формування загальнонаціональної ідентичності громадян України. З метою визначення головних тенденцій, що існують в експертній думці стосовно питань доцільності розробки та реалізації політики формування спільної ідентичності громадян України, її змісту та механізмів її втілення, Центр Разумкова провів експертне опитування¹.

Важливим елементом цього дослідження стало, зокрема, з'ясування того, які чинники можуть позитивно та негативно впливати на стан єдності суспільства, на яких засадах повинна базуватися політика держави в гуманітарній сфері, насамперед, у мовній та культурній, яка політика стосовно окупованих територій та Росії може позитивно вплинути на процеси консолідації суспільства та формування загальнонаціональної ідентичності громадян.

Відповіді на питання, поставлені експертам, узагальнені в таблицях і діаграмах, наведених нижче.

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН І ЧИННИКИ ВПЛИВУ

Переважна більшість (77%) експертів вважають, що процес формування загальнонаціональної ідентичності громадян України ще триває. За оцінками 13% експертів цей процес практично не відбувається, а 7% експертів вважають, що спільна для всіх громадян загальнонаціональна ідентичність в українському суспільстві вже сформувалася.

Чи можна говорити, що в українському суспільстві сформувалася спільна для всіх громадян загальнонаціональна ідентичність?
% опитаних експертів

На думку переважної більшості опитаних експертів, найбільш позитивний вплив на процес формування спільної ідентичності громадян України

мають діячі культури, мистецтва, спорту (загалом 81%²), середня школа (80%), Збройні Сили (78%), дитячі садки (76%), громадські організації, організації ветеранів АТО, Міністерство освіти і науки (по 75%).

Позитивний вплив вищих навчальних закладів та Української православної церкви – Київський патріархат відзначили по 74% експертів. Далі експерти розташували Український інститут національної пам'яті (72%), Міністерство культури (70%). Позитивний вплив Товариства “Знання” відзначили 63% експертів, а Президента України та Української Греко-католицької церкви – по 62%.

Вплив діяльності органів місцевої влади та місцевого самоврядування експертами також оцінюється позитивно (так вважають, відповідно, 56% та 60% експертів). 56% експертів також вбачають позитивний вплив діяльності національно-культурних товариств національних меншин.

Негативний вплив на процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України здійснюють, на думку більшості експертів, Українська православна церква (Московський патріархат) (70%³) та Верховна Рада (57%).

Вплив ЗМІ України та Міністерства інформаційної політики, відповідно до експертних оцінок, є амбівалентним: приблизно однакові частки опитаних вважають його позитивним і негативним (по 41-43%).

¹ Опитування експертів на тему “Формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України” відбувалося у всіх областях України, за винятком АР Крим, окупованих територій Донецької та Луганської областей, 3-27 березня 2017р. Отримано 106 анкет.

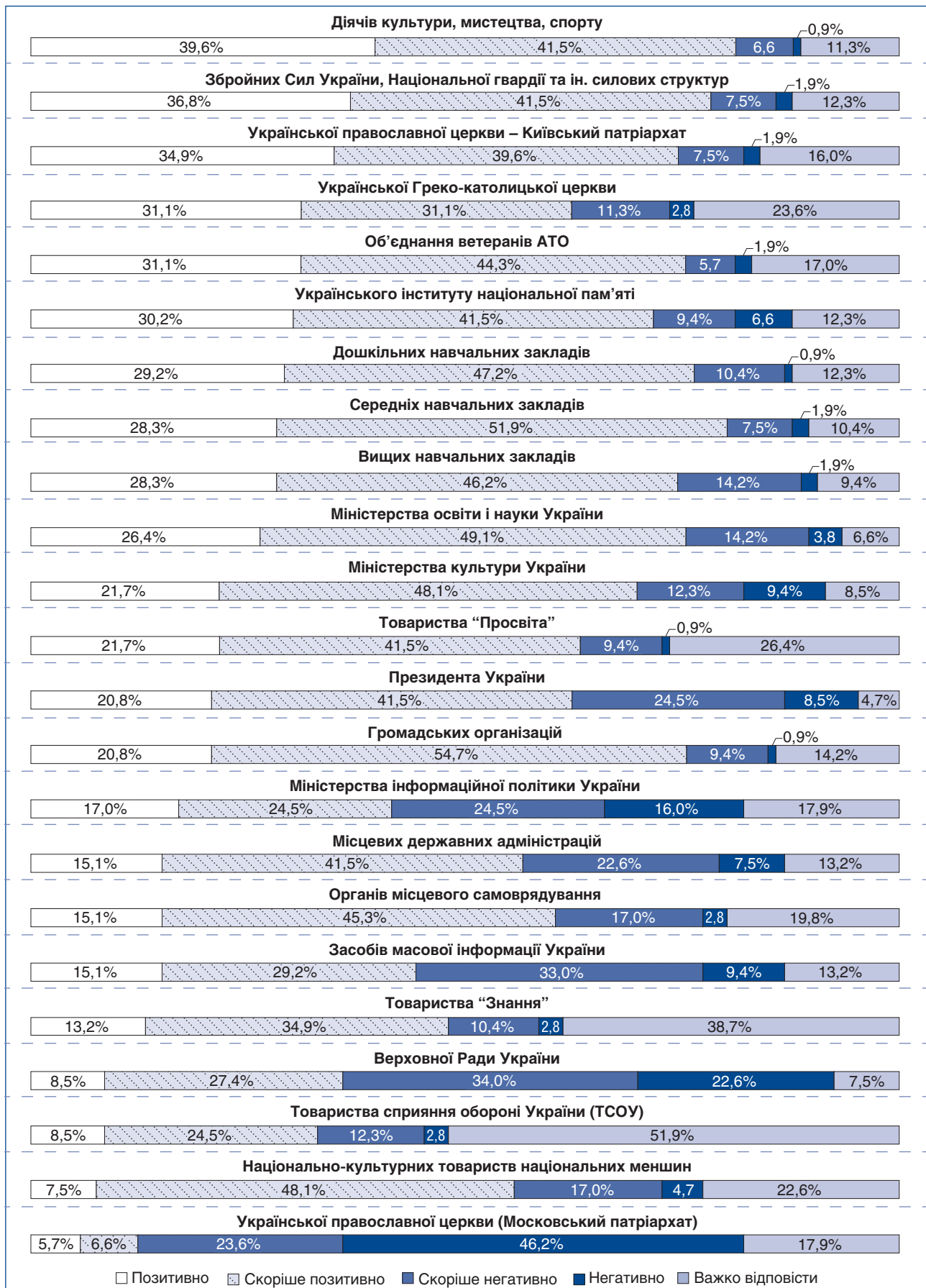
Були опитані науковці, фахівці державних і недержавних дослідницьких установ, політики, експерти обласних державних адміністрацій (управління або відділи внутрішньої політики, освіти або культури), міських адміністрацій (обласні центри), викладачі вищих навчальних закладів, журналісти.

² Тут і далі, якщо не вказано інше, сума варіантів відповіді “позитивно” та “скоріше позитивно”.

³ Тут і далі, якщо не вказано інше, сума варіантів відповіді “негативно” та “скоріше негативно”.

Як Ви можете охарактеризувати вплив кожного з наведених державних і суспільних інститутів, організацій, соціальних груп на процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?
% опитаних експертів

Серед різних сфер, що впливають на формування ідентичності громадян, на думку переважної більшості (75%) експертів, найбільше сприяє формуванню загальнонаціональної ідентичності система освіти та освітня політика.

На наступних місцях за позитивним впливом – державна політика формування національної пам'яті та державна культурна політика (їх позитивний вплив відзначають по 62% експертів). 57% експертів відзначають позитивний вплив законодавства у сфері міжнародних відносин, 53% – мовного законодавства та мовної політики, 49% – інформаційної політики держави.

Водночас, слід звернути увагу на помітні частки експертів, які відзначають негативний вплив мовного законодавства та політики (43%) та інформаційної політики (39%).

Серед чинників, які перешкоджають формуванню спільної загальнонаціональної ідентичності громадян, експерти відзначають, насамперед, відсутність реалістичного і прийнятного для жителів усіх регіонів проекту розвитку країни (“національної ідеї”) – 4,4 бали⁴.

Крім того, високим, на думку експертів, є негативний вплив таких чинників як слабкість національного інформаційного простору, недостатність якісного національного інформаційного продукту, незахищеність від зовнішніх впливів (4,3 бали), відсутність цілеспрямованої політики формування спільної

загальнонаціональної ідентичності та тривалий період геополітичної невизначеності держави (по 4,2 бали).

Дещо нижче оцінюється вплив таких чинників як російська агресія проти України, надто тривалий стан транзитного стану суспільства, розчарування громадян у своїй соціальній перспективі та в перспективах України (по 4,1 бали), цілеспрямоване використання політичними силами та владою наявних суспільних поділів і міжрегіональних відмінностей (4 бали).

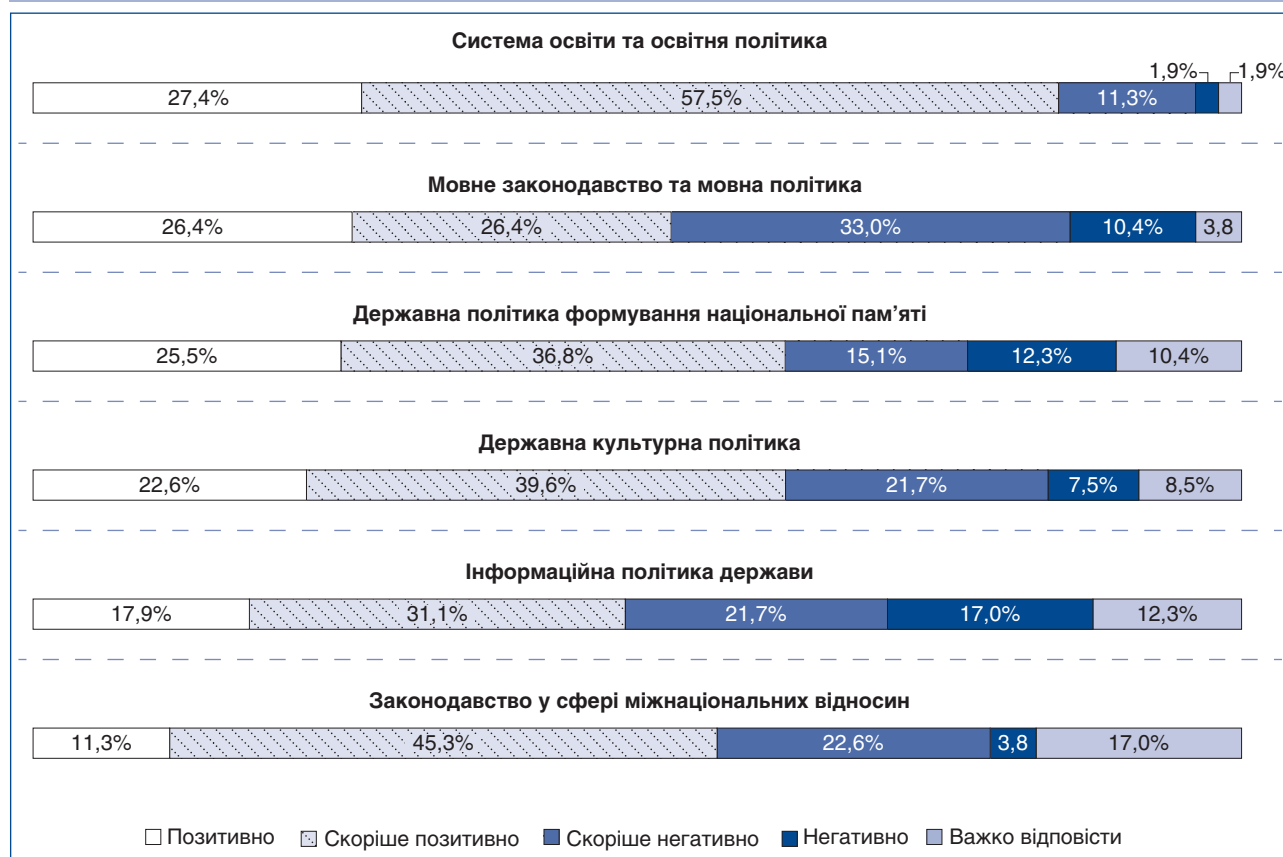
Меншою мірою, на думку експертів, формуванню спільної ідентичності перешкоджають поглиблення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів країни та політизація церковно-конфесійних питань (по 3,7 бали). Меншою мірою впливає вимушена трудова міграція громадян (3,4 бали) (таблиця “Якою мірою кожен з наведених...?”, с.80).

Слід зазначити, що за всієї варіативності оцінок, негативний вплив усіх зазначених чинників оцінюється вище середнього.

Державна політика формування загальнонаціональної ідентичності громадян: підходи до її вироблення та змісту

Більшість експертів – майже 57% – не бачать, щоб в Україні здійснювалася цілеспрямована державна політика, орієнтована на формування загальнонаціональної ідентичності громадян. 26% експертів вважають, що така політика існує (діаграма “Чи існує в Україні...?”, с.80).

Наскільки сприяють формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України...?
% опитаних експертів

⁴ За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає, що чинник є зовсім незначущим, а “5” – максимально значущим.

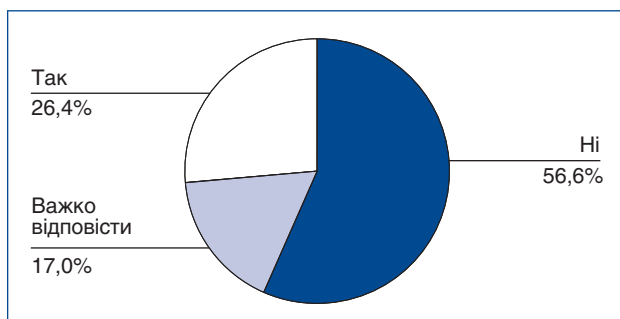

Якою мірою кожен з наведених чинників перешкоджає формуванню спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?*
середній бал

Відсутність реалістичного і прийнятного для жителів усіх регіонів проекту розвитку країни (мети, цілей, стратегії, "національної ідеї")	4,4
Слабкість національного інформаційного простору, недостатність якісного національного інформаційного продукту, незахищеність від зовнішніх впливів	4,3
Тривалий період геополітичної невизначеності держави, коливання між різними інтеграційними векторами та центрами впливу (Захід-Росія)	4,2
Відсутність цілеспрямованої політики формування спільної загальнонаціональної ідентичності та системи державних інститутів, необхідних для реалізації такої політики	4,2
Надто тривалий період "транзитного" стану суспільства, що супроводжується втратою великими групами населення власне соціальних засад ідентифікації (економічних, професійних, статусних тощо) і спричиняє домінування ідентифікації на територіальних та етнічних засадах	4,1
Розчарування і зневіра громадян у своїй соціальній перспективі в Україні та/або в позитивних перспективах України як самостійної, суверенної держави	4,1
Відсутність "критичної маси" лідерів громадської думки ("суспільних авторитетів, совісті нації"), які б відстоювали ідеї формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України	4,1
Російська агресія проти України, анексія Криму, окупація частини районів Донецької та Луганської областей	4,1
Цілеспрямоване використання політичними силами та владою наявних суспільних поділів і міжрегіональних відмінностей	4,0
Поглиблення нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів країни	3,7
Політизація церковно-конфесійних питань політичними силами, державою, самими церквами та релігійними організаціями	3,7
Вимушена зовнішня трудова міграція громадян України	3,4

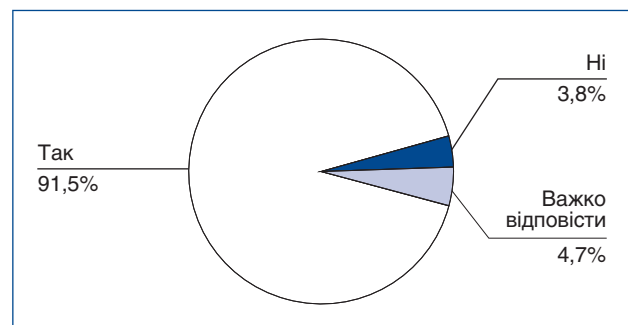
* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" – чинник зовсім незначущим, а "5" – чинник максимально значущим.

Чи існує в Україні цілеспрямована державна політика, орієнтована на формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?
% опитаних експертів

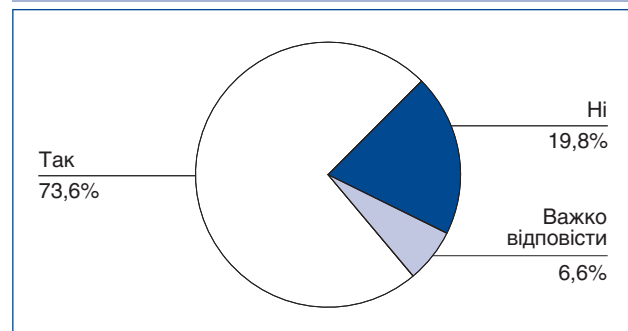
Водночас, переважна більшість (92%) опитаних експертів переконані в необхідності вироблення та реалізації такої політики. Лише 4% вважають, що така політика не потрібна.

Чи існує потреба у виробленні і здійсненні такої політики?
% опитаних експертів

Три чверті опитаних експертів вважають, що формування загальнонаціональної ідентичності має стати окремим напрямом державної політики. 20% експертів з цим не погоджуються, 7% не змогли відповісти.

Чи вважаєте Ви за необхідне визнати формування загальнонаціональної ідентичності громадян України окремим напрямом державної політики (за прикладом політики євроінтеграції тощо)?
% опитаних експертів

Привертає увагу той факт, що, на думку 56% експертів, ініціаторами розробки політики формування загальнонаціональної ідентичності громадян мають стати академічні наукові установи та організації громадянського суспільства. Президента ініціатором розробки такої політики бачать 54% опитаних, Верховну Раду – 45% експертів, Уряд – 26%, РНБО України – 19%, політичні партії – 2%.

Таким чином, експерти вище оцінюють спроможність інтелектуальних еліт і представників громадянського суспільства у виробленні політики формування загальнонаціональної ідентичності, ніж державних інституцій і політичних сил (діаграма "Хто має стати ініціатором...?", с.81).

Серед заходів, необхідних для реалізації цієї політики, більші частки експертів назвали залучення НУО, громадських ініціатив (65%), ухвалення відповідних державних документів (концепції, стратегії, програми) – 61%. 41% експертів вважають необхідним також залучення громадських організацій, які фінансуються з бюджету (товариства "Знання", "Просвіта", ТСОУ та ін.). Третина експертів також вказують

Хто має стати ініціатором (ініціаторами) її розробки?*

% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити кілька прийнятних варіантів відповіді.

на необхідність створення консультативно-дорадчого органу при Президенті України або Уряді і лише 8,5% експертів вважають за необхідне створення окремого органу виконавчої влади.

Що з наведеного Ви вважаєте за необхідне для реалізації цієї політики?*

% опитаних експертів

Залучення до реалізації такої політики неурядових організацій, асоціацій, громадських ініціатив відповідних профілів (освіта, культура і мистецтво, історія та історична пам'ять, патріотичне виховання та ін.) на волонтерських засадах	65,1
Ухвалення відповідних державних документів (концепції, стратегії, програми і т.ін.)	61,3
Включення до системи реалізації такої політики громадських організацій, які отримують бюджетну підтримку (наприклад, Товариство "Знання", Товариство "Просвіта" та ін.)	41,5
Створення консультативно-дорадчого органу (з представників державних органів та громадянського суспільства) при Президенті України або Кабінеті Міністрів України	33,0
Покладення відповідних функцій на Секретаріат РНБО України	16,0
Покладення функцій з координації діяльності органів влади з реалізації політики ідентичності на одного з Віце-прем'єр-міністрів України	14,2
Створення міжвідомчого органу в системі виконавчої влади	14,2
Створення окремого органу виконавчої влади	8,5
Важко відповісти	4,7

* Експертам пропонувалося відзначити кілька прийнятних варіантів відповіді.

Експертам були поставлені питання щодо можливих підходів до змісту політики формування загальнонаціональної ідентичності у сферах, що найбільше впливають на процес формування ідентичності громадян – мовній та культурній політиці, політиці історичної пам'яті.

МОВНА ПОЛІТИКА

На думку двох третин (66%) опитаних експертів, найбільшою мірою сприяв би формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України підхід, за якого українська мова була б єдиною державною мовою і використовувалася б в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Мови національних меншин можуть використовуватися для міжособистісного спілкування, задоволення культурних і релігійних потреб представників національних меншин.

Водночас, майже третина експертів вважають, що, за збереження статусу української мови як єдиної державної, має бути також забезпечене широке застосування в усіх сферах життєдіяльності суспільства регіональних мов або мов меншин.

Який статус української мови і мов національних меншин найбільшою мірою сприятиме формуванню загальнонаціональної ідентичності громадян України?*

% опитаних експертів

Українська мова повинна бути єдиною державною мовою в Україні і використовуватися в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Мови національних меншин можуть використовуватися для міжособистісного спілкування, задоволення культурних і релігійних потреб представників національних меншин	66,0
Українська мова повинна бути єдиною державною мовою в Україні. Водночас, має бути забезпечене широке застосування в усіх сферах життєдіяльності суспільства регіональних мов або мов меншин	31,1
Інший підхід	1,9
Важко відповісти	0,9

Серед запропонованих підходів щодо мовної політики (стосовно володіння і вжитку української мови громадянами) більшість (63%) експертів обрали варіант "кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах, а у повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен може спілкуватися будь-якою мовою".

24% експертів підтримують інший підхід: "кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах та в повсякденному житті. У сім'ї кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою".

9% експертів вважають, що спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може будь-якою мовою. Лише 4% опитаних експертів вважають володіння українською мовою необов'язковим (діаграма "Який підхід до мовної...", с.82).

На переконання 91% експертів, спілкування українською мовою – це вияв поваги до себе та держави.

84% експертів вважають, що в країні, де титульна нація становить переважну більшість населення, громадяни всіх національностей повинні знати її мову.

Який підхід до мовної політики Ви вважаєте правильним?
% опитаних експертів

Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах. У повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою	63,2
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування і спілкуватися нею в офіційних установах та в повсякденному житті (за межами сім'ї). У сім'ї кожен громадянин може спілкуватися будь-якою мовою	23,6
Кожен громадянин України має володіти українською мовою в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті (за межами сім'ї та в сім'ї) кожен громадянин може будь-якою мовою	9,4
Знання української мови в обсязі, достатньому для повсякденного спілкування, не є обов'язковим для громадян. Спілкуватися в офіційних установах, у повсякденному житті кожен громадянин може будь-якою мовою	3,8
Інше	0,0
Важко відповісти	0,0

На думку 74% експертів, українська мова потребує сприяння розвитку та поширенню з боку держави, зважаючи на її утиски в минулому та незалежно від впливу цих заходів на становище інших мов. Не поділяють цю думку 11% експертів.

У питанні щодо права держави обмежувати на своїй території використання інших мов, думки експертів розділилися. Відносна більшість (45%) підтримують цю ідею, проте не набагато менша частка (36%) – виступають проти цього.

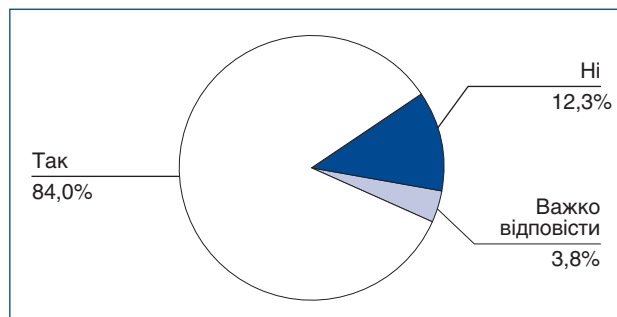
Чи згодні Ви з такими твердженнями?
% опитаних експертів

Спілкування державною українською мовою – це вияв поваги до себе як до громадянина України та до своєї держави – України	90,6%	5,7	3,8
У країні, де титульна нація становить переважну більшість населення, громадяни всіх національностей мають знати її мову	84,0%	6,6	9,4
Українська мова, яка багато років зазнавала утисків, потребує сприяння з боку держави її розвитку і поширенню, незалежно від того, як це впливає на становище інших мов	73,6%	11,3	15,1%
Держава має право обмежувати на своїй території сфери використання інших мов, крім державної, як це робиться, наприклад, у Франції	45,3%	35,8%	18,9%

☐ Так ☒ Ні ☐ Важко відповісти

Переважна більшість (84%) експертів вважають за потрібне посилення державного статусу української мови та розширення сфери її застосування. Не вважають це за потрібне – 12% опитаних.

Чи вважаєте Ви за потрібне посилення державного статусу української мови та розширення сфери її застосування?
% опитаних експертів

Найбільш підтримуваними серед експертів заходами для посилення державного статусу української мови та розширення сфери її застосування є: внесення відповідних змін до Закону “Про засади державної мовної політики” (підтримали 38% експертів), прийняття законів “Про державну українську мову” і “Про мови національних меншин” (за такий підхід висловилися 31% експертів), перегляд Закону “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” (підтримали 23% експертів), скасування Закону “Про засади державної мовної політики” і прийняття нового закону, який регулював би застосування державної мови і мов національних меншин (20%).

Які заходи з посилення державного статусу української мови та розширення сфери її застосування Ви б підтримали?*
% опитаних експертів

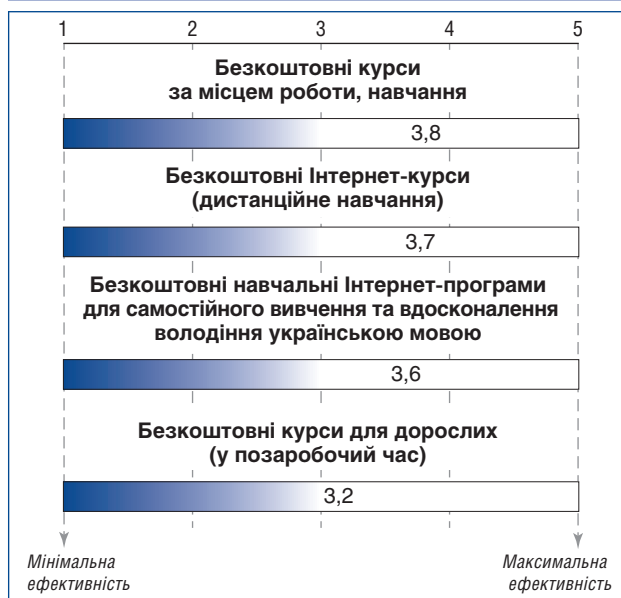
Внесення відповідних змін і доповнень до чинного Закону “Про засади державної мовної політики”	37,7
Перегляд Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” в напрямі скорочення зобов'язань України щодо підтримки згаданих мов	22,6
Прийняття двох окремих законів “Про державну українську мову” і “Про мови національних меншин”	31,1
Скасування чинного і прийняття нового Закону “Про засади державної мовної політики”, яким регулювалося б застосування державної мови і мов національних меншин	19,8
Нічого з наведеного	3,8
Важко відповісти	7,5

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Серед запропонованих заходів для покращання володіння українською мовою дорослими громадянами експерти приблизно однаково оцінили ефективність безкоштовних курсів за місцем роботи чи навчання, безкоштовних Інтернет-курсів (3,7 бала), безкоштовних навчальних Інтернет-програм для самостійного вивчення та удосконалення володіння українською мовою (3,8-3,6 бали). У 3,2 бали оцінили експерти ефективність безкоштовних курсів для дорослих (у позаробочий час)⁵.

⁵ За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає мінімальну ефективність, а “5” – максимальну.

Які із запропонованих варіантів покращення рівня володіння українською мовою бажаними дорослими громадянами були б найбільш ефективними?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну ефективність, а "5" – максимальну.

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА

Переважає більшість (80%) опитаних експертів підтримують культурні моделі, за яких українська культура (культура українського етносу) має стати базовою для формування культури сучасної української політичної нації, що включає в себе всіх громадян України, і знання її основ кожним громадянином, виховання поваги до неї має забезпечуватися системою освіти та державною культурною політикою.

При цьому 47% експертів (відносна більшість) вважають, що держава має створювати умови для збереження і розвитку культур національних меншин, а третина експертів – що держава має надавати безпосередню підтримку (в т.ч. бюджетну) збереженню і розвитку таких культур.

Лише 9% експертів вважають, що українська культура повинна залишатися насамперед культурою українського етносу і бути рівною за статусом з культурою меншин, а державна політика має будуватися на засадах культурного плюралізму (таблиця "Яка з наведених культурних моделей...?").

Більшість (58%) експертів переконані, що першочерговим завданням держави є сприяння розвитку української мови і культури, а вже потім мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України.

На думку 16% експертів, держава в першу чергу повинна сприяти розвитку культури корінних народів – українського та кримськотатарського.

На думку 23% опитаних експертів, держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України (таблиця "Який з наведених підходів є більш правильним?").

Яка з наведених культурних моделей є оптимальною для України?
% опитаних експертів

Українська культура (культура українського етносу) повинна стати базовою для формування культури сучасної української політичної нації, що включає в себе всіх громадян України. Знання її основ кожним громадянином і виховання поваги до неї має забезпечуватися системою освіти та державною культурною політикою. Держава створюватиме умови для збереження і розвитку культур національних меншин	47,2
Українська культура (культура українського етносу) повинна стати базовою для формування культури сучасної української політичної нації, що включає в себе всіх громадян України. Знання її основ кожним громадянином і виховання поваги до неї має забезпечуватися системою освіти та державною культурною політикою. Держава надаватиме безпосередню підтримку (в т.ч. бюджетними коштами) збереженню і розвитку культур національних меншин	33,0
Українська культура (культура українського етносу) повинна стати базовою для формування культури сучасної української політичної нації, що включає в себе всіх громадян України. Знання її основ кожним громадянином і виховання поваги до неї має забезпечуватися системою освіти та державною культурною політикою. Збереження і розвиток культур національних меншин є приватною справою їх носіїв	8,5
Українська культура має залишатися насамперед культурою українського етносу та бути рівною за своїм статусом з культурами національних меншин. Держава рівною мірою підтримуватиме розвиток усіх культур на засадах культурного плюралізму	8,5
Інша	0,0
Важко відповісти	2,8

Який з наведених підходів є більш правильним?
% опитаних експертів

Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української мови і культури, а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	57,5
Держава має рівною мірою сприяти розвитку мов і культур представників усіх національностей, які проживають на території України	22,6
Держава має, в першу чергу, сприяти розвитку української і кримськотатарської мов і культур (мов і культур корінних народів України), а вже потім – мов і культур представників інших національностей, які проживають на території України	16,0
Інший	0,9
Важко відповісти	2,8

Більшість (60%) експертів вважають, що найкращий ефект для забезпечення суспільно-політичної єдності матиме поступове зближення культурних традицій спільнот громадян України різних національностей з культурою українського етносу.

Майже третина (31%) опитаних експертів вважають більш ефективним засобом збереження культурних традицій та використання національних мов спільнотами громадян різних національностей.

Який підхід є найбільш ефективним для забезпечення суспільно-політичної єдності України? % опитаних експертів	
Поступове зближення культурних традицій спільнот громадян України різних національностей з культурою українського етносу, заохочення їх до поширення використання української мови, вироблення на цій основі сучасної української культури	60,4
Збереження культурних традицій, заохочення використання своїх національних мов спільнотами громадян України різних національностей	31,1
Інший	1,9
Важко відповісти	6,6

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ, ДЕКОМУНІЗАЦІЯ

69% експертів вважають, що здійснення політики декомунізації має в цілому позитивний вплив на формування спільної загальнонаціональної ідентичності, на думку 21% опитаних, цей вплив є негативним.

Яким чином на формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України впливає реалізація політики декомунізації? % опитаних експертів	
---	--

Серед конкретних положень українського законодавства щодо оцінок історичного минулого майже 90% опитаних експертів відзначають позитивний вплив на формування спільної загальнонаціональної ідентичності визнання Голодомору 1932-1933рр. геноцидом українського народу, 82% – засудження нацистського тоталітарного режиму і 74% – засудження комуністичного тоталітарного режиму із заборонаю використання та пропаганди відповідної символіки⁶.

⁶ Тут і далі сума варіантів відповіді "позитивно" та "скоріше позитивно".

⁷ Сума варіантів відповіді "негативно" та "скоріше негативно".

⁸ Так само.

Позитивний вплив запровадження кримінальної відповідальності за порушення цього законодавства відзначають дещо менші частки експертів – 70% стосовно нацистського режиму та 60% стосовно комуністичного режиму.

Рішення щодо визнання борцями за незалежність України у XX ст. УНР, Українських січових стрільців, загонів Холодноярської республіки, ОУН, УПА, Народного Руху України за перебудову матиме позитивний вплив на думку 64% експертів.

На позитивний вплив від встановлення в Україні Дня пам'яті та примирення 8 травня для вшанування пам'яті всіх жертв Другої світової війни 1939-1945рр. вказують 70% експертів.

Позитивний вплив зміни назви свята Дня Перемоги (9 травня) на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні відзначають 65%, негативний – 17%⁷.

62% експертів відзначають позитивний вплив заміни в офіційних документах, назвах державних свят, пам'яток історії та ін. назви Велика Вітчизняна війна 1941-1945рр. на Друга світова війна 1939-1945рр. На негативний вплив від зміни назви вказують 25% експертів⁸ (таблиця "Як наступні положення українського законодавства...?", с.85).

ЧИННИКИ, ЯКІ МОЖУТЬ СПРИЯТИ ОБ'ЄДНАННЮ ТА РОЗ'ЄДНАННЮ СУСПІЛЬСТВА

Серед чинників, які можуть сприяти об'єднанню громадян України, абсолютна більшість експертів визначили насамперед, такі: подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту (94%), забезпечення верховенства права, розвиток демократії, захист прав людини (93%), сприяння внутрішній мобільності громадян, розвиток внутрішнього туризму (91%).

Потужними чинниками єднання суспільства можуть виступити, на думку експертів, популяризація української культури (90%), подолання корупції (89%), збільшення можливостей участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному та регіональному рівнях (87%), поширення використання української мови (80%).

Як наступні положення українського законодавства щодо оцінок історичного минулого України вплинули на процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України?
% опитаних експертів

	Позитивно	Скоріше позитивно	Скоріше негативно	Негативно	Ніяк не вплинуло	Важко відповісти
Визнання Голодомору 1932-1933рр. в Україні геноцидом Українського народу	58,5	31,1	4,7	1,9	0,0	3,8
Засудження націонал-соціалістичного (нацистського) (1933-1945рр.) тоталітарного режиму, заборона використання та пропаганди його символіки	50,0	32,1	2,8	0,9	8,5	5,7
Засудження комуністичного (1917-1991рр.) тоталітарного режиму в Україні, заборона використання та пропаганди його символіки	44,3	30,2	9,4	5,7	4,7	5,7
Запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про заборону пропаганди націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму та використання його символіки	38,7	31,1	4,7	0,9	11,3	13,2
Визнання борцями за незалежність України у XX ст. таких органів влади та формувань, як Українська Народна Республіка (УНР), Українські Січові Стрільці (УСС), загони Холоднороської республіки, Організація українських націоналістів (ОУН), Українська повстанська армія (УПА), Народний Рух України за перебудову	36,8	27,4	12,3	5,7	3,8	14,2
Встановлення в Україні Дня пам'яті та примирення 8 травня, для вшанування пам'яті всіх жертв Другої світової війни 1939-1945рр.	34,0	35,8	8,5	8,5	9,4	3,8
Зміна назви свята Дня Перемоги (9 травня) на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День перемоги) 9 травня	34,0	31,1	7,5	9,4	11,3	6,6
Зміна в офіційних документах, назвах державних свят, пам'яток історії та ін. назви Велика Вітчизняна війна 1941-1945рр. на Друга світова війна 1939-1945рр.	25,5	36,8	7,5	14,2	10,4	5,7
Запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про заборону пропаганди комуністичного тоталітарного режиму та використання його символіки	24,5	35,8	14,2	4,7	8,5	12,3

Дещо менше експертів висловлюються за об'єднуючу роль справедливого розподілу суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних (79%), відновлення територіальної цілісності та суверенітету України (70%).

На думку 67% експертів, сприятиме єднанню суспільства проведення децентралізації та надання ширших повноважень і фінансових можливостей територіальним громадам. 62% вважають, що позитивно на процес об'єднання суспільства вплине сприяння розвитку національних культур, 59% підтримують в якості такого об'єднавчого чинника позбавлення історії радянських інтерпретацій і формування історичної пам'яті на власне українській основі. Створення єдиної помісної церкви в якості об'єднавчого чинника підтримують 55% експертів.

Значно менше експертів вірять у позитивний вплив на об'єднання суспільства таких чинників як можливий прихід до влади харизматичного лідера (36%), припинення війни з Росією на будь-яких умовах (20%), зміна влади в Україні (16%).

Натомість, в якості чинників, що сприятимуть роз'єднанню суспільства, експерти відзначають насамперед відмову від повернення Криму і згоду на надання "особливого статусу" окупованим районам Донбасу (77%), підвищення статусу російської мови (74%), радянське минуле та його спадщину (67%).

48% опитаних експертів вважають, що роз'єднання суспільства може стимулювати припинення війни з Росією на будь-яких умовах, а на думку 44% таким чинником може бути нормалізація відносин з РФ (таблиця "Як впливатимуть на об'єднання...?", с.86).

Як впливатиме на об'єднання чи роз'єднання громадян України наступне?
% опитаних експертів

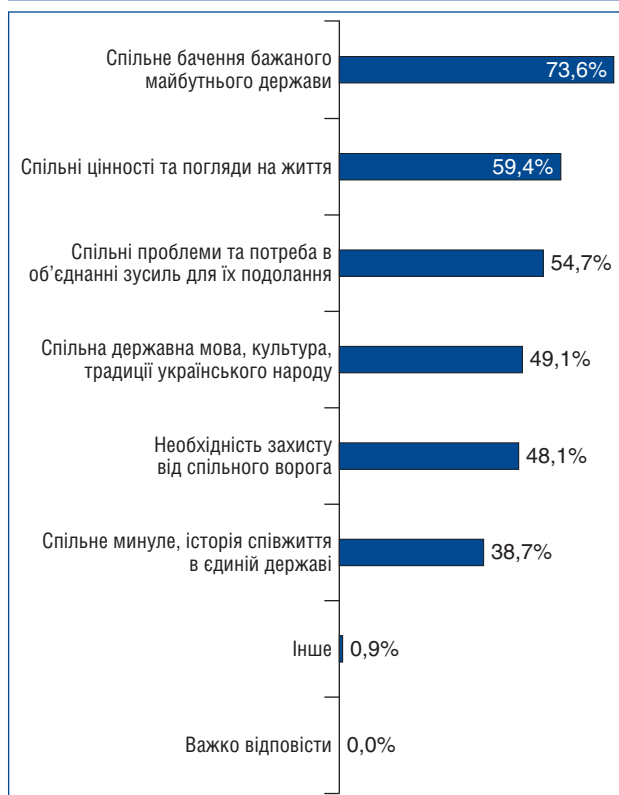
	Сприятиме об'єднанню	Сприятиме роз'єднанню	Не впливатиме	Важко відповісти
Подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян	94,3	0,9	1,9	2,8
Забезпечення у країні верховенства права, розвитку демократії, захисту прав людини	93,4	0,9	3,8	1,9
Сприяння внутрішній мобільності громадян, розвиток внутрішнього туризму та ін.	90,6	0,9	3,8	4,7
Популяризація української культури	89,6	1,9	1,9	6,6
Подолання корупції і притягнення корупціонерів до відповідальності	88,7	1,9	4,7	4,7
Збільшення можливостей участі громадян у вирішенні соціально важливих проблем на державному та регіональному рівнях	86,8	2,8	4,7	5,7
Поширення використання української мови	80,2	4,7	10,4	4,7
Більш справедливий розподіл суспільних благ, зменшення розриву між статками багатих і бідних громадян	79,2	3,8	5,7	11,3
Відновлення територіальної цілісності України, її повного суверенітету над окупованими територіями на умовах України	69,8	5,7	6,6	17,9
Проведення децентралізації, надання ширших повноважень і фінансових можливостей територіальним громадам	67,0	2,8	11,3	18,9
Сприяння розвитку культур національних меншин	62,3	2,8	20,8	14,2
Історія України, позбавлена радянських і російських інтерпретацій, формування історичної пам'яті на власне українській основі	59,4	13,2	3,8	23,6
Реалізація курсу на євроінтеграцію, на вступ до ЄС	54,7	11,3	11,3	22,6
Створення єдиної Помісної Православної Церкви	54,7	15,1	6,6	23,6
Прихід до влади харизматичного лідера	35,8	7,5	23,6	33,0
Припинення війни з Росією на будь-яких умовах	19,8	48,1	3,8	28,3
Зміна влади в Україні	16,0	23,6	30,2	30,2
Нормалізація відносин, відновлення торгівлі та економічної співпраці з Росією	10,4	44,3	17,0	28,3
Підвищення статусу російської мови в Україні (як другої державної чи офіційної у певних регіонах)	5,7	73,6	10,4	10,4
Радянське минуле, радянська історія, культурна спадщина	3,8	67,0	18,9	10,4
Відмова від повернення Криму, згода на надання особливого статусу окупованим територіям Донбасу	0,9	77,4	4,7	17,0
Федералізація України	0,9	76,4	6,6	16,0

Найбільша частка (74%) експертів вважають, що основою для єднання жителів України може стати спільне бачення бажаного майбутнього держави.

59% опитаних експертів основу для єднання суспільства вбачають у спільних цінностях і поглядах

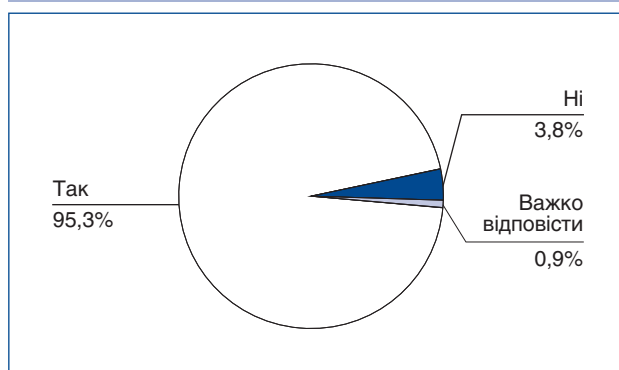
на життя, 55% – у необхідності об'єднання зусиль для подолання існуючих спільних проблем.

Спільну мову, культуру, традиції українського народу бачать основою для єднання 49% експертів, необхідність захисту від спільного ворога – 48%, спільне минуле – 39%.

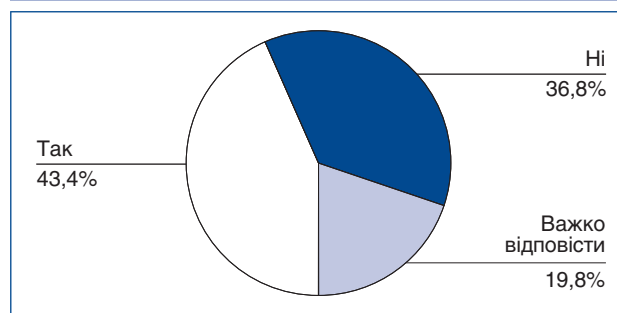
**Що може бути основою для
єднання жителів України?***
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Потребу в підтримці розвитку внутрішніх комунікацій між жителями різних регіонів України в різних сферах відзначили абсолютна більшість (95%) опитаних експертів, що дає підстави вважати їх розвиток одним з найбільш важливих засобів консолідації суспільства.

**Чи існує потреба в цілеспрямованій
підтримці державою розвитку комунікацій
(внутрішня трудова мобільність, внутрішній туризм,
академічні обміни, культурні, мистецькі, спортивні
заходи, бізнес-активність тощо) між жителями різних
регіонів України на різних рівнях?**
% опитаних експертів

У експертному середовищі немає чітко визначеної думки стосовно того, чи може ідея європейської інтеграції стати об'єднавчою для всього суспільства. Підтримують таку думку 43% експертів, проте 37% так не вважають.

**Чи може європейська інтеграція України
стати загальнонаціональною ідеєю,
яка об'єднала б усі регіони держави?**
% опитаних експертів

Стосовно напрямку подальшої політики держави щодо вирішення конфлікту на Сході, який сприяв би консолідації суспільства, експерти однозначної визначеності не продемонстрували.

Так, відносна більшість (45%) опитаних експертів схиляються до думки, що для суспільства найкраще було б відновлення довоєнного стану речей, що передбачає, зокрема крім відновлення дії Конституції та законодавства, покарання зрадників і воєнних злочинців, відбудову економіки регіону.

15% експертів схильні підтримати повну ізоляцію окупованих районів Донбасу та їх відокремлення від України за благо для суспільства, 13% підтримали б продовження нинішньої політики (в т.ч. ведення бойових дій).

6% експертів підтримують надання "особливого статусу" окупованим територіям, а 16% опитаних експертів не змогли визначитися.

**Який напрям державної політики України
щодо вирішення конфлікту на Донбасі сприяв би
консолідації українського суспільства?**
% опитаних експертів

Відновлення довоєнного стану речей (ведення самоврядування та місцевих справ відповідно до Конституції та законів України, покарання зрадників і воєнних злочинців, економічна відбудова)	45,3
Визнання територій окупованими Росією (повна ізоляція та відокремлення)	15,1
Продовження нинішньої політики (ведення бойових дій, часткова ізоляція, в т.ч. відсутність соціальних виплат, обмеження прав і свобод у зоні АТО)	13,2
Реінтеграція тимчасово невідконтрольних територій з наданням "особливого статусу" (перетворення бойовиків у "народну міліцію", самостійне формування органів прокуратури, судів, окреме бюджетне фінансування)	5,7
Інше	4,7
Важко відповісти	16,0

Стосовно характеру політики України щодо Росії, яка могла б сприяти консолідації суспільства, майже половина (49%) експертів підтримали варіант обмеженого співробітництва у критично важливих сферах, збереження контактів і діалогу за одночасного визначення "червоних ліній", де компроміси є неможливими.

Водночас, 38% експертів вважають, що для суспільства буде корисним максимальне обмеження контактів і згортання співробітництва, запровадження візового режиму. На пошук компромісів з Росією ціною територіальних втрат налаштовані менше 3% експертів.

Яка політика України щодо Росії сприяла б консолідації українського суспільства?
% опитаних експертів

Обмежене співробітництво у критично важливих сферах і питаннях, збереження контактів і двостороннього діалогу, але при цьому визначення “червоних ліній”, щодо яких неможливі компроміси (питання окупації Криму та Донбасу)	49,1
Максимальне обмеження контактів, згортання будь-якого співробітництва, збереження режиму санкцій та запровадження візового режиму	37,7
Пошук будь-яких компромісів з Росією, згода на умови Росії щодо Криму та Донбасу з метою якнайшвидшого врегулювання конфлікту та повернення до дружніх партнерських відносин	2,8
Інше	3,8
Важко відповісти	6,6

ВИСНОВКИ

Результати опитування засвідчили усвідомлення експертним середовищем процесуального характеру формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, і, водночас, потреби в цілеспрямованих діях держави в цьому напрямі, зокрема виробленні та реалізації відповідної державної політики. Ініціаторами такої політики, на думку більшості експертів, мають стати як Президент, так і інтелектуальні еліти та громадянське суспільство.

Основними заходами для реалізації політики формування загальнонаціональної ідентичності більшість експертів вбачають ухвалення відповідних державних документів концептуального характеру, а також широке залучення неурядових організацій та громадських ініціатив у відповідних сферах.

Більшість експертів позитивно оцінюють сучасну ситуацію, законодавчу базу, політику в тих сферах, що безпосередньо впливають на формування ідентичності (освіта, мова, культура, національна пам'ять, міжнаціональні відносини). Позитивним для більшості експертів вбачається вплив на формування спільної загальнонаціональної ідентичності інститутів освіти, громадських об'єднань, більшості державних інститутів, церков (за винятком УПЦ (МП)).

Більшість експертів засвідчують, що державна політика у сферах історичної пам'яті, декомунізації, звільнення історії від радянських трактувань здійснюють позитивний вплив на формування загальнонаціональної ідентичності.

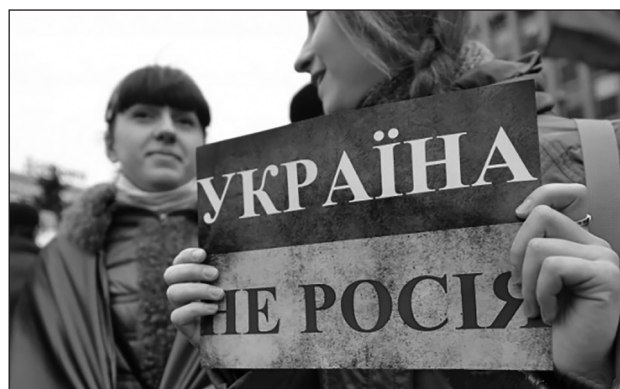
Більшість експертів підтримують підходи, за яких гуманітарною базою формування загальнонаціональної ідентичності громадян України мають стати українська мова та культура. Відповідно, на думку більшості експертів, держава має більше уваги спрямовувати на заохочення покращення рівня володіння громадянами українською мовою і розширення сфери її застосування, пропаганду української культури, розвиток комунікацій між різними регіонами країни.

Основний акцент під час розробки та реалізації політики формування загальнонаціональної ідентичності, на думку більшості експертів, має бути зроблений на виробленні спільного бачення бажаного майбутнього країни, ствердженні спільних цінностей та пошуку шляхів подолання спільних проблем сьогодення. У перспективі таким баченням майбутнього може стати ідея європейської інтеграції України, позитивний вплив якої на консолідацію суспільства засвідчують понад половини експертів.

Суттєвими перешкодами для формування загальнонаціональної ідентичності громадян України експерти вважають, зокрема, відсутність згаданого вище “проекту” майбутнього країни, відсутність цілеспрямованої політики формування ідентичності та необхідних для цього державних інститутів, незахищеність національного інформаційного простору, розчарування громадян у своїй соціальній перспективі в Україні або в перспективах держави в цілому.

Позитивний вплив на процес консолідації суспільства, на думку експертів, найбільшою мірою матимуть подолання існуючих соціально-економічних проблем, підвищення добробуту більшості громадян, забезпечення демократії, верховенства права, захисту прав громадян і боротьби з корупцією, популяризація української культури та розвиток внутрішньої мобільності. Негативний вплив матимуть спроби федералізації України, згода на анексію Криму та особливий статус окупованих територій Донбасу, підвищення статусу російської мови.

Серед більшості експертів є розуміння того, що консолідації суспільства скоріше сприятимуть ті варіанти політики щодо конфлікту на Донбасі та відносин з Росією, які виходять з національних інтересів і передбачають згортання чи обмеження співробітництва до мінімально необхідного.

4. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ*

Формування загальнонаціональної ідентичності є необхідною передумовою стійкого демократичного розвитку країни, зміцнення національної єдності та гарантування територіальної цілісності, здатності держави і суспільства давати адекватні відповіді на внутрішні та зовнішні виклики, важливим чинником забезпечення прав і свобод громадян України всіх національностей, створення в Україні громадянського суспільства та його динамічного розвитку.

Революція Гідності й агресія РФ проти України створили сприятливі умови для формування спільної загальнонаціональної ідентичності. Характерними ознаками останніх років стали зростання рівня підтримки громадянами незалежності України, ціннісного ставлення до своєї країни, державних символів та атрибутів, високий рівень патріотизму, посилення позицій української мови та поширення української культурної традиції, поєднання громадянського принципу розуміння побудови нації з обов'язковістю українського культурного компонента, спільне бачення жителями країни чинників об'єднання, спільних цінностей та усвідомлений запит на чітке визначення загальноприйнятних цілей розвитку країни.

В умовах російської агресії проти України, анексії та окупації частини її території, суспільна єдність має вирішальне значення для національної безпеки, обороноспроможності держави і її здатності закласти підвалини для успішного подальшого розвитку. За таких умов цілеспрямовані, системні дії з формування спільної загальнонаціональної ідентичності мають стати пріоритетним завданням Української держави. Виконання цього завдання передбачає вироблення цілісної і послідовної державної політики у відповідних сферах, в основу якої має бути покладена ця Концепція¹.

Правовими засадами Концепції є Конституція і чинне законодавство України, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України².

* Тут і далі у проекті терміни вживаються у такому значенні:

- Український народ – громадяни України всіх національностей;
- українська політична нація – громадяни України всіх національностей, синонім терміну “український народ”;
- українська нація – сукупність громадян України, які відносять себе до українського етносу, що історично проживає на території України і дав офіційну назву державі;
- національні меншини – групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою (ст.3 Закону України “Про національні меншини”);
- корінний народ – спільнота, етногенез якої відбувся на території і в межах сучасних кордонів Української держави, об'єднана ознаками етнічної ідентичності та не має власного державного утворення за межами Української держави; створення необхідних умов для збереження етнокультурної самобутності якої забезпечується на тих самих засадах, що і для національних меншин;
- “загальнонаціональна ідентичність громадян України” – характер ідентичності, *політико-правовий аспект* якої характеризується визнанням України як Батьківщини, її недоторканності і територіальної цілісності, повагою до українського громадянства, дотриманням принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина; *соціально-культурний* – визнанням української мови як державної і володінням нею, сприйняттям духовних цінностей і культурних традицій української нації; *етнонаціональний* – визнанням права кожного громадянина на визначення власної національної належності за власним вибором, рівноправності всіх громадян, незалежно від їх етнічної належності.

¹ За основу для цього Проекту взято проект Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, підготовлений Центром Разумкова за підсумками досліджень, проведених у 2006-2007рр. Див. Національна безпека і оборона, №9, 2007, с.28-31.

² Зокрема, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, ухвалена у Страсбурзі 1 лютого 1995р., ратифікована Законом України “Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин” від 9 грудня 1997р.; Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, ухвалена у Страсбурзі 5 листопада 1992р., ратифікована Законом України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” від 15 травня 2003р.

РОЛЬ І МІСЦЕ КОНЦЕПЦІЇ

Метою Концепції є визначення напрямів державної політики з формування загальнонаціональної ідентичності громадян України.

Головними завданнями Концепції є сприяння:

- організації цілеспрямованої комплексної, послідовної і взаємоузгодженої за часом, ресурсами та результатами діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань у сфері формування загальнонаціональної ідентичності громадян України;

- систематизації та наближенню до реальних потреб нормативно-правової бази з питань верховенства права, прав і свобод людини і громадянина, розвитку української культури та духовності, використання української мови та мов інших національностей України, забезпечення прав етнічних спільнот на вільний розвиток своїх мов і культур, реформування відносин між центром і регіонами в напрямі розширення прав і повноважень місцевого самоврядування;

- розробці і впровадженню дієвих механізмів вирівнювання соціально-економічних диспропорцій між регіонами, розширенню та поглибленню між-регіональних комунікацій, створенню єдиного інформаційного та культурного простору України;

- формуванню культури сучасної української політичної нації на основі синтезу української культурної традиції, традицій інших етнічних спільнот України та досягнень європейської цивілізації;

- вихованню взаємної поваги та толерантності у представників різних національностей, культурних і релігійних традицій, які живуть в Україні;

- вихованню у суспільній свідомості громадянського патріотизму як основи національної єдності громадян України, базового мотивуючого чинника соціальної поведінки та політичної діяльності;

- формуванню прийнятної для абсолютної більшості суспільства системи цінностей, що спирається як на українську історично-культурну традицію, так і на сучасну систему цінностей, притаманну народам Європи³;

- подоланню негативних комплексів національної свідомості українців, породжених століттями бездержавності, історичними поразками, соціальним і духовним пригнобленням, штучним гальмуванням розвитку української мови і культури як у складі інших держав, так і внаслідок впливу певних політичних інтересів у самій Україні;

- гармонізації міжнаціональних відносин, подоланню негативного зовнішнього впливу на них, поступовому розмиванню соціокультурної бази іредентизму, насамперед, у прикордонних областях;

- подоланню існуючих негативних стереотипів сприйняття громадянами з різних регіонів і спільнот одних одними, зміцнення довіри між ними, підвищення толерантності до існуючих відмінностей, створення умов для вироблення загальнонаціонального порядку денного;

- прискоренню соціальної адаптації та інтеграції тимчасово переміщених осіб у соціальні спільноти за новим місцем проживання, покращанню умов для реалізації та захисту їх соціальних прав, задоволення освітніх, культурних, інформаційних потреб;

- створенню передумов для відновлення суверенітету України над анексованою територією Автономної Республіки Крим та тимчасово окупованими окремими районами Донецької і Луганської областей, відновлення на цих територіях конституційного ладу і нормальної життєдіяльності, покращення умов для реалізації прав і свобод громадян, які проживають на цих територіях, для повернення на місця постійного проживання тимчасово переміщених осіб.

Загальні передумови і принципи формування загальнонаціональної ідентичності громадян України:

- українська політична нація, визначена в Конституції України як “Український народ – громадяни України всіх національностей”, перебуває у стадії становлення;

- українська культурна традиція через пріоритетну державну підтримку та суспільні механізми самоорганізації має стати основою формування культурної традиції сучасної української політичної нації, яка охоплює всіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, – це відповідатиме історичній логіці становлення української державності і сприятиме консолідації українського суспільства;

- культурні традиції етнічних спільнот України мають стати невід’ємною складовою культурної традиції сучасної української політичної нації;

- становлення сучасної української політичної нації має передбачати гармонізацію тенденцій розвитку, зближення та водночас збереження самобутності етнічних спільнот, збереження культурного різноманіття українського суспільства;

- до процесу формування в Україні загальнонаціональної ідентичності мають бути залучені всі сили суспільства на основі їх солідарної і конструктивної співпраці в рамках розроблених для цього відповідних державних програм;

- в умовах продовження російської збройної агресії проти України, анексії Криму та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, формування загальнонаціональної ідентичності громадян України є пріоритетним завданням у контексті забезпечення національної безпеки.

Головні напрями державної політики з формування загальнонаціональної ідентичності громадян України

1. Створення правових та інституційних засад формування загальнонаціональної ідентичності громадян України:

- вироблення, законодавче закріплення і донесення до широких верств суспільства чіткої, зрозумілої для суспільства та реалістичної системи національних пріоритетів (цілей і шляхів розвитку України в середньостроковій і стратегічній перспективі), яка не може змінюватися внаслідок впливу інтересів тієї чи іншої політичної сили;

³ Див.: Хартия основных прав Европейского Союза (від 7 грудня 2000р.) – http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

- надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення термінів Конституції України: “Український народ”, “українська нація”, “весь Український народ”, “народ”, “корінні народи”, “національні меншини України”, “українці, які проживають за межами держави”;

- прийняття на основі офіційного тлумачення Конституційного Суду України Концепції державної етнополітики, оновлення і систематизація на основі прийнятої Концепції законодавства, що регулює етнонаціональні відносини в Україні;

- надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення ст.10 Конституції України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, з точки зору обсягу та порядку застосування положень Хартії органами державної влади та місцевого самоврядування України;

- приведення у відповідність до рішення Конституційного Суду України прийнятих органами місцевого самоврядування рішень про надання певним мовам статусу регіональних на відповідних територіях;

- прийняття Закону “Про державну мову”, в якому мають бути чітко визначені зміст, порядок забезпечення і захисту державного статусу української мови, умови функціонування державної мови, заходи з її розвитку, система інституцій, необхідних для реалізації цього Закону;

- прийняття закону, що визначав би порядок функціонування в Україні інших мов, включаючи мови корінних народів і національних меншин, забезпечення взаємної узгодженості законодавчих актів, що регулюють порядок застосування мов у різних сферах суспільного життя на території України;

- прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розробленої за участі представників найкрупніших християнських церков і релігійних організацій України і схваленої Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій;

- посилення відповідальності фізичних і юридичних осіб, політичних партій, засобів масової інформації за прояви ксенофобії, розпалювання міжнаціональної, міжконфесійної ворожнечі, посягання на державні символи та державну мову, а також пам’ятки культури, мови всіх національних (етнічних), конфесійних, культурних спільнот і меншин України;

- запровадження практики щорічних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав громадян у національній, культурній, мовній, релігійній сферах, підготовлених із залученням правозахисних громадських організацій (зокрема, Української Гельсінської спілки, Харківської правозахисної групи та ін.);

- створення дієвих правових механізмів запобігання проявам регіонального сепаратизму, іредентизму, його пропаганді органами місцевого самоврядування, політичними партіями, громадськими об’єднаннями та окремими громадянами;

- запровадження практики експертизи (в т.ч. громадської) нормативно-правових документів усіх рівнів з точки зору їх впливу на стан міжнаціональних, міжконфесійних, міжрегіональних відносин,

пропорційність соціально-економічного розвитку регіонів, можливості соціогуманітарного міжрегіонального обміну, внутрішню мобільність населення;

- внесення змін до чинного законодавства про громадянство з метою забезпечення реального дотримання ст.4 Конституції України, унеможливлення незаконного набуття громадянства України громадянства інших держав, удосконалення механізму припинення громадянства України у випадку виявлення наявності у громадянина України громадянства інших держав та в інших випадках, передбачених чинним законодавством;

- активізація діяльності Ради з питань національної єдності із забезпечення всебічного обговорення та вироблення пропозицій щодо основних напрямів і конкретних заходів з реалізації політики формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, із залученням державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об’єднань, наукових та експертних установ і організацій;

- створення при Кабінеті Міністрів України як центральному органі виконавчої влади Міжвідомчої координаційної комісії з питань формування загальнонаціональної ідентичності громадян України. До складу цього органу мають увійти представники центральних органів влади, до сфери компетенції яких належать питання, що впливають на формування ідентичності громадян України. Функції керівництва комісією мають бути покладені на профільного Віце-прем’єр-міністра, до сфери діяльності якого належать відповідні питання.

2. Збагачення та забезпечення цілісності інформаційно-культурного простору:

- формування і реалізація державної інформаційної політики на засадах, визначених ухваленою Доктриною інформаційної безпеки України;

- розробка Концепції розвитку національного інформаційного простору України, яка б визначала його роль і місце у глобалізаційних та інтеграційних процесах, процесах соціально-політичної та економічної трансформації України в умовах існуючого зовнішнього оточення і тривалої агресії проти України, передбачала б механізми та інструменти його захисту від деструктивних зовнішніх впливів, спроб нав’язати чужий дискурс з питань мови, історії, культури, сучасної політики України, української ідентичності. На основі затвердженої Концепції – розробка та реалізація Стратегії розвитку національного інформаційного простору України;

- недопущення використання ЗМІ будь-яких форм власності як засобів маніпуляції свідомістю громадян (у т.ч. через використання суспільно-конфліктних тем), антиукраїнської пропаганди, розпалювання міжрегіональної, міжетнічної, міжконфесійної та іншої ворожнечі в суспільстві;

- забезпечення максимально повного, неупередженого та вчасного інформування громадян України про основні напрями та актуальні проблеми зовнішньої і внутрішньої політики держави, дії вищих інститутів влади, що становлять значний публічний інтерес, недопущення замовчування суспільно важливої інформації;

- формування цілісного гуманітарного простору країни на основі розширення сфери застосування

української мови та перетворення її на мову між-етнічного спілкування, інклюзивного розвитку сучасної української культури із залученням культур національних меншин, забезпечення всім громадянам доступу до джерел інформації, якісної освіти і культурних благ;

- створення сприятливих умов для розвитку виробництва та розповсюдження якісної, конкурентоспроможної україномовної культурної та інформаційної продукції; надання постійної належної державної підтримки (в т.ч. засобами економічної, податкової політики та ін.) для видавництва та продажу україномовних книг, періодичних видань і друкованих засобів масової інформації, виробництва україномовних художніх, телевізійних і документальних фільмів, кінопрокату оригінальних і перекладних україномовних фільмів;

- послідовне збільшення у телевізійному та радіо-ефірі україномовної частки аудіовізуальної продукції; приведення у відповідність до норм української літературної мови лексики україномовних ЗМІ, насамперед, електронних;

- заохочення створення і просування до інформаційного простору культурно-інформаційної продукції, що сприяє кращому ознайомленню українського суспільства з історією, культурою, духовними та побутовими традиціями, способом життя національних, культурних, релігійних спільнот України, особливостями історії, етнографії, культури жителів її регіонів;

- заохочення розвитку літератур мовами національних меншин і корінних народів України; пропаганда їх найкращих надбань, у т.ч. через переклад українською мовою;

- стимулювання розвитку перекладацької діяльності; відновлення у вищих навчальних закладах України шкіль літературного перекладу; здійснення перекладу новітньої спеціальної літератури в різних галузях знань українською мовою; а також з української мови – на іноземні;

- забезпечення оперативного перекладу українською мовою новітніх зарубіжних культурних продуктів світового рівня (в першу чергу – літератури та кінопродукції);

- реалізація державних інформаційних програм, спрямованих на поширення серед громадян об'єктивної інформації стосовно ЄС, НАТО, зарубіжних держав і міжнародних організацій – партнерів України, дезавування поширюваних російською пропагандою міфів і стереотипів, з особливим наголосом на роботі у Східному, Південному регіонах та на Донбасі;

- постійне інформування громадськості про стан виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, національних програм співробітництва Україна-НАТО, здійснені практичні заходи та їх значення для України.

3. Формування єдиного науково-освітнього простору:

- забезпечення використання державної української мови як мови навчально-виховного, освітнього процесу в усіх державних і комунальних дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних, позашкільних і вищих навчальних закладах;

- гарантування права громадян на отримання дошкільної та загальної середньої освіти мовами корінних народів і національних меншин, з обов'язковим вивченням державної мови як окремої дисципліни в обсязі, що дає змогу отримати вищу освіту державною мовою, провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням цієї мови;

- у регіонах, де, крім української, поширені мови інших національностей, внесення вивчення цих мов до навчальних програм і заохочення їх вивчення всіма бажаючими учнями у факультативному порядку;

- зміцнення гуманітарної складової у програмах середніх загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів; її базові складові – українська мова, історія і література – на всіх етапах мають викладатися як окремі предмети;

- створення уніфікованих підручників і навчальних посібників для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України та інших гуманітарних дисциплін світоглядного спрямування, які містили б спільні виважені інтерпретації та оцінки історії і сучасного розвитку України, вироблені за підсумками дискусій провідних українських вчених з наукових установ і вищих навчальних закладів з різних регіонів України, а також іноземних експертів; тексти підручників повинні відповідати вимогам толерантності та об'єктивності;

- запровадження викладання історії України та інших гуманітарних дисциплін за єдиними підручниками і програмами в усіх загальноосвітніх закладах України, незалежно від профілю навчання;

- пропаганда і внесення до програм вивчення літератури в середніх школах творів видатних іноземних письменників, які проповідували у своїх творах міжнаціональну толерантність, а також творів українських письменників аналогічного світоглядного спрямування;

- забезпечення використання державної української мови як мови науки в Україні;

- здійснення на рівні Національної академії наук України програми розробки та уніфікації української термінології в точних, природничих і технічних наукових дисциплінах; відповідно до результатів її виконання, редагування шкільних і вузівських підручників з відповідних дисциплін; розширення обсягів видання довідниково-словникової літератури з усіх галузей знань;

- створення в усіх регіонах загальних і спеціалізованих курсів з вивчення (покращення рівня володіння) української мови для дорослого населення, з використанням Інтернет-технологій. Залучення до цієї діяльності громадських об'єднань, у т.ч. тих, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету (товариства "Просвіта", "Знання" та ін.);

- внесення до шкільних програм з народознавства, історії України, української літератури обов'язкових екскурсій, в т.ч. – до інших регіонів, з метою ознайомлення школярів з історичними, культурними та етнографічними пам'ятками, музеями та заповідниками, різноманітним культурним традицій України, заохочення розвитку інфраструктури екскурсійних маршрутів;

- сприяння науковому взаємообміну та посилення співпраці між науковими установами та вищими навчальними закладами різних регіонів країни, вченими та науковими школами інших країн;

- запровадження практики обміну студентами та професорсько-викладацьким складом між вищими навчальними закладами регіонів України; сприяння створенню загальнонаціональних і міжрегіональних студентських, молодіжних, професійних та інших об'єднань і рухів;

- забезпечення належного рівня викладання в середній і вищій школах англійської та інших іноземних мов; запровадження практики обов'язкового систематичного стажування вчителів (викладачів) іноземних мов у відповідних зарубіжних країнах.

4. Виховання поваги до історії і культури України, символів та атрибутів держави:

- прийняття Закону України “Про державні символи”;

- реалізація комплексної національної інформаційної кампанії з пропаганди історії і культури України, української мови, державної символіки, успіхів країни в різних сферах;

- розширення та забезпечення неухильного використання державних символів у діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, освіти та культури в усіх регіонах;

- формування власного символічного простору, завершення його декомунізації, забезпечення гармонізації з сучасною інтерпретацією історії України, створення Національного пантеону, героїзації борців за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, в т.ч. учасників Революції Гідності, учасників АТО у складі різних формувань, волонтерів;

- розширення сфери національної історичної політики на основі співпраці Українського інституту національної пам'яті з відповідними академічними та освітніми установами, зацікавленими громадськими об'єднаннями. Активна протидія зовнішнім викликам у цій сфері;

- системне реформування музейної діяльності з урахуванням її важливості як чинника формування спільної національної пам'яті, консолідації суспільства;

- запровадження атестації на вільне володіння державною мовою для претендентів на зайняття посад в органах місцевого самоврядування;

- запровадження тестування на рівень володіння державною мовою як невід'ємної складової щорічного оцінювання діяльності державних службовців, результати якого впливають на їх службову кар'єру;

- встановлення дисциплінарної відповідальності державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування за порушення прав громадян на використання державної мови в стосунках з органами влади та місцевого самоврядування на всій території України;

- запровадження стандарту обслуговування споживачів державною мовою у сферах торгівлі та надання послуг громадянам, безвідносно до форми власності окремих об'єктів;

- посилення ефективності пропаганди Збройних Сил України, Національної гвардії, інших силових структур України, їх ролі в захисті Незалежності України від російського агресора як засобу патріотичного виховання молоді, чинника консолідації громадян країни; підвищення престижу контрактної служби у Збройних Силах України, інших силових структурах; пропаганда їх символіки;

- активізація зусиль Міністерства закордонних справ із захисту прав громадян України за кордоном, особливо у кризових або конфліктних ситуаціях; систематичне інформування громадськості про дії української влади для захисту своїх громадян за кордоном.

5. Розвиток міжкультурного діалогу та внутрішньої мобільності, формування культури толерантності українського суспільства:

- поширення практики загальнонаціональних, міжрегіональних і регіональних форумів національних культур (фестивалів, оглядів, національних свят, конкурсів, благодійних акцій тощо); впровадження практики проведення декад національних культур на загальнонаціональному та місцевих рівнях (в останньому випадку – з використанням міжрегіональних обмінів); обміни виставками із зібрань історичних, краєзнавчих музеїв, художніх галерей, а також приватних колекцій;

- стимулювання створення і просування до інформаційного простору культурно-інформаційних продуктів, які сприяють ознайомленню українського суспільства (насамперед, молодіжної аудиторії) з історією, культурою, духовними та побутовими традиціями, способом життя національних і культурних спільнот і меншин України, особливостями історії, етнографії, культури її регіонів;

- формування системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів (вихователів), які викладають мови національних меншин та/або предмети, пов'язані з культурами меншин і вихованням міжнаціональної толерантності; впровадження до виховних планів закладів дошкільної і позашкільної освіти, до навчальних програм і планів загальноосвітніх навчальних закладів уроків толерантності;

- заохочення створення соціальної реклами і проведення рекламних кампаній, спрямованих на формування та розвиток культури толерантності українського суспільства;

- державне сприяння реалізації неурядовими організаціями, зокрема молодіжними та дитячими, програм і заходів, метою яких є налагодження зв'язків між молоддю у різних регіонах, знайомство з культурою і традиціями одне одного;

- розвиток внутрішнього туризму як засобу культурного взаємозбагачення громадян різних регіонів; стимулювання на державному рівні суб'єктів туристичного бізнесу, які займаються внутрішнім туризмом; зниження тарифів на внутрішні залізничні та автомобільні перевезення для туристичних груп і за індивідуальними туристичними путівками; впровадження “сімейних проїзних квитків” і тарифів “вихідного дня” на перевезення пасажирів транспортними засобами приміського та міжміського сполучення;

- розробка та реалізація програми “Розвиток туризму в Україні”, в рамках якої передбачити розробку та кодифікацію в одному атласі за географічним і тематичним принципом туристичних маршрутів, які дозволяти б у короткий термін ознайомитися з культурними та історичними пам’ятками України; будівництво відповідно до цих маршрутів мережі шляхів і необхідної інфраструктури;

- запровадження системи дотацій на повне чи часткове покриття видатків на організацію екскурсій по Україні учнівської та студентської молоді;

- створення загальнодержавного, постійно оновлюваного банку даних трудових ресурсів; виявлення зон надлишку та дефіциту трудових ресурсів, надання допомоги місцевим органам влади з балансування ринку праці; розробка програми внутрішньої трудової міграції;

- розробка цільових державних програм фахового (професійно-технічного навчання), професійної перепідготовки, внутрішньої трудової міграції, сприяння малому, сімейному підприємництву, молодіжним та іншим стартапам у різних регіонах країни. Особлива увага має приділятися наданню допомоги і сприянню вимушеним переселенцям з тимчасово окупованих територій;

- стимулювання міжрегіональної міграції молоді для отримання вищої освіти; недопущення анклавізації вищої освіти через її “наближення до місця проживання”; створення в містах – крупних науково-освітніх центрах належної соціальної інфраструктури (гуртожитків, їдалень, бібліотек, закладів охорони здоров’я тощо) для студентів з інших населених пунктів, запровадження спеціальних субсидій для оренди студентами житла;

- реалізація принципу екстериторіальності під час комплектування Збройних Сил, передбачення в умовах контракту військовослужбовців контрактної служби можливості проходження ними служби не за місцем проживання;

- розвиток рекреаційного та туристичного потенціалу регіонів України (насамперед, Західного та Південного); розробка державної програми модернізації рекреаційної галузі, приведення її у відповідність до світових стандартів.

6. Децентралізація, ліквідація диспропорцій у соціально-економічному становищі регіонів, зміцнення міжрегіональних економічних зв’язків:

- послідовна реалізація політики децентралізації та реформи місцевого самоврядування; створення економічно спроможних суб’єктів місцевого самоврядування, передача органам місцевого самоврядування частини повноважень органів виконавчої влади у фінансовій, освітній, соціальній, правоохоронній сферах, а також джерел ресурсів, необхідних для їх виконання;

- розробка та реалізація цілісної концепції регіональної політики;

- поступове вирівнювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів, зокрема через реалізацію відповідних державних програм;

- забезпечення дотримання державних стандартів (нормативів) і соціальних гарантій гідного життя кожного громадянина, незалежно від місця його проживання; вирівнювання рівнів середньої заробітної плати по регіонах;

- сприяння посиленню внутрішніх господарських зв’язків і промислової кооперації;

- сприяння пріоритетному розвитку малого та середнього бізнесу в усіх регіонах країни, передусім через реформування податкової системи, спрощення реєстраційних і дозвільних функцій; реалізація з цією метою цільових загальнонаціональних і регіональних програм;

- надання органами місцевого самоврядування сприяння територіальним громадам у створенні міжрегіональних інформаційних центрів розвитку підприємництва;

- реалізація політики створення в містах достатньої кількості якісних (з конкурентною зарплатою) робочих місць.

Очікувані результати від розробки та реалізації Концепції:

- забезпечення узгоджених, системних дій органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на досягнення стратегічної мети – формування загальнонаціональної ідентичності громадян різних регіонів країни, становлення української політичної нації;

- створення сприятливих умов для розвитку і розширення сфери застосування української мови як мови, рідної для більшої частини населення України, і як основної мови міжетнічного спілкування і порозуміння в країні;

- ідейно-політична та соціально-культурна консолідація українського суспільства на основі спільних цінностей, виховання і підтримка в суспільстві високого рівня громадянського патріотизму;

- створення умов, що унеможливають використання існуючих міжрегіональних соціально-культурних відмінностей для провокування розколу суспільства за регіональною ознакою, сепаратистських чи іредентистських проявів;

- забезпечення громадянського миру і злагоди, сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, посилення суспільної солідарності і толерантності, поваги до прав меншин;

- створення передумов для соціальної мобілізації суспільства, досягнення загальногромадянського консенсусу під час вирішення питань національного рівня, реалізації масштабних “національних проєктів”, підвищення рівня конкурентоспроможності України у світі, посилення здатності протистояти зовнішнім загрозам і викликам воєнного та невоєнного характеру;

- подолання відчуженості громадян від держави, підвищення рівня їх поваги до державних символів та інститутів, розвиток політичної культури населення, інститутів громадянського суспільства, гарантування демократичного характеру влади;

- створення більш сприятливих умов для розвитку української культури, науки, освіти, мистецтва, інтеграції України у європейський та світовий культурний простір.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

12 квітня 2017р. відбувся Круглий стіл “Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України”. Цей захід проводився в рамках завершального етапу проекту “Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики”, що виконувався за підтримки програми *MATRA* МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера.

Предметами обговорення стали результати загальнонаціонального та експертного опитувань, здійснених соціологічною службою Центру Разумкова, а також основні положення майбутньої Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, тези до дискусії щодо якої були підготовлені експертами Центру.

Нижче наводяться виступи учасників у тому порядку, в якому вони були представлені під час дискусії. Тексти підготовлені за стенограмою дискусії, подаються у дещо скороченому вигляді, деякі виступи супроводжуються посиланнями та необхідними коментарями, зробленими редакцією.

ПОТРІБЕН НОВИЙ ПІДХІД ДЛЯ КРАЇНИ, ЯКА ФОРМУЄ СВОЮ ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПРОПОНУЄ СВОЇМ ГРОМАДЯНАМ ОБРАТИ САМЕ УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ У ХХІ ст.

Юрій РУБАН,
керівник Головного
департаменту з питань
гуманітарної політики
Адміністрації Президента
України

Хочу привітати всіх, хто працював над опитуваннями і тезами до Концепції. Це є надзвичайно цікавий документ і такий, що провокує дуже багато роздумів.

На мою думку, соціологічне опитування дає підстави для оптимізму. Насправді, воно говорить про те, що **існує певна єдність громадян України у їх поглядах на свою країну, на своє майбутнє**, є якесь спільне бачення цього майбутнього, і це величезний плюс.

Я так розумію, що проблема полягає в тому, як це спільне та досить невиразне бачення перетворити в мобілізацію заради певного розвитку країни. Це,

звичайно, виклик. І саме запропонована концепція¹ є тією пропозицією з перетворення багатоголосся нашого суспільства на єдину політичну волю для досягнення певних соціальних, економічних, культурних та інших результатів. Це велика справа. Це надзвичайно корисний документ, який вартий того, щоб над ним і далі працювати та його обговорювати.

Звичайно, є вічна проблема ідентичності в ліберальній, філософській і політологічній традиції. Консерваторам з ідентичністю легше. Для тих же, хто сповідує ліберальні погляди, це завжди проблема, тому що ідентичність у ліберальній філософській традиції не закріплюється. Кожен з нас у будь-який момент часу має право на вибір ідентичності в тій чи іншій ситуації. Тут прозвучала теза про те, що процес вибору ідентичності триває. Якщо стояти на позиціях ліберальної філософії, то цей процес вічний. Кожного дня людина обирає ті чи інші аспекти ідентичності. Ідентичність – мінлива річ, тому цей процес завжди буде, і ми повинні на це дивитися як на певну норму.

Інше, надзвичайно цікаве питання: чому людина обирає ту чи іншу ідентичність? Наприклад, мовне питання, яке ми задаємо – яку мову людина вважає рідною – мені здається, що цікавішим було б інше питання (і воно має значення для розробки державної політики): чому люди обирають саме таку мову і вважають, що саме з цією мовою пов'язаний успіх їх життєвої стратегії?

З цим пов'язана, між іншим, і особливість проекту представленої концепції і те, що говориться тут – відсутність політики ідентичності. Це відчувається в самих запитаннях і відповідях. Саме вибір ідентичності диктує те, що держава повинна пропонувати

¹ Текст згаданої Концепції, доопрацьованої після Круглого столу, вміщений у цьому номері журналу.

людям свою ефективність. Тоді люди обиратимуть українську ідентичність. Зверніть увагу, у концепції описуються різні сфери, де держава має продемонструвати свою ефективність, щоб стимулювати ось цей вибір ідентичності, що, звичайно, правильно. Але, з точки зору аналітики (і з точки зору державних документів), завжди є небезпека того, що, коли ми так розглядаємо питання, то в концепції напишемо “робити все хороше і не робити нічого поганого”. Це питання аналітичної цінності і цінності з точки зору державної політики будь-якої концепції.

Про формування ідентичності. Знову ж таки, державним діячам XIX ст. було легше: у них була чітка нормативізація ідентичності. До Першої світової війни не більше 10% громадян реально голосували. Коли право голосу належить усім громадянам, ця ситуація є дещо іншою. Нормативістський спосіб, коли згори диктуються якісь політики і “крок ліворуч, крок праворуч” не допускається, в нашій ситуації, я думаю, не буде працювати. Потрібен новий підхід для країни, яка формує свою ідентичність і пропонує своїм громадянам обрати саме українську ідентичність у XXI ст. – в абсолютно новому інформаційному полі, в абсолютно новій політичній ситуації і т.ін.

Питання про цінності. “World Value Survey” – чудові, важливі і надзвичайно інформативні, проте: як ця методика працює у наших реаліях? В українських реаліях тлумачення результатів “World Value Survey” вимагає більш глибокого аналізу.

Для прикладу: українці говорять, що релігія – їх цінність. За тиждень ми зможемо взяти дані про відвідуваність церков у Великодню ніч і, думаю, що ми побачимо вражаючу різницю між цифрою 80% і числом тих, хто відвідав церкви у Великодню ніч, у тому ж 5-мільйонному Києві². Це проблема будь-яких соціологічних опитувань. Громадяни в опитуванні будуть казати, що вони категорично проти корупції, а пізніше голосуватимуть за людей, які не можуть пояснити походження своїх статків.

Ми хочемо побачити себе в європейських координатах, зокрема, у ставленні до демократії. Водночас, поняття демократії має довгелезну історію. Тому можливо, що на початку опитувань “World Value Survey” було одне розуміння демократії, в т.ч. в Європі, а зараз це розуміння трішечки змінюється³. Я гадаю, що третє розуміння демократії є зараз у нас в Україні. Загалом, питання про порівнюваність є надзвичайно цікавим.

На завершення, хотів би повернутися до того, з чого починав. Я пропонував би вийти за межі підходу, який у нас є, і спробувати замість питання “Якою мовою Ви розмовляєте?”, дати відповідь на питання “Чому Ви саме цією мовою розмовляєте?”⁴. ■

МИ БАЧИМО ВЕЛИЧЕЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬСТВА, ЯКОМУ НЕ ДАЮТЬ ПОБУДУВАТИ СИЛЬНУ ДЕРЖАВУ

Микола КНЯЖИЦЬКИЙ,
голова Комітету
Верховної Ради України
з питань культури і духовності

Приємно, що не дуже змінилися ті погляди на власну ідентичність українського суспільства, що були за часом ближчі до Революції Гідності. Ми дуже переживали, що зміняться ті речі та настрої, засвідчені попереднім опитуванням, оскільки було досить велике розчарування українського суспільства через те, що економічна ситуація не покращується і не рухається режим “без віз”. Але цього не відбулося. І це дає надії на можливість побудови української демократичної держави, чим більшість із нас тут намагається займатися.

До речі, цими днями в *The New York Times* була надрукована стаття одного з діячів, як він себе називає, “Єврейського руху” Долинського⁵. Хоча він не є діячем єврейського руху (бо таких діячів як Й.Зіссельс, В.Нахманович та багатьох інших людей і справжніх патріотів України і Ізраїлю ми шануємо). Це – людина антиукраїнськи налаштована, ця стаття переповнена наклепами проти учасників українських визвольних змагань і безпосередньо проти Інституту національної пам’яті. Викликано це тим, що діяльність Інституту і налаштування суспільства після Революції Гідності кардинально змінилися, і ця готовність українців будувати ефективну українську державу лякає тих людей, які не хотіли б, щоб така держава була побудована. Тому що просто так стаття в *New York Times* з’явитися не могла б. І це не поодинокий випадок.

Нещодавно мені надіслали посилання вже з українських медіа, де І.Новіков, який є російським адвокатом, на телеканалі “ЗІК” стверджує, що А.Яценюк має зобов’язання перед М.Карп’юком і С.Клихом, мало не те, що він справді воював у Чечні, як і багато українських керівників⁶... І те, що нам здається смішним, підтвердив і М.Азаров у цілій низці російських видань... Тобто **продовжується ця боротьба з українською ідентичністю, яка народжується.**

² В опитуванні Центру Разумкова, результати якого презентувалися на Круглому столі, сумарна частка респондентів, які визначили релігію як “важливу” чи “дуже важливу” у їх житті, склала 55%. Можливо, Ю.Рубан посилається на інші дані.

³ Довідково: дослідження “World Value Survey” здійснюються, починаючи з 1981р. Докладніше див. сайт *World Value Survey* – www.worldvaluessurvey.org.

⁴ У опитуванні Центру Разумкова, проведеному 18-23 листопада 2016р., громадянам було поставлено аналогічне за змістом питання “Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте?”. Відповіді респондентів див.: Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова “Консолідація українського суспільства: виклики, шляхи, перспективи”. – Національна безпека і оборона, №7-8, 2016, с.42.

⁵ М.Княжицький має на увазі публікацію *What Ukraine's Jews Fear* за авторством Едуарда Долинського, надруковану в *The New York Times* у розділі “Думки”: https://www.nytimes.com/2017/04/11/opinion/what-ukraines-jews-fear.html?ref=collection%2Ftimestopic%2FUkraine&action=click&contentCollection=world®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=4&pgtype=collection.

⁶ Мається на увазі матеріал телеканалу ЗІК: Ілля Новіков заявив про відповідальність Яценюка за двох в’язнів Кремля. – Сайт ЗІК, http://zik.ua/news/2017/04/11/ilya_novikov_zayavyv_pro_vidpovidalnist_yatsenyuka_za_dvoh_vyazniv_kremlya_1078241.

Хочу зупинитися на інших аспектах пропонованого дослідження, яких не було в минулому дослідженні, саме завдяки тому, що вдалося долучитися до міжнародної мережі досліджень громадської думки. Тут я бачу дуже багато небезпечних для нас речей, які ми ще не обговорювали.

Наприклад, є питання “Чи можна загалом довіряти більшості людей чи треба бути дуже обережним у стосунках з ними?” – надзвичайно важливе питання. Ви бачите, що в Україні лише 17% людей вважають, що можна довіряти іншим, що ми можемо разом з іншими щось робити в нашому суспільстві⁷. Навіть у Росії це 28%. У Польщі – 22% – небагато, і ми дуже схожі з Польщею в тому, що Польща теж переживає нестабільну політичну ситуацію, зміну політичних еліт, внутрішню конфронтацію в суспільстві. Тобто в базових речах ми схожі. Таке велике число людей, які вважають, що треба бути обережними з людьми – 75%, це звичайно лякає. Це не дозволить українському суспільству настільки швидко розвиватися і рухатися вперед, як цього потребує в т.ч. наша економічна ситуація.

Ще цікаве питання: “Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій?”. Ми бачимо, що до Збройних Сил в Україні – досить висока довіра і це природньо, тому що, на жаль, ми знаходимося у стані війни. У нас висока довіра до ЗМІ, яка, як це не дивно, меншою теж є в Польщі. Чомусь у нас висока довіра до профспілок – мабуть, ми цього недооцінюємо або це з якоїсь іншої причини, це дослідники повинні сказати з якої причини.

Те, що погано. Найнижча довіра до університетів. Найнижча довіра до судів: 10,5% певною мірою і лише 1,3% – повністю довіряють, тоді як у Німеччині 17% повністю довіряють і 54% – частково, і навіть у Польщі 3,4% повністю довіряють і 35% – частково, і в Росії 5% повністю довіряють і 28% – частково. Тобто немає жодної довіри до судів. Найнижча серед усіх країн, у яких проводилися опитування, довіра до уряду. Немає довіри до банківської системи. Немає довіри до парламенту і до політичних партій. Це означає, що **українське суспільство абсолютно не довіряє українській державі – не лише українській владі, але і судам, і партіям, і інструментам суспільства**. І це величезне розчарування в державі.

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

Частково маємо для цього об’єктивні причини – повинні їх аналізувати і над ними працювати. Але, разом з тим, це є модельована ситуація, з моєї точки зору, перш за все, Росією, через контрольовані нею ЗМІ. Довіра до яких, як це не дивно – попри фейковість і багато інших речей, як показує це дослідження, не відрізняється від довіри в інших країнах. І повна недовіра до державних інститутів і до частини громадських інститутів, оскільки партія – це по суті громадський інститут.

Це якраз і є спробою довести, що Україна є державою, яка не відбулася. Це те, що росіяни намагаються увесь час довести – знівелювати або “поставити стелю”, не дати розвиватися тому великому суспільному потенціалу, який показують інші частини цього дослідження, які говорять про ріст патріотизму та самоідентифікації українства. І ми, безумовно, повинні замислитися, в чому причини таких результатів, і зробити все, щоб їх подолати. Ми бачимо величезний потенціал суспільства, якому хтось не дає побудувати потенційно сильну державу. Цю “стіну” потрібно зламати. Я вдячний за це дослідження, оскільки воно показує і причини цих факторів. ■

ПОТРІБНА ЦІЛЕСПРЯМОВАНА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Володимир В'ЯТРОВИЧ,
голова Українського інституту
національної пам'яті

Про довіру. Мене теж лякають ці цифри. Тому що така суть змін, що довіра є саме тим головним соціальним капіталом, який можна інвестувати в якісь зміни. Згоден з тим, що довіра підривається системно і саме інформаційними кампаніями, які проводяться ззовні. Проте, треба так само розуміти, що довіри бракує, зокрема, і через хиби наші внутрішні. Тобто ми не можемо цього просто відкинути, тому що дуже чітко показано, що довіри бракує власне тим інститутам, з якими українські громадяни найбільше стикаються – це правоохоронні органи, це суди – тобто там, де не відчувається якихось великих змін.

З іншого боку, я думаю, що такий брак довіри має щось спільне із соціально-психологічним ефектом маятника. Справа в тому, що події, які ми мали під час і після Майдану, зумовили максимальне зростання рівня довіри в суспільстві. Довіра волатильна і зараз маятник, на жаль, пішов в інший бік. І цим, очевидно, користуються різного роду політичні сили як всередині країни, так і ззовні.

⁷ Тут і далі М.Княжицький цитує дані соціологічного дослідження, вміщені в цьому номері журналу.

Щодо позитивних речей, які ми бачимо в цьому дослідженні. Я абсолютно згоден з тезою, яка тут неодноразово лунала, що справді зараз ми маємо максимально сприятливі умови для формування ідентичності. Я абсолютно згоден з тезою, яка звучить у цих і в попередніх матеріалах, що потрібна цілеспрямована державна політика формування ідентичності. В американській культурі є такий термін “nation-building” (це слово має два значення, як і “державотворення”) – він означає водночас формування ідентичності та формування держави.

Тому дуже добре, що врешті ми доходимо того висновку, що **участь держави в цих процесах є надзвичайно необхідною**. Звичайно, я втішений тим, що розуміння необхідності участі держави в цих процесах формування ідентичності є як у більшості населення, так і у експертів. Я маю на увазі власне той напрям роботи, пов'язаної з формуванням загальнонаціональної ідентичності, за яку несе безпосередню відповідальність Український інститут національної пам'яті. Йдеться про державну історичну політику.

Соціологічні опитування, які проводилися протягом останніх двох років, дають для нас обнадійливу статистику, що та група, яка підтримує засади цієї політики, є завжди найбільшою (а теперішнє експертне опитування засвідчує ще більш високий рівень підтримки та розуміння необхідності реалізації такої державної історичної політики). Очевидно, що ті рекомендації, які тут обговорюємо, ми абсолютно готові підтримати. Роль державної історичної політики у процесах формування загальнонаціональної ідентичності на цьому етапі є вагомим.

З одного боку, нашим завданням є деконструкція основ радянської ідентичності, які дуже фундаментально закладалися в українському суспільстві і які, на жаль, дуже довго продовжували жити вже після занепаду Радянського Союзу. Власне на це спрямована політика декомунізації. Але **ми прекрасно розуміємо, що повинні пропонувати і якусь альтернативу – нову модель історичної пам'яті** – те, що зараз обговорюється між істориками, громадськістю. Це позитивна програма, яку ми зараз намагаємося формувати.

Так само я абсолютно згоден з тим, що показують ці дослідження та експертні опитування про необхідність державної мовної політики. *По-перше*, ці опитування показали надзвичайну важливість мовного питання у контексті національної ідентичності. *По-друге*, цікавим є момент про мову респондентів: досить велике число (68%) назвали рідною українську мову, дещо менше (52%) тих, хто спілкується вдома українською мовою і ще менше – тих, хто спілкується поза домом українською мовою. Це означає, в першу чергу, що русифікація як така чи невикористання української мови обумовлюється тільки зовнішніми обставинами – тими, які збудовані в суспільстві.

Мені здається, що те, що зараз відбувається у суспільстві та ініціативи в Парламенті про запровадження квот державною українською мовою на радіо і телебаченні – це дуже правильний підхід. Він власне змінює ті зовнішні умови, які дозволять

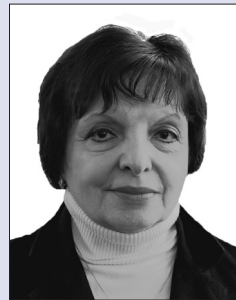
безперешкодно розвиватися мові, і дасть змогу українцям спілкуватись українською мовою в суспільстві, не вважаючи її якоюсь вторинною. Через це політика в цьому напрямі однозначно має бути продовжена, і я сподіваюся, що дійдуть руки саме цього складу Парламенту до відповідного законопроекту про державну мову, який є теж надзвичайно необхідним.

Ще одне *зауваження щодо тези про праві та ліві політичні сили в Україні*. Я завжди дуже скептично ставився до такої класифікації саме в українських реаліях. Мені здається, що, зважаючи на постколоніальні бачення, ще важко говорити про цей класичний політологічний поділ в Україні. Незважаючи на те, що ми вже 25 років живемо в незалежній Україні, постколоніальний підхід набагато більше розкриває український політикум: ми досі говоримо радше про проукраїнські сили, як це не парадоксально, в Україні, і проантиукраїнські, також в Україні.

Так, очевидно, склалося, що ті сили, які себе позиціонують лівими, здебільшого є антиукраїнськими, але, якщо глибше подивитися програму т.зв. “правих” партій, тієї ж “Свободи”, то її соціально-економічний зміст є надзвичайно лівим. Через це, мені здається, використання такого класичного поділу “праві vs ліві” в українській ситуації є, можливо, не достатньо доречним.

На завершення, ще раз хочу подякувати за це дослідження, яке є надзвичайно корисним і дозволяє нам звертатися з ним у тому, що ми робимо. ■

ДЕРЖАВНА УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОВИННА БУТИ СПРЯМОВАНА НА ТЕ, ЩОБ КОНСОЛІДУВАТИ НАШЕ СУСПІЛЬСТВО

Ірина КРЕСІНА,
завідувач відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького
НАН України

Я також хочу подякувати всім, хто був причетний до цього масштабного соціологічного дослідження, яке дійсно дає нам надзвичайно цікавий матеріал для наших наукових досліджень і для нашої політично-практичної діяльності в галузі управління суспільством і всім тим, що називається “наша державна політика”. Не буду коментувати ці результати, вони самі за себе говорять. Звичайно, кожен науковець візьме їх як цікавий матеріал для своїх наукових розвідок і пропозицій щодо здійснення політики.

Мені хотілося б сьогодні обговорити те, що нам запропоновано для дискусії. Власне, це концепція державної політики в галузі формування державної ідентичності. Насамперед, слід сказати, що так, **як сформульована мета цієї концепції, вона дійсно правильна і спрямована на забезпечення консолідації українського суспільства на основі**

вивчення зрізу того суспільства, яке ми сьогодні бачимо. Але завдання сьогодні полягає не в тому, щоб створити політику ідентичності. Як слушно говорилося, ідентичність – це самоідентифікація людини з певною етнічною, соціальною, культурною спільнотою і т.ін. І тому це психологічний акт: себе ідентифікувати з певними спільнотами, які мають дійсно ціннісне наповнення. Але ж мета політики сьогодні і завдання нашої політики полягає не в тому, щоб формувати ідентичність. Управляти цим процесом – це марна справа⁸. Але управляти треба тими процесами, які відбуваються в суспільстві, і які власне свідчать про те, що у нас сьогодні є багато проблем.

А проблема полягає в тому, що **нам сьогодні треба консолідуватися на засадах українських національних цінностей, на засадах європейських цінностей**. Тобто власне те, що лежить сьогодні в основі нашої Революції Гідності – це утвердження європейських цінностей і національних цінностей. І тому, звичайно, що державна управлінська діяльність і повинна бути спрямована на те, щоб консолідувати наше суспільство.

У мене абсолютно негативне враження щодо представленого тут документа, тому що виглядає так, що автори почали роботу “з чистого аркуша”, наче ніколи за 26 років у нас цим ніхто не займався⁹. Слід нагадати, що українські етнополітологи посідають одне з перших місць у європейській політичній науці саме щодо розробки питань етнонаціонального розвитку, етнонаціональних відносин і т.ін. У нас є прекрасні здобутки, прекрасні наукові монографії. У нас є здобутки саме в галузі забезпечення нормативно-правового супроводу цієї політики. А політика ця називається однозначно – етнонаціональна політика України – вона скрізь задекларована, артикульована¹⁰. Мені здається, що саме говорячи про завдання, які сьогодні стоять перед Україною у плані консолідації суспільства, об’єднання країни, “зшивання” наших регіонів, – суть полягає в тому, щоб не управляти ідентичністю, а управляти етнонаціональними процесами, які повинні розвиватися у тому руслі, в якому бажано сьогодні, щоб держава утверджувалася як самостійна та незалежна.

Як свідчать дані соціологічного дослідження, спільна ідентичність на засадах єдиної політичної нації і громадянства в Україні сформована. 95% опитаних вважають себе громадянами України, незалежно від їх етнічного походження та культурної, освітньої ідентичності і т.ін. І тому сьогодні треба спиратися на це величезне завоювання, здобуток нашого незалежного державного розвитку за 25 років. Ми сформували цю ідентичність, незалежно від того, хто сьогодні ставить такі завдання про те, щоб формувати

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

єдину ідентичність. А така постановка питання на 26-му році незалежності України тільки про формування цієї ідентичності мені здається проявом меншовартості. Головне завдання, я повторюю, це консолідація на засадах національної ідеї і наших спільних цінностей. Відповідно, вся етнонаціональна політика має бути спрямована на утвердження єдності нації і держави. І питання ідентичності – це тільки одне з багатьох, які стоять на цьому шляху, які власне потребують розв’язання.

Не менш важливі складові цієї політики, я маю на увазі етнонаціональної – це мовна, міграційна, культурна, освітня політика – вони, до речі, тут відображені у концепції. Це окремі галузеві види політики, але вони не є складовими політики ідентичності. Тут, мені здається, дійсно зміщені акценти. У нас сьогодні вкотре в Парламенті зіткнулися політичні позиції¹¹. От які сьогодні завдання нам треба вирішувати: не говорити про ідентичність, а про те, що йде гостре протистояння політичних позицій – проукраїнських і антиукраїнських, проросійських позицій. І тому вся наша практична діяльність насамперед повинна бути спрямована на формування саме консолідації суспільства.

Щодо термінології цієї концепції. Не витримує критики. Ми говоримо, що у нас одна нація і є багато етносів. І тут ми знову бачимо якісь старі, вже багато разів критиковані позиції. Наприклад, “мова міжнаціонального спілкування”, “титильна нація” – ну це зовсім неприпустимі терміни. Я не знаю, з яких радянських підручників витягли цю термінологію і вставили її в цей текст. Мені здається, що треба серйозно працювати над такими документами. Або, наприклад, “міжнаціональні стосунки”! Це якийсь уже печерний сталінізм, якщо ми говоримо про міжетнічні стосунки, етнічний склад населення, етнічну та

⁸ За даними експертного опитування Центру Разумкова, опублікованого у цьому номері журналу, 74% експертів вважають за необхідне визнати формування загальнонаціональної ідентичності громадян України окремим напрямом державної політики.

⁹ **Коментар редакції.** Для дискусії на Круглому столі Центром Разумкова було запропоновано матеріал під назвою “Основні цілі, принципи, напрями державної політики у сфері ідентичності в сучасних умовах. Тези для дискусії”. Під час презентації результатів проекту на Круглому столі було зроблено особливий наголос на тому, що представлені тези не є цілісним, завершеним документом, а являють собою узагальнення позицій за результатами соціологічних та експертного опитувань, фокус-груп, а також міркувань, висловлених учасниками заочних круглих столів і попередніх фахових дискусій. Передбачалося, що за підсумками дискусії роботу над Концепцією буде продовжено з урахуванням висловлених зауважень і пропозицій.

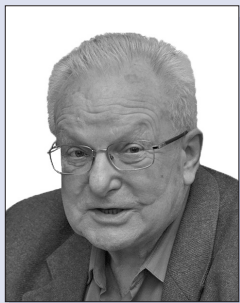
¹⁰ На цей час в Україні немає офіційного документа концептуального характеру, який визначав би засади державної політики у сфері етнонаціональних відносин, а законодавча база в цій сфері значною мірою потребує оновлення і доповнення.

¹¹ Можливо, йдеться про конфлікт між народними депутатами Н.Шуфричем та Ю.Березою, що виник через використання Н.Шуфричем російської мови в Парламенті. Докладніше див. “Шуфрич та Береза полаялися через декларації та російську мову”. – http://espreso.tv/news/2017/04/12/shufrych_i_bereza_polayalsya_cherez_deklaraciyi_ta_rosijsku_movu.

національну ідентичність, спільну ідентичність – я не розумію, чому не потрапив цей документ до рук науковців, які дійсно могли б допомогти грамотно сформулювати це. Я не хочу це все коментувати, бо це в нас забере багато часу¹².

Хочу підкреслити кілька позицій. Політика формування спільної ідентичності не може охоплювати всі види політик: освітню, культурну, міграційну – це тільки напрями діяльності держави в галузі освіти, культури і т.д. Але це не політика ідентичності. Далі, немає головного в цій концепції – суб'єкта цієї політики (хто буде здійснювати державну політику?). Наступне, якісь необхідні моменти, які мають супроводжувати документ такого роду – якщо формується концепція політики, то повинні бути визначені терміни, цілі, завдання, принципи, відповідальність цих суб'єктів, взаємозв'язки між ними, яка нормативна база потрібна (в концепцію закладається теоретична основа, а далі це основа для того, щоб сформувалась адекватна нормативно-правова база); немає повноважень, немає інституційної структури, яка буде забезпечувати – державний орган, який здійснюватиме цю політику¹³. Власне у традиційне розуміння того, що таке політика, воно сьогодні не вкладається. ■

МИ НЕ ВИРІШИМО ПИТАННЯ, ЯКЩО БУДЕМО ГОВОРИТИ ЛИШЕ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ ОКРЕМОГО ГРОМАДЯНИНА, ЗАЛИШАЮЧИ ПОЗА ДУЖКАМИ ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНУ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Володимир ВАСИЛЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний
Посол України

Багато говорилося, що немає політики у сфері ідентичності як громадян України, так і ідентичності національної. І всередині експертної спільноти немає навіть термінологічних підходів до цієї проблеми. І, звичайно, якщо ми не виробимо єдиної мови, якою ми розмовляємо, то у нас і розмови не вийде.

Що стосується дослідження. Дослідження – досить цікаве і цінне. Його можна використати для побудови концепції, я б сказав, підтримки і зміцнення національної ідентичності. Тут говорилося про те, що українська ідентичність лише формується або народжується і т.ін. **Українська ідентичність**

є тисячоліття. Вона весь час знаходиться у процесі розвитку. Таким чином, ми повинні підходити до самої проблеми, що українська ідентичність знаходиться весь час у процесі розвитку і весь час розвиватиметься. Це не є якесь статичне явище.

Метою в тезах для дискусії зазначено, що це є “формування української політичної нації як спільноти громадян”. Поясніть, що таке “політична нація” і що під цим розуміти. *По-перше*, був більш прийнятний термін. Це не “політична нація”, а “громадянська нація”, “civic nation” – тобто це нація, єдність якої ґрунтується на спільності людей, які мають одне і те ж громадянство, єдине громадянство. Це зовсім інший аспект. Зовсім іншого змісту набуває тоді поняття “політичної нації”, коли ми її називаємо “громадянська нація”. І це дійсно: в Україні існує громадянська нація так, як вона існує в будь-якій країні Європи. Що таке громадянська нація? З чого складається громадянська нація? Складниками громадянської нації є не окремі громадяни, а є спільноти.

Питомою спільнотою, ядром громадянської нації завжди є нація, яку офіційно називають “титульною нацією”. У Німеччині – це німецька нація, у Франції – це французька нація, в Україні – це українська нація. **І ми повинні говорити про національну ідентичність.** Ми не вирішимо питання, якщо ми говоритимемо лише про ідентичність окремого громадянина, залишаючи поза дужками ідентичність національну та ідентичність держави. У цьому плані ми концептуально повинні погодитися з тим, що можуть існувати ідентичність громадянина, ідентичність фізичної особи, але є поряд з тим і ідентичність національна – тобто тієї спільноти, в рамках якої існує цей громадянин. І тільки таким чином ми можемо нормально вирішити проблему ідентичності і здійснення цієї ідентичності.

Далі. Якщо взяти будь-яку державу – вся її зовнішня чи внутрішня політика завжди є націєцентричною. В Україні, на жаль, немає україноцентричної політики. І саме **через відсутність україноцентричної гуманітарної політики ми маємо російську агресію**, вчинену проти України, результатами якої є втрата Криму та регіонів Донбасу і Луганщини.

Які території були втрачені? Ті, на яких відбулася тотальна зачистка всього українського. Сам цей факт свідчить, що **без нормальної україноцентричної гуманітарної політики ми не збережемо державу і будемо прирікати цю державу на подальші кризи і страждання.** Таким чином, потрібно говорити не про державну політику у сфері ідентичності громадян, а треба говорити про гуманітарну державну політику, яка робить державу міцною, надає державі спроможності протистояти зовнішній і внутрішній загрозі.

У концепції говориться про те, що необхідно проводити мовну політику, культурну політику, політику національної пам'яті, міграційну політику і т.д. Саме це і є складниками державної гуманітарної політики. З моєї точки зору, і я про це писав, – через

¹² **Коментар редакції.** Згадувані тут у критичному контексті терміни в даний час без застережень використовуються у сучасних наукових виданнях з проблем етнополітики, в т.ч. англословних, деякі з них – у чинних законодавчих актах, зокрема, в Законі України “Про національні меншини”.

¹³ **Коментар редакції.** Більшість з переліченого міститься у матеріалі, що був запропонований до дискусії на Круглому столі. Див.: “Основні цілі, принципи, напрями державної політики у сфері ідентичності в сучасних умовах. Тези для дискусії”. – Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017р., с.89-93, http://www.razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf.

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

відсутність україноцентричної гуманітарної політики ми стали об'єктом не лише збройної агресії, а ми є об'єктом гуманітарної агресії з боку РФ. Складниками цієї гуманітарної агресії є: *по-перше*, мовно-культурна війна, яка ведеться проти України вже кілька століть; *по-друге*, це є війна інформаційно-пропагандистська; *по-третє*, це є війна в галузі історичної пам'яті – **нам відмовляють у праві мати свою власну історію та свою історичну пам'ять**; *по-четверте*, це є війна в царині релігії. От чотири складники гуманітарної агресії, які скеровані проти України і проти яких Україна не протистоїть належним чином через те, що в державі немає україноцентричної гуманітарної політики.

І вістрям гуманітарної війни проти України є війна на мовному фронті. Чому? Тому що **мова – це ключовий фактор, за допомогою якого ми ідентифікуємо належність громадянина до своєї етнічної спільноти та до держави**. Тому сьогодні практично ми всі повинні зайнятися цим – от Центр Разумкова, Національний інститут стратегічних досліджень та інші інституції – об'єднати зусилля і працювати спільно над створенням концепції україноцентричної гуманітарної політики. А поки ця концепція буде розглядатися, необхідно щоб Верховна Рада якомога швидше ухвалила Закон про державну мову, який зареєстрований сьогодні в Секретаріаті Верховної Ради і який необхідно вже зараз обговорювати з тим, щоб якнайшвидше прийняти¹⁴.

ДЛЯ УКРАЇНИ ТЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ Є НАПРУЖЕНОЮ І ПРОБЛЕМАТИЧНОЮ

Євген БИСТРИЦЬКИЙ,
виконавчий директор
Міжнародного
фонду "Відродження"

Кілька слів про поняття "ідентичність", про яку ми говоримо у філософії. Можна говорити про дуже просту річ. Ідентичність (якщо ми перекладемо це слово) – це тожсамість; це тотожність себе і людей, спільнот, у яких люди живуть; ідентичність – це те, що зберігає нашу тотожність, зберігає гідність, єдність спільноти, а значить вона є основою економічного, культурного розвитку, політичних стосунків – тобто того, що називається суб'єктністю країни.

Те, чого торкається або аналізує це дослідження, це, перш за все, громадянська або, громадянсько-політична ідентичність. Про тему національної

ідентичності є лише цифри ставлення громадян до своєї самоідентифікації. Це ясно, це правильно. Але саме тут є і проблема. Для України тема ідентичності є напруженою і проблематичною, тому що **дві ідентичності, які існують у будь-якому суспільстві, це політична, громадянсько-політична або "civic identity", та етнонаціональна ідентичність – між собою мають складні стосунки**. Можу сказати, що якраз ці складні стосунки між двома вимірами ідентичності зараз породжують найбільш конфліктні ситуації, починаючи з парламенту і закінчуючи громадською думкою, загалом збереження цієї самототожності або суб'єктності України.

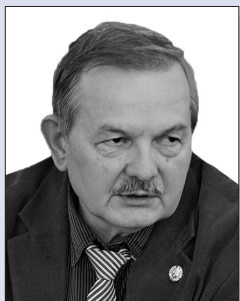
З цього приводу я хочу як директор фонду "Відродження" дещо сказати. Мені дуже сподобалися цифри, які говорять про те, що коли обирають серед державних чи суспільних інститутів, найбільше впливають громадські організації, громадські рухи, які є в Україні¹⁵. Значить, реформа децентралізації на правильному шляху.

Загалом, тут говориться про загальнонаціональну ідентичність, в якій я виділяю два параметри, два модуси. Хочу сказати, що подальший напрям досліджень – найбільш складний. А саме: проаналізувати, зробити якісну соціологічну аналітику, як між собою взаємодіють етнонаціональна та громадянсько-політична ідентичність¹⁶. Хто це зробить, той висвітлить ті проблеми, які у нас є. Візьмемо Парламент: я не буду наводити там пронаціоналістичні, прогромадянські угруповання депутатів – це можна розкласти по полицях, і справа в тому, як можна зробити аналітику їх стосунків між собою, між їх ідентичностями. Це перспектива фантастична, і я вітаю Вас тому, що Ви фактично на це вийшли. І це буде хороша відповідь на ті питання щодо концепції, про яку тут говорили.

¹⁴ Скоріш за все, йдеться про проект закону "Про державну мову", реєстр. №5670 від 19 січня 2017р.

¹⁵ Очевидно, йдеться про відповіді на питання "Наскільки Ви довіряєте кожній з наведених інституцій?", де за сумарним показником ("довіряю" та "скоріше довіряю") рівня довіри суспільні інституції посідають перші місця.

¹⁶ Про співвідношення різних аспектів ідентичності громадян України докладніше див.: підрозділ "Особливості ідентичності окремих мовних і національних груп" матеріалу "Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості". – Національна безпека і оборона, №3-4, 2016, с.84-103.

**ТРИВОЖНА ТЕНДЕНЦІЯ:
ДИСТАНЦІЮВАННЯ ЖИТЕЛІВ
НЕПІДКОНТРОЛЬНОЇ ТЕРИТОРІЇ
ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД
ДЕРЖАВИ УКРАЇНА**

Володимир КІПЕНЬ,
голова Інституту соціальних
досліджень і політичного
аналізу (м.Донецьк)

Хочу звернути увагу на кілька моментів. Звичайно, мені дуже імпонує підхід, запропонований в самій роботі, і який у завершальному аспекті пропонує тези до дискусії про створення концепції для розробки державної політики ідентичності. Він дійсно більше нормативний. Це бажання сформулювати базові засади, принципи, напрями, які дадуть можливість рухатися в забезпеченні більшого прогресу, виходячи з того висновку, що сьогодні триває формування української громадянської ідентичності. Для мене це принципово важливо.

Але хочу сказати, що **варто від концептуально-теоретичних і, певною мірою, універсалістських підходів перейти до деяких підходів проблемного характеру.** Думаю, що поряд з тезою, що нинішня ситуація відкриває вікно можливостей для достатньо ефективної роботи у плані подальшого формування української громадянської ідентичності, мені видається, є обов'язковим додати, що поряд з цим вікном можливостей відкривається і портал небезпек. І цей портал небезпек є не менш загрозливим у плані тих умов, які сьогодні існують для української ідентичності, української громадянської єдності, а за великим рахунком – і єдності української держави. Нерозуміння цього чи мінімізація загроз, які походять від цього, є уже не теоретичною помилкою, а помилкою політико-практичною.

Виходячи з цього, зверну увагу на три площини, які мені видаються сьогодні топ-проблемами формування української ідентичності. **Перша** – пов'язана з практично 2-мільйонною спільнотою внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій, які шукають сьогодні свою ідентичність у більшості інших регіонів України. І, до речі, **держава робить дуже багато, щоб цю ідентичність достатньо ускладнити у самовизначенні.** Поки що ця проблема, з моєї точки зору, першого рівня складності. Але необхідність безпосереднього звернення на

неї уваги не лише аналітично, але й у плані політико-практичного реагування є надзвичайно актуальною.

Друга площина є на порядок складнішою стосовно формування української ідентичності і рівня загрози – це та спільнота, та частина населення, яка знаходиться на Сході України на лінії розмежування. Це знову мільйони людей. Останні дослідження показують, що рівень проблематики там, порівняно з середніми по Україні медіальними показниками, є часто на порядки складнішим.

І *третья* проблема, найскладніша – це населення за лінією розмежування, населення ОРДЛО, населення тимчасово окупованих територій. Хочу сказати, що відсутність у першочергових цілях державної політики, які пропонуються для дискусії, позицій, які б враховували ці три аспекти, є не надто добрим знаком.

У цьому плані хочу підкреслити, що певні напрацювання стосовно реальної проблематики цих трьох площин (напевно більше зупинюся на двох останніх) зроблені деякими громадськими аналітичними структурами, які мають стосунок до тієї території. Зокрема, Фабрикою думки¹⁷. Вони провели дослідження, яке може певною мірою додати тих позитивів, які запропонували сьогодні колеги з Центру Разумкова. Це дослідження стосується особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольної і непідконтрольної території Донецької області.

Зверну увагу на наступне. Те, що зберігаються певні спільні ідентифікаційні речі на обох цих частинах, і, разом з тим, тенденції, які відзначаються сьогодні соціологами, свідчать про надзвичайно загрозливі моменти і для загальноукраїнської ідентичності. Про що йдеться? Не буду говорити про об'єктивні причини – це зрозуміло і не потребує додаткових коментарів. Зверніть увагу на наступне: досить слабка українська громадянська ідентичність жителів непідконтрольної території (8%), порівняно з жителями підконтрольної території (32%)¹⁸. *Перша* принципова різниця: 8% української громадянської ідентичності на непідконтрольних територіях. Як соціолог, який займався цією проблемою раніше в цій місцевості, скажу, що це падіння надзвичайно тривожне.

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

¹⁷ Очевидно, йдеться про аналітичний центр "Фабрика думки "Донбас". Докладніше див.: <http://donbasthinktank.org/ua>.

¹⁸ Тут і далі В.Кіпень подає дані дослідження, проведеного українським офісом міжнародного дослідницького агентства *Institut für Automation und Kommunikation* з 30 травня по 13 червня 2016р. методом особистого (*face-to-face*) інтерв'ю (вибіркова сукупність на непідконтрольній території області становить 605 респондентів, а на підконтрольній – 805; похибка на непідконтрольній території складає 3,98%, на підконтрольній території – 3,45%). Див.: Результати соціологічного дослідження "Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольної та непідконтрольної України територій Донецької області" – <http://www.ifak.com.ua/upload/image/Особенности%20сознания%20и%20идентичности%20жителей%20подконтрольных%20и%20неподконтрольных%20Украине%20территорий%20Донецкой%20области,%20июнь%202016%20года.pdf>.

Друга позиція: розпочалося формування нової ідентичності “громадянин ДНР”. І сьогодні серед жителів непідконтрольних територій області це вже на рівні 18% – практично п’ята частина. Ще тривожна тенденція: дистанціювання жителів непідконтрольної території Донецької області від держави Україна, виражене, порівняно з жителями підконтрольної частини території, відчуття дистанції щодо жителів інших регіонів України. Досить сильне, порівняно з жителями підконтрольної частини території, відчуття власної соціокультурної своєрідності, несхожості на жителів усіх інших територій України. Такі самовідчуття значної частини населення – це величезна проблема. Можна додати до цього ще те, що ставлення до української держави як один з ключових індикаторів власне громадянської ідентичності на цих територіях є дуже проблемним. Набагато більше критичних оцінок, порівняно з загальноукраїнськими показниками, пропонуваними Центром Разумкова.

Ми отримуємо цілісну картину, про яку я сказав як про портал загроз для формування української загальнодержавної громадянської ідентичності. **Не відгукнутися на ці загрози буде політичною помилкою української держави.** І відпрацювання політики, яка б забезпечила мінімізацію цих загроз, з моєї точки зору, в рамках цієї проблематики є ключовим.

Також хочу сказати, що і мені видається достатньо евристичним і практико-політично корисним продовження досліджень у напрямі моніторингу реалізації української державної політики на підконтрольних територіях у плані впливу її на сприяння формуванню української громадянської ідентичності. Якщо ми отримаємо відповідні дані, – у нас буде більше розуміння необхідності тих чи інших конкретних прагматичних кроків. ■

КОНЦЕПЦІЯ – ЦЕ ЕТАП ДО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО АКТА, ЯКИЙ БУДЕ ІМПЕРАТИВОМ І БУДЕ ІНТЕГРУВАТИ ВСІ ВИДИ ПОЛІТИКИ

Віктор КОТИГОРЕНКО,
головний науковий
співробітник відділу
національних меншин
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім.І.Ф.Кураса НАН України

Я також хочу подякувати і Центру Разумкова, і нашим зарубіжним партнерам за це дослідження. Тому що для мене особисто як науковця воно є надзвичайно корисним. Ми всі починаємо краще розуміти, в якому суспільстві ми живемо. Такі дослідження краще розуміють переважно науковці та експерти, на жаль, дедалі менше їх розуміє влада – тому що вона живе у якихось своїх ідентичнісних параметрах. Вона до нашого рівня не дуже опускається.

Я подивився документи зразків 2007р. і 2017р.¹⁹ Як на мене, новий проект у чомусь сильніший,

потужніший і сучасніший, але концептуально слабший, в ньому набагато більше суперечностей. Підходів може бути багато і тут вони прозвучали. Але в рамках одного підходу не може бути протиріч. Документ вийшов внутрішньо суперечливим. От читаємо формулювання мети: “Мета концепції – вироблення державної політики...” і далі за текстом, а очікуваним результатом буде консолідація в суспільстві. Результатом буде тільки документ, покладений на папір, а консолідація в суспільстві буде результатом запровадження цього документа.

Я підтримую тезу, що українське суспільство було, є і буде багатоскладовим. Інтегрувати – так. Сконсолідувати – треба думати, тому що все одно ми маємо інтегрувати багато різноманітностей, але навколо чого? – це питання. Тобто на виході – концепція – це етап до формулювання правового акта, який буде не парасольковим, а буде імперативом, буде інтегрувати всі види політики. Такий документ може називатися або “Стратегія”, або ж “Основи державної політики з формування загальнонаціональної ідентичності громадян України”, або якось інакше. Але концепт має бути такий.

Його складовими, безумовно, повинні бути: стратегічна мета (принципи ексклюзивності та інклюзивності – це філософствування, розумування); цілі та завдання – тут вони виписані доволі потужно. Говорилося, що має бути єдиний інструмент, що тільки гуманітарна політика або тільки етнонаціональна політика можуть формувати ідентичність – це некоректно. **Якщо ми не будемо платити пенсії людям, які живуть на непідконтрольній нам території, то вони ніколи не відчуватимуть себе українцями.**

Нам розказували до блокади казочки, що у нас там немає жодних зв’язків. Виявляється, вони виплачували на картки зарплату, а пенсію вони чомусь не можуть виплатити. Як люди тоді будуть ставитися до Української держави? Хоча правильно було сказано – на Донбасі не-україно орієнтованих завжди було до 30%, в Криму, як не дивно, до 25% – ще менше. Це останні соціологічні дослідження перед окупацією показували.

Але знову до документа. Головне, що мають бути прописані механізми цієї політики, які повинні стосуватися і Президента, і Уряду, і регіональних органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, навіть бізнесу (тому що будь-яка політика, особливо на регіональному рівні, або коли її реалізують громадські організації – повинна з чогось фінансуватися і без бізнесу з бюджету цього ж не профінансуєш), потрібне податкове законодавство і т.д. Ці механізми, по факту, вже прописані, їх просто треба сюди підключити.

Протиріччя термінологічні. Про них багато сперечалися. Про терміни не сперечаються, а домовляються. Проаналізуємо терміни. Мета концепції – формування політичної нації. У пункті 7 йдеться про мову і культуру титульної нації. Це нонсенс.

¹⁹ В.Котигоренко порівнює проект Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України, підготовлений Центром Разумкова і опублікований у журналі “Національна безпека і оборона” (№9, 2007, с.28), та тези для дискусії, запропоновані для обговорення на цьому заході.

Ми знаємо добре міністра, який відповідав на запитання, коли його затверджували, ким він є за національністю, то він сказав “я українець бурятського походження”²⁰. Так ми що – будемо цих українців бурятського походження переконувати не бути бурятом, бо в нас є українська етнічна нація?

Про шкалу пріоритетів щодо своєї етнічної спільноти. З 1992р. Інститут соціології НАН України ставить питання “Ким Ви себе найперше вважаєте?”, потім почали це робити Центр Разумкова і багато інших служб. За цими дослідженнями із своїм етносом себе ідентифікували від 1,8% до 3%. Навіть у Галичині така самоідентифікація ніколи не перевищувала 4%, а от громадянської ідентичності у Галичині – понад 90%. Тож треба думати про цю спільноту громадян. До речі, ПАРС у 2006р. ухвалила резолюцію, яка називалася “Поняття нація”. І в цій резолюції сказано, що треба припинити кваліфікувати націю як суто громадянську чи якусь етнічну та ін., а треба в межах громадянської нації інтегрувати всі багатоманітності, в т.ч. й етнічні (у вступі до цієї резолюції ПАРС)²¹. І ми повинні цю інтеграцію робити.

Але коли ми кажемо, що нація – люди, об’єднані спільними правами та обов’язками, давайте вийдемо і це людям скажемо – буде гомеричний регіт, тому що ми прекрасно знаємо різницю між деклараціями і реаліями. Але є базові цінності, навколо яких формуються громадянські ідентичності. Більше того, якщо ми хочемо моніторити як ідентичність формується, треба взяти якісні індикатори, які піддаються кількісному вимірюванню. І це дуже просто: це вже зроблено науковцями Центру Разумкова і багатьма іншими.

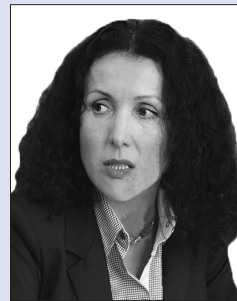
Важливість державної незалежності – індикатор раз, різними запитаннями він вимірюється кількісно. Пріоритетність громадянського у структурі самоідентифікації – два. Гордість за належність до спільноти громадян – три. Значущість почуття патріотизму – чотири. У нас російськомовних патріотів на Донбасі вийде приблизно стільки, скільки російськомовних людей в Україні загалом нараховується. І не можна в такому випадку говорити, що той, хто не тільки етнічні цінності сповідує, не є патріотом. Такого бути не може. Так що ці параметри є. І коли ми будемо оцінювати ефективність політики, ми за певними індикаторами будемо вимірювати. Ми знаємо, що показники цих індикаторів у різних регіонах – різні: на Волині вони одні, в галицьких областях – інші, на Харківщині – інші, на Донбасі – ще інші.

Далі, такі прикметники як “політична” нація – теж нонсенс²². Нація і є нація. Так, нація співгромадян: у нації єдина спільна ідентичність – це громадянська. А коли ми кажемо “політична”... Ну, давайте, у нас та сама політична мета, яку нам сформулювали, – НАТО – вона і досі коле Україну. (Це НАТО, де, до речі, нас ніхто не чекає на сьогоднішній день.) Наші люди, не вірячи партіям,

прихильні до різних партій і йдуть, і голосують. Але, що нас політично об’єднує всіх, то (це вже сьогодні називали) це тотальна недовіра до всіх без винятку суб’єктів політичної влади.

Ми всіх осіб повинні інтегрувати і у всіх формувати громадянську ідентичність, які співвідносять або ідентифікують себе з якоюсь етнічною, культурною, мовною спільнотою і т.ін. Багато цих питань, про які я казав (і про механізми і інше) у 2008р., я підготував і опублікував у “Стратегічних пріоритетах” проект Закону “Про Стратегію державної етнонаціональної політики”²³. Ясно, що він нікому не був потрібен. Але, в будь-якому разі, він дуже підходить до тексту Центру Разумкова. Можна взяти і 60% просто додати до цього документа. ■

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА НЕ ПОВИННА БУТИ “КИЄВОЦЕНТРИЧНОЮ”, НЕ ПОВИННА ФОРМУВАТИСЯ ТІЛЬКИ У КИЄВІ

Лідія СМОЛА,
професор кафедри видавничої
справи та редагування
Національного технічного
університету України
“Київський політехнічний
інститут ім.І.Сікорського”

Я приєднуюся до попередніх подяк і вітань Центру Разумкова. Це справді надзвичайно важливе дослідження. Тут є велике поле для того, щоб його можна було використовувати в подальших дослідженнях.

Перш за все, є проблема у дефініціях. Колись, Р.Декарт говорив, що люди позбулися б половини своїх проблем, якщо б змогли домовитися про те, що означають ті чи інші слова. І ми бачимо, що навіть у цій аудиторії є різне трактування тих чи інших підходів, тих чи інших слів.

Однак деякі науковці говорили про колективне несвідоме чи інші якісь аспекти. Я б зупинилася на вдалому вислові “говорити про тотожність себе і спільнот”. Я підмітила три такі моменти, які мені видаються важливими. *Перше*. Що б могло бути цим консолідуючим і об’єднуючим чинником? Тому, що він десь існує і в контексті цієї громадсько-політичної ідентичності. Якщо дамо стислий експрес-курс, то євреїв об’єднувала ідентичність спільного храму, християни об’єдналися на вірі в Бога, американців об’єднала “American dream”. Тобто якісь життєві пріоритети матеріального чи духовного аспектів. Європейців об’єднують європейські інститути,

²⁰ Цитується фрагмент відповіді Прем’єр-міністра Ю.Єханурова (вересень 2005р. – серпень 2006р.) в інтерв’ю за підсумками 2005р. “Україні молодій” (січень 2006р.).

²¹ Йдеться про рекомендацію Парламентської асамблеї Ради Європи №1735 (2006) “Концепція нації”, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17407&lang=en>.

²² **Коментар редакції.** Термін “політична нація” широко використовується у сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях з проблем етнополітики.

²³ Див.: Котигоренко В. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики. – Стратегічні пріоритети, №1, 2008, с.40-52. <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/6/7.pdf>.

які власне захищають і відображають ті цінності, ті права і засади, на основі яких живуть європейці. Тому те, що могло б бути тим чинником консолідації українців, України, громадян України – мені видається одним з ключових. Чи це є обриси спільного майбутнього, чи це приклади героїчного минулого.

Друге – момент успішності реалізації державної політики – залежатиме від ставлення до російськомовної України. І власне тут питання можуть виникнути до нації. Мені видається, що в подальшому дослідженні чи у підготовці майбутнього документа, тут був би дуже слушним досвід Фінляндії – нежорстка українізація, відстоювання української мови та інформаційного простору. Маю на увазі досвід Фінляндії у той період, коли там панувала шведська мова, а мова фінська вважалася мовою відсталих прошарків населення²⁴. Тобто мовний аспект є важливим і в контексті ставлення власне до російськомовної України.

Третій аспект – ця державна політика не повинна бути “кисвоцентричною”, не повинна формуватися тільки в Києві. Тому що, якщо брати всі роки, – і доповідачі попередні говорили – в Україні найгіршим, як на мене, є питання комунікації між владою і населенням. Ця комунікація не налагоджена. Говорити про загальнонаціональну ідентичність без налагодження цієї комунікації неможливо. Справді, у нас тим, що об’єднує, є те, що дуже люблять у соціальних мережах жартувати “hashtag зрада” [зрада], тобто дуже швидко об’єднуються навколо “зради, що не те робить влада”. Але якихось прикладів дій, консолідаційних дій, які б йшли від держави, у нас, на жаль, немає.

І останнє, що хочу сказати в цьому контексті, це аспекти, які обговорюються у соціальних мережах, а саме – практика громадянства. Тобто це питання не лише надання паспорта чи ідентифікаційного коду, а реалізації громадянської ідентичності, володіння мовою, знання історії. І в цьому аспекті, мені видається, тут у документі повинні бути прописані інституції, а саме: освіта, армія (оскільки одним з факторів, навколо якого формується загальнонаціональна ідентичність, є армія – там, де вже ми відчуваємо цю ідентичність). Має бути все-таки домовленість чи своєрідний пакт з приватними власниками медіа, конвенції як варіант. ■

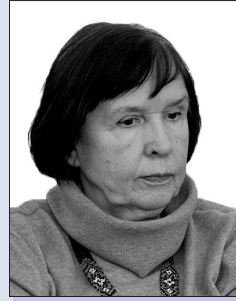
Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

²⁴ Фінська мова до XIX ст. не мала офіційного статусу. Як частина Королівства Швеція з XIII по XIX ст. Фінляндія використовувала шведську мову у сфері освіти, державної влади та літератури. Формально фінська мова здобула рівні права зі шведською у 1863р. Відтоді її почали викладати у школах та університетах, нею почали друкувати газети, художню літературу. Однак лише у 1919р. фінську мову проголошено офіційною мовою Фінляндії нарівні зі шведською.

²⁵ Очевидно, йдеться про Директиву Міністра оборони України “Про вивчення української мови у Збройних Силах України” №Д-10 від 15 травня 1992р.

МИ ВТРАТИЛИ І КРИМ, І ДОНБАС, ТОМУ ЩО ВОНИ ПОВНІСТЮ БУЛИ ВІДДАНІ ПІД КОНТРОЛЬ ЗМІ РОСІЇ

Лариса МАСЕНКО,
професор кафедри
української мови
Національного університету
“Києво-Могилянська академія”,
провідний науковий
співробітник Інституту
української мови НАН України

Приймаюся до висловлених думок, що дослідження, проведене Центром Разумкова, є надзвичайно важливим, актуальним і з цінними висновками.

Хочу сказати кілька слів з приводу дискусії. *По-перше*, тут прозвучало, що термін “титульна нація” – це радянщина, що це з радянської традиції. Це абсурд, тому що ніде в радянській термінології ніколи не вживався термін “титульна”. Зовсім не було поняття “державної мови” і відкидалося поняття “державотворчої нації”. Була “гармонійна двомовність російсько-національна”, була “дружба народів”, а насправді всією цією риторикою фарбувалася жорстка русифікація та уніфікація всієї країни на мовно-культурному ґрунті.

По-друге, тут прозвучала така думка, що мовну політику треба проводити ліберальними методами. Хочу сказати, що **держава не може усуватися від державної мовної політики**. Ми втратили і Крим, і Донбас, тому що вони повністю були віддані під контроль ЗМІ Росії, які весь час вели там антиукраїнську пропаганду. Хочу звернути увагу на те, наскільки важливий мовний чинник, – тому що Росія постійно його використовує. І в чому велика наша помилка: українська мова була проголошена державною, тобто набула державного статусу, але жодного контролю за виконанням цього закону, цього статусу не було і, фактично, це перетворилося просто на декларацію. Власне, держава не може усуватися від певного диктату.

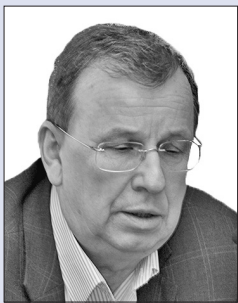
Хочу навести приклад великої помилки, зробленої у Збройних Силах України. Ще на початку 1990-х років була ухвалена постанова, що треба вивчати українську мову в Збройних Силах, але на добровільних засадах²⁵. Зрозуміло, що офіцерство, виховане в Москві, проігнорувало це. І в нас армія, фактично, і досі – русифікована.

По-третє, тут прозвучав такий момент, що “ось дуже негативне явище у нас у школах, коли після уроків на перервах (поза уроками) вчителі говорять з дітьми російською мовою”. Це абсолютно неприпустиме явище. І, до речі, коли І.Вакарчук був Міністром освіти, під тиском громадських

організацій, була прийнята Постанова (її навіть підписала Прем'єр-міністр Ю.Тимошенко) про те, що в українських школах має бути україномовний режим, тобто вчителі з дітьми мають і на перервах говорити українською мовою²⁶. Тому що власне державна мовна політика переважно спрямована на молодь. **У всіх країнах, які виходили з постколоніальних ситуацій з асимільованим населенням, ключовим інститутом, насамперед, була освіта.**

У нас зараз підготовано три законопроекти про державну мову. До речі, досі не скасований ганебний закон Ківалова-Колесніченка²⁷, і Конституційний Суд, очевидно, не збирається його скасовувати. У Комітеті Верховної Ради з питань культури і духовності лежать три законопроекти. Найкращий з них це проект Закону "Про державну мову", яким пропонується створити центр, що матиме контрольні функції за виконанням закону²⁸. На жаль, там ще два законопроекти. Хотілося б, щоб дійшли згоди. Ось ця наша недовіра в суспільстві, про яку тут йшлося, по-моєму, існує і серед нашої еліти. Було б дуже бажано в цьому Комітеті обрати все ж таки як базовий проект Закону "Про державну мову" і, хоча я розумію, який буде спротив, наполягати все ж таки на тому, щоб його прийняли. ■

НАМ ТРЕБА НЕ УКАЗИ ВИПУСКАТИ, А ПІДВИЩУВАТИ ПРЕСТИЖ МОВИ

Володимир ОЛІЙНИК,
координатор проекту
Представництва Фонду
Фрідріха Науманна в Україні

Хочу сказати не як представник Фонду, а як людина, яка займалась історією мови. Власне, невеличка порада для подальшого дослідження. Коли йдеться про те, яке число людей сприймає те, що ти маєш як рідну мову, скільки людей послуговуються нею в сім'ях і поза межами своєї домівки. Тут, думаю, треба серйозніше попрацювати, ніж указами чи розпорядженнями, оскільки ця традиція надзвичайно тягла тут, у Наддніпрянщині.

Зокрема, якщо ми поглянемо у нашу історію, то тисячу років тому ми розмовляли (я маю на увазі населення) народною мовою, а офіційно послуговувалися іншою, книжною – старослов'янською, церковнослов'янською. Про це свідчать і книжки того часу, і різниця у графіті, які ми бачимо на стінах Софії Київської – їх мова була ближчою до розмовної мови. Причому ця традиція у Наддніпрянщині зберігалася і зберігається до останнього часу.

Для Європи це була не дивина, бо у Середньовіччі латина теж була книжною мовою, навіть у Речі Посполитій. Але сам розрив між латиною і народною мовою був надзвичайно великим. Тому перехід потім на народні мови як розмовні був дуже легким і в Німеччині, і в Речі Посполитій. А тут, ця близькість старослов'янської, церковно-слов'янської до народної української заважала.

Крім того, тут треба згадати також політику. У Фінляндії, Естонії, Латвії і навіть у Галичині цивілізовану, відповідно, балтійської німецькомовної еліти або Габсбурзької імперії, представники якої писали історичні та мовознавчі розвідки та нормативні книжки (зокрема, з граматики, орфографії), наприклад, для естонської мови, яку на той час самі естонці називали селянською мовою, щоб мова отримала свій престиж. Те ж саме робилося в Австрійській та потім в Австро-Угорській імперії стосовно русинської (української) мови. Тут же, на Наддніпрянщині, ця традиція (в Російській імперії), традиція неперестигності, побутового характеру народної мови довго зберігалася і підтримувалася. І навіть 25 років по набуттю незалежності ситуація не змінилася.

Маленький досвід. Заходжу до супермаркету. Касири – молоді дівчата, які народилися, мабуть, уже в незалежній Україні, і між собою розмовляють гарною українською мовою. Я до них звертаюся українською мовою – у відповідь російська. Питаю "Чому?" – "Ну, ви ж – клієнт", ви ж, мовляв, офіційна людина – у них у свідомості це є. Те ж саме відбувається і на рецепції у спортивних центрах, і в ресторанах.

Тобто нам треба не укази випускати, а підвищувати престиж мови. І дослідити треба, чому саме така ситуація. Тому моя така невеличка порада – досліджувати. **Тисячолітню традицію дуже важко подолати, тим більше указами.** ■

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

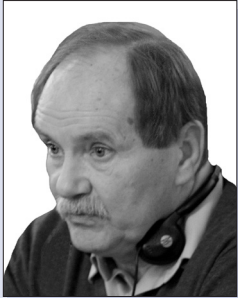

²⁶ Йдеться про Постанову КМУ "Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад" №1033 від 30 вересня 2009р., яка втратила чинність.

²⁷ Сумнозвісний Закон України "Про засади державної мовної політики", прийнятий 3 липня 2012р.

²⁸ Йдеться про згаданий вже під час дискусії проект закону "Про державну мову", реєстр. №5670 від 19 січня 2017р.

**В ОСНОВУ УКРАЇНСЬКОЇ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ НАЦІЇ, УКРАЇНСЬКОЇ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ МАЮТЬ
БУТИ ПОКЛАДЕНІ ЗВИЧАЇ І
ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ**

Іван ЗАЩУК,
народний депутат України
I-IV, VI скликань

Перш за все, хочу відзначити актуальність цього дослідження, як і актуальність проблеми – вона є дуже нагальною і нам треба поширювати та поглиблювати ці всі дослідження, і в такому напрямі, щоб вони набували якоїсь форми для прийняття політичних рішень. Якщо ми зупинимося тільки на рівні наукових досліджень, то мало від цього буде якоїсь користі.

Чого я побоююся. Я побоююся того, що через ці обнадійливі тенденції, про які сьогодні багато говорилося, влада зробить невірний висновок. Вони скажуть, що все нормально, пливе все в той бік, у який потрібно, і ми заспокоїмося. Це є найбільша небезпека, знаючи природу нашої влади.

І ми це бачимо по трьох напрямках, по трьох процесах, які формують національну ідентичність: це НАТО, це мова, це фермерство. Тому, думаю, варто виходити з того, що треба закріплювати ці настрої суспільства, треба їх формалізовувати.

Справді, якщо говорити про ідентичність окремого громадянина, ідентичність окремої особи, то вона не може існувати поза ідентичністю спільноти. Тут про це вже наголошувалося. Є два підходи: ліберальний і консервативний. Ліберали говорять про те, що важливо – це процес, а консерватори кажуть, що кожен процес має завершуватись актом, якоюсь формалізацією, якоюсь фіксацією цих речей. І якби ми підходили сьогодні з консервативної точки зору, то у нас не було б такої проблеми, коли вчителі у школах розмовляють з учнями на перервах російською мовою, тому що треба було формалізувати ці відносини щодо вчителів – це ознака їх професійності, їх лояльності до держави, до права.

Перше, що хочу сказати, що **наша влада може зробити погані висновки. Друге – ми повинні враховувати світові тенденції.** Ліберальна модель світоустрою сьогодні задкує перед наступом націоналізму. Я б хотів, щоб це був той націоналізм, який створив Європу. Націоналізм цивілізований, а не дикий націоналізм. Що це означає? Людство занурюється у цю епоху націоналізму, тому уряди і нації більше концентруватимуться на відновленні потенціалу національної держави. Лібералізм, який був заснований на правах людини без оглядки на право націй, відсував цей інститут – інститут

національної держави. Хочемо ми цього чи ні, і *Brexit*, і поява Д.Трампа, і війна Росії проти України, і багато інших ознак – показують, що світ буде йти цим напрямом. І буде дуже велика біда, якщо в нас і далі ліберали переможуть в Україні. Нам треба знайти найкращу точку перетину цих двох процесів, коли задкує ліберальний світ і коли настає національний світ.

Тепер стосовно того, що є громадянська ідентичність і громадянська нація. Назвіть хоч одну націю у світі, яка є громадянською і яка не має свого національного обличчя. У всіх є своє національне обличчя. Тому ми кажемо, що в основу української громадянської нації, української громадянської держави мають бути покладені звичаї і традиції української нації. Ми сьогодні переймаємося правами національних менших і уникаємо саме того, що є сьогодні найбільшою проблемою у нас, а саме – як відновити потенціал української нації, який є основою громадянської нації. Якщо будемо так і далі говорити, то ми так далеко зійдемо й дійсно породимо велику напруженість.

Тепер про три напрями, які треба реалізувати в державній політиці для того, щоб українська ідентичність посилювалася. Перший – це україноцентрична гуманітарна політика (про яку вже говорилося). У першу чергу, тут треба виходити на прийняття технологічних рішень. Уже не можна далі зволікати з прийняттям закону про українську мову як державну мову. Сьогодні ми читаємо газети і бачимо, що зволікання із вирішенням цих проблем призводять до загострення ситуації в українському суспільстві: десь видають із вуха кульчик із зображення тризуба; десь у Полтаві відмовляють професору в обслуговуванні в бібліотеці. Чим це породжено? Тим, що коли тенденція йде, а немає фіксації на законодавчому рівні – тоді якраз і підіймаються всі суперечності.

Тому треба: *перше*, в обов'язковому порядку поспішити з прийняттям закону про мову; *друге*, скасувати закон Ківалова-Колесніченка (Конституційний Суд над цим працює, і я був свідком на одному з засідань), і забирати всі ці суперечності, які породжуються саме відсутністю регламентації цих процесів.

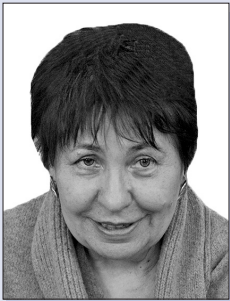
Другий напрям. Треба сказати, що на формування загальнонаціональної ідентичності впливає не тільки гуманітарна політика, хоча вона є ключовою, але й господарський уклад. Його основою має бути фермерство – сімейне фермерство, що є подібним до інших європейських держав.

Сьогодні зіткнулися дві тенденції через неврегульованість: агрохолдинги, крупні якісь поміщицькі господарства, латифундії, які дуже себе дискредитували по всьому світі і повна блокада розвитку фермерства. Без фермерства ми не зможемо відродити ті джерела української традиції і українського звичаю, не зможемо запустити сільське господарство як ефективну бізнесову галузь. Треба розуміти те, що ми запізнюємося із цими процесами. Необхідно перейти на фермерський устрій, записати, як поляки у своїй Конституції, що основою господарського укладу Республіки Польща є сімейне господарство. А ми дискусію розвели навколо мораторію на землю.

Мораторій – це не ціль сьогодні. Це був засіб стримування нерозумних процесів, які не вирішували ряд проблем на селі і, зокрема, структурну.

Третє і останнє, це питання НАТО. Тут казали, що НАТО – це питання, яке розколює суспільство. Я не погоджуюся із таким твердженням. Якби впродовж 2015-2016рр. відбувалися референдуми в Україні про членство в НАТО, то в Україні проголосувало б майже до 85% громадян-учасників²⁹ (такого колосального результату ви не побачите у теперішніх країнах-членах НАТО). Знову ж таки, вичікує наша еліта. Я думаю, що ці питання треба переводити у площину технологічну, у площину прийняття рішень, і тоді ми справді будемо фіксувати відновлення національної ідентичності. Є нагальна необхідність поглиблювати процеси та виходити на рівень політичний. ■

ХОЧУ, ЩОБ УКРАЇНСЬКА СПРИЙМАЛАСЯ ЯК МОВА “ЗА ЗАМОВЧУВАННЯМ”

Галина ЯВОРСЬКА,
головний науковий співробітник
відділу глобалістики та
безпекових стратегій
Національного інституту
стратегічних досліджень

Тут вказано, що європейська інтеграція може стати об'єднуючою ідеєю. Я хочу сказати, що на цю ситуацію треба дивитися так (це не є ознакою негативного ставлення до європейської інтеграції): європейська інтеграція почала сприйматися просто як даність, як презумпція, вона пішла зі сфери обговорення, вона перестала бути проблемою, і я дивлюся на це позитивно.

Тепер друге питання, мова. Сьогоднішній день показує: якщо це стає темою, яка сприймається за замовчуванням, то значить якийсь крок відбувся. Я б хотіла, щоб у нас була така ситуація з українською мовою, щоб вона сприймалася як мова за замовчуванням, а не та, за яку треба боротися. Але це річ, яка потребує часу. ■

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

МИ ЛИШЕ НА ПОЧАТКУ ШЛЯХУ ВІД ГІДНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ – ДО УСПІШНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Віктор ТКАЧУК,
народний депутат України
III скликання

Мені здається, що криза в управлінні ЄС і війна України з Росією спонукали попит на ідентичність як з точки зору дефініції, так і з точки зору інструментів впливу на її формування. І для розвитку теми ми маємо тут гідні європейські приклади успішних лідерів – я б назвав Голландію, Німеччину, Велику Британію. Вони успішні тому, що вони зберегли ідентичність і укріпили державну суб'єктність. Ще кілька років тому говорити про таке було б не зовсім толерантно і трішки крамольно, але три роки тому пані А.Меркель офіційно оголосила про кризу політики мультикультуралізму³⁰. І з тих пір ідентичність як тип стала легальним європейським інструментом укріплення державності.

Ми лише на початку цього шляху, тобто від гідної національної ідентичності – до успішної суб'єктності. І важливо, щоб на цьому шляху в нас була одна маленька зупинка під назвою “демократія”. Усім тут зрозуміло, що **демократія в Україні завжди пов'язана з хаосом – насамперед, у суспільній уяві.** Але коли пропонуєш по черзі, тобто: “Чи хочете Ви, щоб уряд звітувався?” – “Так”; “Чи хочете Ви, щоб вибори були прозорими?” – “Так”; “Чи хоче громадянин право на захист?” – “Так”; “Чи хочете Ви свободу слова?” – “Так”; “Так це ж і є демократія” – “Тоді підходить”.

Дуже важливо, щоб від ідентичності до державної суб'єктності ми пам'ятали про це, але й пам'ятали, що одразу демократія не приводить до успіху. І власне те, що сьогодні робить Центр: досліджує і впроваджує як увійде ідентичність у ту систему демократії, яку ми можемо збудувати. ■

²⁹ Так, зокрема за даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” у травні 2016р., “за” вступ до НАТО на гіпотетичному референдумі проголосували б 78% українців. Очевидно, і Заєць оперує іншими джерелами.

³⁰ Імовірно, В.Ткачук має на увазі виступ на зборах молодіжної організації Християнсько-демократичного союзу 16 жовтня 2010р., де канцлер ФРН А.Меркель визнала провал спроб побудувати мультикультурне суспільство в Німеччині: “Очевидно, що мультикультурний підхід, котрий передбачав щасливе життя бік о бік один з другим, повністю провалився... Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою”. Див., зокрема: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/kriza-multikulturalizmu>.

ГОЛОВНИМИ ПРОБЛЕМОЮ І СТРАТЕГІЄЮ УКРАЇНИ Є ПРОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕКОНКІСТИ НА СХІД І ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ

Тарас СТЕЦЬКІВ,
народний депутат України
I-IV, VI скликань

У чому, на мою думку, мала б полягати стратегія завершення формування української національної ідентичності? Саме завершення, оскільки насправді, як сказано в дослідженні Центру Разумкова, це ще не завершено, але екватор уже, певне, перейдено.

Тут було сказано, що головною проблемою і загрозою для формування ідентичності в Україні є проблема Донбасу – настроїв населення там на підконтрольних й непідконтрольних територіях у зоні конфлікту.

У мене з цього приводу є прямо протилежна точка зору. Головною проблемою і головною стратегією України, з точки зору завершення формування української національної ідентичності, є просування української реконквісти на Схід і Південь України. А проблему Донбасу ми будемо вирішувати потім, коли ми їх визволимо. Зараз ми її не вирішимо, і це зараз не головна проблема для України. ■

ПОТРІБНО ПЕРЕВЕСТИ ТЕОРЕТИЧНІ РОЗРОБКИ В БІЛЬШ ПОСЛІДОВНУ, СВІДОМУ ПОЛІТИКУ

Ростислав ПАВЛЕНКО,
заступник глави Адміністрації
Президента України

Дякую Центру Разумкова, Фонду Конрада Аденауера і програмі MATRA за те, що таке дослідження стало можливим. Це далеко не перше дослідження, але третя серія вже в комплексі, що охоплює минулий і цей рік. Я пам'ятаю подібне дослідження 2006р. І зараз добре роздивлятися певні речі в динаміці і бачити зміни, які відбулися з того часу. І це під впливом війни, але і також під впливом того, що суспільство еволюціонує, працюють інститути, добре чи погано.

Великою мірою можна, звичайно, говорити і про проблеми державної політики або відсутності державної політики. Я хотів би сказати, що, звичайно, ці матеріали будуть ґрунтовно опрацьовані та застосовані. І тут у мене є пропозиція щодо співпраці до всіх шановних учасників Круглого столу. 1 грудня 2016р. було видано Указ Президента “Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері”, де рамково визначено напрями практично по всіх питаннях, які підіймали шановні учасники дискусії.

Цей Указ, традиційно для таких документів, передбачає, що Кабінет Міністрів мав би розробити план заходів. Кабінет Міністрів перемкнув увагу на Міністерство культури, яке це опрацьовує. Але є певна небезпека в тому, щоб це не вийшов певний план заходів, де у лівій колонці буде написано “Провести роботу”, а у правій, щодо виконання – роботу проведено. Ми вже бачили і подібні концепції, і подібні плани заходів.

Пропозиція полягає в тому, що, розраховуючи на допомогу організаторів, ми би і текст Указу, і текст цього плану заходів запропонували б увазі шановного товариства з тим, щоб десь може за місяць зібрати робочу групу у складі, запрошеному до цього Круглого столу, для того, щоб обговорити практичні механізми, для того, щоб і ви мали час, і щоб з'ясувати, як це все інтегрувати.

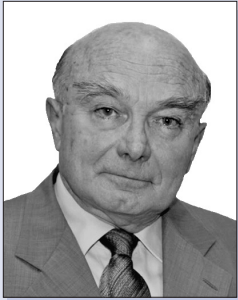
Кілька колег казали, що бракує єдності в цій політиці ідентичності, бракує взаємодії різних механізмів. Інколи механізми існують, на жаль, тільки в теоретичних розробках, а держава десь рефлекторно реагує на виклики, пов'язані або з російською агресією, або з тиском суспільства.

Потрібно перевести це у більш послідовну, більш свідому політику і створити цьому підстави, щоб мати справу з конкретними органами державної влади, з конкретними механізмами фінансування і співфінансування. За тими критеріями оцінки прогресу, які вже є, пропоную спільно виробити такий документ і на нього спиратися у здійсненні політики ідентичності. ■

Круглий стіл, 12 квітня 2017р.

**ЗА ЧВЕРТЬ СТОЛІТТЯ З МОМЕНТУ
НАБУТТЯ ФОРМАЛЬНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ
НЕ ВДАЛОСЯ ДОСЯГТИ ІСТОТНОГО
ПРОГРЕСУ В УСІХ СФЕРАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ**

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
в.о. головного наукового
співробітника Відділу історії
України 1920-1930-х років
XX ст. Інституту історії
України НАН України³¹

Зміцнення національної і громадянської єдності українського суспільства досягається певним набором конкретних заходів, у т.ч. і, насамперед, таких, які можуть здійснюватися на урядовому рівні. Однак визначити набір, розмірність, послідовність і взаємозалежність конкретних заходів можна лише тоді, коли ми будемо мати чітке уявлення про більш-менш абстрактні категорії, якими є національна і громадянська єдність українського суспільства під час переходу від тоталітаризму до демократії.

Не треба доводити, що цей перехід непростий. Тому потрібне розуміння того, що трапилося з усіма громадянами України не тільки і не стільки за останню чверть століття, а за століття в цілому, починаючи з Російської революції 1917р.

На жаль, такого розуміння немає. Немає навіть розуміння того, що воно потрібне, щоб визначити основні напрями економічної і гуманітарної політики на рівні урядових структур і громадянського суспільства. Не відпрацьована навіть термінологія, і фахівці вкладають різний зміст у такі поняття, наприклад, як “титульна нація”, “політична нація”, “громадянське суспільство”, “громадянська нація”. Немає розуміння того, наскільки комуністичний радянський тип деформував державу і суспільство, хоч політики і політологи постійно повторюють, що навіть тепер відчутна різниця між “оссі” і “вессі”³² в ФРН. У Кореї, де половина однієї нації була спотворена комуністичним, різниця у стані суспільства та держави між Південною і Північною Кореєю досягла вражаючої глибини.

На урядовому рівні й досі не відбувається спроб осмислити ту спадщину, яка все ще нависає над сучасною Україною і загрожуватиме її майбутньому. Указ Президента України про 100-літній ювілей Української революції³³ стосується Української революції, хоча вона була частиною Російської революції, і саме остання після її опанування більшовиками поглинула або деформувала здобутки Української

революції. Навіть у ситуації відкритої війни з Росією, яка існує тепер, на урядовому рівні не виникло розуміння поєднаності комуністичної спадщини сучасної України з багатовіковою кріпосницькою традицією російського суспільства.

На мою думку, **ігнорування владою академічних досліджень у гуманітарній сфері** (яке поширюється і на проблему фінансування НАН України) **істотно гальмує трансформаційні процеси**. Вони набувають некерованого характеру і становлять головну причину кризових явищ, які дедалі більше поглиблюються. По суті, основною рушійною силою трансформаційних процесів стає біологія: найстарше з радянських поколінь, яке уособлене ветеранами Другої світової війни, зникає і водночас формується наймолодше з трьох завжди існуючих поколінь – майданне. Однак, некерованість трансформаційних процесів створює таку реальність, яка згубним чином позначається навіть на наймолодшому поколінні.

Інститут національної пам’яті впритул зайнявся проблемою декомунізації, і це чудово. Варто нагадати, що на чолі цього органу за часів В.Януковича стояв комуніст. Також варто нагадати, що відносно недавно (до Мілленіуму) на чолі Верховної Ради стояли комуністи. Але тільки **в останні роки створилися завдяки російській агресії сприятливі умови для того, щоб перейти від зовнішньої декомунізації до спроби вплинути на світогляд поколінь, вихованих у радянському дусі**. Найпершою умовою такого переходу є розуміння того, що з нами сталося за останні 100 років.

Інститут національної пам’яті як державна установа повинен об’єднати зусилля суспільствознавців у розробці цієї проблематики. Можливо, треба скористатися також напрацюваннями німецьких і південнокорейських фахівців, а також поступово зникаючою в англослов’янському світі спільнотою радянологів, щоб виявити істинне обличчя радянського комуністичного суспільства.

Спілкуючись з фахівцями, які вивчають тотожні проблеми, дійшов висновку, що **українські науковці вже наблизилися до розуміння того, що з нами відбувалося протягом останнього століття**. Ми вже дозріли до того, щоб створити наближену до дійсності картину останніх ста років. Йдеться не про історію України, а про історію комунізму в Україні, створену спільними зусиллями істориків, політологів, економістів, правознавців, етнологів. Потрібний організаційний центр для створення такої колективної монографії, і таким центром цілком може бути Центр Разумкова. Тим більше, що Центр Разумкова може підготувати у вигляді Додатку до такої монографії соціологічний зріз, у т.ч. за віком, стану українського суспільства під кутом зору ідеології, ставлення до держави, до системи господарювання та всіх інших характеристик, які є різними в демократичних і тоталітарних державах. Потрібно, звичайно, знайти кошти для здійснення такого дослідження, але проблема варта витрат. ■

³¹ Виступ С.Кульчицького друкується за текстом, переданим до редакції, із незначними скороченнями.

³² Терміни, що вживаються у Німеччині після об’єднання ФРН та НДР для визначення жителів східних і західних земель.

³³ Указ Президента України “Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років” №17 від 22 січня 2016р.